

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**GEÇ ORTA ÇAĞ SEYYAH VE COĞRAFYACILARININ GÖZÜYLE
ENDÜLÜS**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METE SAĞLAM

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ABDÜLHALİK BAKIR

Bilecik, 2019
10181677

**T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**GEÇ ORTA ÇAĞ SEYYAH VE COĞRAFYACILARININ GÖZÜYLE
ENDÜLÜS**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METE SAĞLAM

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ABDÜLHALİK BAKIR**

**Bilecik, 2019
10181677**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSIS Belge No	DFR-172
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: Mete SAĞLAM
Anabilim Dalı : Tarih
Programı : Tarih Yüksek Lisans
Tez Danışmanı : Abdulkalîk BAKIR
Tezin Özgün Adı : Ges. Ortayaş Seyyah ve Coğrafyacıların Gözle Endişer
Tezin İngilizce Adı : Andalusia Through the Eyes of Late Medieval Itinerants and Geographers

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 21 / 11 / 2019

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından **OY BİRLİĞİ** / OY ÇOKLUĞU ile ..... Tarih ..... Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulkalîk BAKIR

Üye : Doç. Dr. Ahmet ALTUNÇEK

Üye : Doç. Dr. Seyhan FAHİM

Üye : .....

.....

Üye : .....

.....

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... / ..... / 20.... tarih ve ..... / ..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

“Geç Orta Çağ Seyyah ve Coğrafyacılarının Gözüyle Endülüs” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım veriler de herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Mete SAĞLAM

01.11.2019

ÖN SÖZ

Bu çalışmam sırasında desteği ve yönlendirmelerinden faydalandığım, çok değerli hocam, Sayın Prof. Dr. Abdülhalik Bakır'a teşekkürlerimi sunarım. Bu yorucu ve sabır isteyen süreçte desteklerini esirgemeyen ve eserlere ulaşmamda yardımcı oldukları için arkadaşlarıma teşekkür ederim. Arapça çevirilerde destek olan Hüseyin Selçuk ve Rafet Kuru'ya ve İngilizce çevirilerde destek olan Fatih Nasır'a teşekkür ediyorum. Son olarak bu süreçte her türlü desteğiyle bana yardımcı olan aileme de minnetlerimi sunuyorum.

Mete SAĞLAM

01.11.2019

ÖZET

İslam tarihi boyunca önemli bir evreyi kapsayan Endülüs İslam Tarihi ve Endülüs'ün değerli toprakları bu çalışmayı yapmak için yol gösterici oldu. Bu çalışmada Endülüs toprakları hakkında verilen bilgiler, güvenilir kaynaklardan faydalanarak verilmeye çalışıldı. Bu tez çalışmasında, Geç Orta Çağ'da Seyyah ve Coğrafyacılarının Gözüyle Endülüs incelenmiştir. Endülüs 711 yılında Müslümanların fethettiği bir yerdir. 1492 yılında ise son toprak parçası olan Gırnata'yı kaybedince İber yarımadasındaki İslam hâkimiyeti son bulmuştur. İslam hâkimiyetinde bulunduğu sürece Müslümanlar ve bölgede yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar birlikte güzel bir medeniyet kurmuşlardır. Müslümanlar sekiz asır boyunca Endülüs'ün eğitimi, ziraatı, ticareti ve üretimine katkıları çok miktardadır.

Geç Orta Çağ seyyah ve coğrafyacılarının eserlerine göre yapılan bu eserde ulaşılamayan kaynaklardan faydalanılamadı. Ulaşılan kaynaklarda, güvenilir ve doğru bilgiler kullanıldı. Endülüs hakkında genel bilgiler verildi. Coğrafyası, ekonomisi, dini ve şehirleriyle ilgili bilgiler aktarıldı. Bilgilerin doğruluğunu arttırmak için güncel yazılan eserlerden de faydalanıldı.

Anahtar Kelimeler: İber yarımadası, Endülüs, Coğrafya, Seyyah, Kurtuba, Tuleytula, Malaka, İşbiliyye.

ABSTRACT

The Islamic history of al-Andalus, which comprises a crucial phase in the whole Islamic history, and the rich lands of al-Andalus became a source of inspiration for his study. Based on reliable sources, the present study aims to give solid information about the lands of al-Andalus.

Al-Andalus was analyzed with the eye of late medieval itinerants and geographers in this thesis. Al-Andalus is a place which was conquered by Muslims in 711. In 1492, the last piece of land; Granada was taken from Muslims and Islamic dominance ended in the Iberian peninsula. As long as it was dominated by Islam, Muslims established a beautiful civilization with Jews and Christians who were mingled in the same region. Muslims much contributed education, agriculture, trade and production of al-Andalus.

This study was written based on the books of late medieval Age itinerants and geographers. Reliable and precise information was used in the study. General information about Al-Andalus was given. Knowledge was conveyed about its geography, economy, religion and the cities. In order to increase the accuracy of the information, current studies were also used.

Key Words: Iberian peninsula, al-Andalus, Geography, Itinerants, Cordoba, Toledo, Malaga, Sevilla

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İSLAM COĞRAFYACILIĞI

1.1. COĞRAFYA VE SEYAHATNAMELERİN GELİŞİMİ	7
1.1.1. ESKİ ÇAĞDA COĞRAFYA	7
1.1.2. SEYAHATNAME YAZIMININ GELİŞİMİ	10
1.2. İSLAM COĞRAFYACILIĞININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	12
1.2.1. İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA COĞRAFYA	12
1.2.2. İSLAM DÖNEMİNDE COĞRAFYA	14
1.3. İSLAM COĞRAFYACILIĞINDA EKOLLER VE YEDİ İKLİM TEOREMİ.....	18
1.3.1. COĞRAFYA EKOLLERİ	18
1.3.2. YEDİ İKLİM TEOREMİ	20
1.4. GEÇ ORTA ÇAĞ COĞRAFYACILARIN GÖZÜYLE DÜNYA.....	30

İKİNCİ BÖLÜM
ENDÜLÜS YARIMADASININ ÖZELLİKLERİ

2.1. ENDÜLÜS'ÜN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	34
2.2. ENDÜLÜS'ÜN EKONOMİSİ	43
2.3. ENDÜLÜS'ÜN DİNİ YAPISI	46
2.4. ENDÜLÜS'ÜN DİĞER ZENGİNLİKLERİ	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ENDÜLÜS'ÜN ŞEHİRLERİ

3.1. KURTUBA (CORDOBA)	53
3.2. TULEYTULA (TOLEDO)	58
3.3. İŞBİLİYYE (SEVİLLA)-MALAKA (MALAGA)	61
3.4. GİRNATA (GRANADA)-CEYYAN (JAEN)	66
3.5. ENDÜLÜS'ÜN DİĞER ŞEHİRLERİ	69
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	83
EKLER	89
ÖZGEÇMİŞ	102

Kısaltmalar

b.	bin
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Hız.	Hazreti
s.	Sayfalar
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Tah.	Tahlil
Vs.	Vesaire
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Müslümanlar, İslam dinine kavuştuklarında artık bağlı buldukları coğrafyaya sıkışıp kalamayacakları bir dini inanca sahip olmuşlardı. Bu din insanlığı kucakladığı gibi tüm insanlığın doğru yolu bulup hidayete ermesini arzulamaktaydı. Buna karşı çıkılacak bir durumda, Müslümanlar için bayram olan “cihat” inananların üzerine bir sorumluluk yükliyordu. Hz. Peygamber döneminden sonra, kısmen Hz. Ebu Bekir ile başlayan fetih hareketleri, Hz. Ömer dönemin de artık Arap yarımadasının dışına çıkmaya başlamıştır. Hz. Osman’la birlikte daha da çoğalan fetih hareketleriyle İslam toprakları, yayılmaya ve genişlemeye başlamıştır. Bu fetihler içinde konumuzu ilgilendiren, Endülüs’ün fethi ise ayrı bir öneme sahiptir. Endülüs’ün fethiyle alakalı bazı kaynaklarda Hz. Osman döneminde gerçekleştiğine dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin günümüz ilim alanında, ulaşılan kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında doğruluğu şüphelidir. Bu bilgi doğru olmasa da Müslümanların hayalinde Endülüs’ün olması ve bu fethi Hz. Osman’a dayandırma niyeti, bu bölgeye verdikleri değeri göstermesi açısından dikkate alınması gerekmektedir. (Özdemir, 2013:46).

Mısır’ı fetheden Amr b. As ile başlayan ve Ukbe b. Nâfi ile devam eden Kuzey Afrika’nın fethi kısa sürede Atlas okyanusuna kadar dayanmıştır (Özdemir, 2013:43; Kennedy, 2019:20). Batıda yaşanan bu gelişmeler, doğuda da aynı ölçüde devam etmiş ve Müslüman orduları Çin sınırına kadar dayanmışlardır. Bu durdurulamayan fetih hareketlerinin en önemli itici gücü İslam’da yer alan “cihat” anlayışıdır. Bunun yanında İslam’ı yayma, yeni yerler tanıma ve savaş ganimeti gibi insan hayatında yer alan nedenleri de saymak gerekmektedir. Okyanus sınırlarına dayanan Müslümanlar için artık iki seçenek vardı. Afrika’nın karanlık ve sürprizlerle dolu çöllerine inilecek ya da bir elmas gibi tüm zenginlikleriyle parlayan İber yarımadasına geçilecekti. O dönemde Kuzey Afrika (Ifrikiyye) genel valisi olarak görev yapan Musa b. Nusayr’ın çöllere inmek gibi bir düşüncesi yoktu. Onun hayali İspanya ve daha sonra Avrupa topraklarıydı. Şam’da ikamet eden Emevi halifesi Velid b. Abdulmelik’ten fetih için izin isteyerek, hayalindeki İspanya için çalışmalara başladı. Mektuplaşmalardan sonra halife Velid şartlı bir izin verdi, bu şart ilk önce öncü bir birlik gönderilecek, bu birliğin akıbetine göre

büyük fethin kararı verilecekti. Musa vakit kaybeden 710 yılında Tarif b. Malik komutasında 400 kişilik bir öncü birliği İspanya'ya gönderdi. Bu birlik güzel haberler ve çok sayıda ganimetle dönünce, büyük fetih için hazırlıklar hız kazandı. Endülüs'ün isminin akıbeti ve İslam fethinden önce burada yaşayan toplulukların nasıl bir yaşam sürdükleri de fethi ve fetihden sonraki hayatı anlamamıza yardımcı olacaktır. İslam orduları Endülüs adını verdikleri bölgeyi fethetmeden önce buraya değişik isimler verilmiştir. Verilen isimlerin kökeni tam olarak tespit edilemese de Romalılar bu bölgeye 'Hispania' dedikleri bilinmektedir. İbnü'l Esir, "buraya ilk yerleşen kavmin 'Endelüş' adlı bir kavim olduğunu söylemiş, daha sonra kelimenin sonundaki 'ş' harfi 's' yapılarak Arapçalaştırıldığını zikretmiştir" (İbnü'l Esir, 1987:149). İbn Haldun'un bu konudaki düşüncesi, Araplar tarafından Akdeniz'in kuzey bölgesi 'Endelüş' olarak isimlendirildiği şeklinde ifade etmektedir (Atçeken, 2002:149).

Endülüs kelimesine en yakın kullanım, Vizigotlardan önce İberya yarımadasına akınlar yapan Vandallara nispetle bölgenin güneyinde Baetica'ya verdikleri 'Vandalucia' isminde görülmektedir (Özdemir, 2013:29). Müslümanların fethinden sonra İberya yarımadası için kullanılan Endülüs ismi ilk defa 716 senesinde basılan bir sikkenin üzerinde görülmektedir. Bu sikkenin bir tarafında "Hispania'da basıldı" yazarken, diğer tarafında ise "Endülüs'te basıldı" yazmaktadır (Özdemir, 2013:29). Bu da bize fetihden önce bu bölgeye "Hispania" denildiğini göstermektedir. İspanya'da yaşayan ilk insanlar hakkında şu an ki bilgilerle net bir şey söylemek mümkün değildir. Bu yarımadanın güneyinde M.Ö. XI. yy. da Fenikeliler Kuzey Afrika'dan gelerek uzman oldukları ticaret kolonilerini kurmuşlardır. Fenikelilerin kurduğu bu koloniler daha sonra Kartacalıların eline geçmiştir. İspanya toprakları M.Ö. II. yy. dan itibaren Roma İmparatorluğu kontrolü altına girdi. Yine aynı yüzyıl içinde Kuzey Afrika'dan gelen istilacı halkların, III. yy. da ise Frankların istilalarına maruz kalmıştır (Özdemir, 2013:37). Çeşitli istila ve hâkimiyet süreçlerinden geçen İspanya toprakları tüm bu kültürlerden en çok Romalıların etkisi altında kalmışlardır. Romalıların düşüncesinde Romalı olmayanların barbar kabul edildikleri bilinmektedir. İspanya'da yerli halkı ilk başta vatandaş olarak görmeyen Romalılar daha sonradan yurttaşlık haklarında iyileştirme yaparak Roma kültürünün İspanya'daki etkisini daha da arttırmıştır. Roma İmparatorluğunun merkezi yönetim otoritesi zayıflamaya başladığında eyaletler üzerindeki otoritesinde de büyük otorite

boşluğu yaşanmıştır. İspanya'daki Roma hâkimiyeti V. yy. dan sonra büyük darbe almıştır. 409 yılıyla başlayan Suevler, Vandallar, Alanlar ve Vizigotlar (Özdemir, 2013:37) gibi barbar toplulukların istilalarına maruz kalarak Roma İmparatorluğu hâkimiyeti bu bölgede çok küçük alanlara sıkışıp kalmıştır. 409 yılında başlayan İspanya'ya barbar kavimlerin saldırıları giderek etkisini arttırmıştır. 460 yılına gelindiğinde Vizigotlar İspanya'da etkili olmaya başladılar. Kuzeydeki Bask bölgesi dışında kalan bölgelerde hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Bu barbar Vizigot topluluğunun İspanya'ya geliş sebebi Roma İmparatorluğunun isteği üzerine karşılıklı anlaşmaya dayanıyordu (Özdemir, 2013:39). Anlaşmaya göre Vizigotlar, İspanya'da yıkıcı faaliyetlerde bulunan ismi geçen diğer barbar toplulukları bölgeden çıkaracak, sonradan kendileri de geldikleri Kuzey Afrika'ya geri döneceklerdi. Fakat bu gerçekleşmedi. Vizigotlar İspanya'da kalıcı olmaya başlayarak, 507 yılından itibaren ele geçirdikleri bölgelerde kendilerine ait bir devlet kurdular. Yağma ve istilaya alışık olan bu topluluğun, yerleşik bir devlet düzenini uzun süre devam ettiremeyeceği, yönetimlerinden ve uygulamalarından anlaşılmaktadır.

İslam ordularının 711 yılında İspanya'ya geleceği güne kadar yönetme yetkisini kullanan Vizigotlar kendilerinden önce bölgede hâkimiyet kuran Romalıların tabakalara dayalı toplum sistemini aynen benimsemişlerdir. İmtiyazlılar, Hürler / İmtiyazsızlar ve Köleler şeklinde toplumu ayıran Vizigot yönetimi, bu gruplar içinden imtiyazlıları hep ön planda tutmuştur. İmtiyaz sahibi insanların dışında kalan ya da köle olarak nitelenmeyen insanların köleden farkı pek yoktu. Kölelerinse nefes almanın dışında bir hakkı bulunmuyordu. İş yükünü, vergi yükünü ve efendilerinin bitmek bilmeyen istekleri karşısında, Vizigot Krallığında orta ve alt tabakaya mensup insanlar adeta küskünler ordusuna dönüşmüştür. İspanya'da kilise mensupları da orta ve alt tabakanın sıkıntılarını görmezden gelerek köle edinme yarışına girmişlerdir. Fakat kendi çıkarlarına ters bir durum olduğunda protesto etmekten geri durmamışlardır. Vizigot kraliyet ailesi İspanya halkının çoğunluğunun mensubu olduğu "Katolik" mezhebi yerine Arius'un görüşlerini benimsemesi (Özdemir, 2013:41) kilise çevrelerini rahatsız etmekteydi. Çünkü Arius'un görüşleri Katolıklara göre "sapkın" olarak nitelendirilmekteydi. İspanya'ya II. yüzyılla girmeye başlayan Hıristiyanlık giderek yayılmış ve ülkenin neredeyse tamamına etki etmiştir. Kilise ve din adamlarının bizzat içerisinde bulunduğu isyan hareketleri

Vizigotları zor durumda bırakmıştır. Bu durumu aşmak için Vizigot yönetimi mezhep değiştirerek Katolik Hıristiyanlığı benimsemişlerdir ve İspanya’da bu mezhebi resmi din ilan etmişlerdir (Özdemir, 2013:41). Din birliğinin büyük çoğunlukla sağlandığı Vizigot ülkesinde orta ve alt tabakanın bir umutla bekledikleri sosyal statülerindeki değişiklik hiç olmadığı gibi daha da kötüleşmiştir. Buna ek olarak din birliği önündeki en büyük engel olarak görülen Yahudilere de çeşitli baskı ve zulüm uygulaması yapılmıştır. Vizigot ülkesinde soylu / aristokratlar dışında neredeyse mutlu ve huzurlu bir birey yoktu. Bu durum ilerleyen süreçte Müslümanları kurtarıcı olarak gören küskün yığınlarının, İslam fethini kolaylaştırıcı faaliyetlerde bulunmalarına sebep olmuştur.

Büyük fethin gerçekleşmesi için gerekli tüm şartlar artık oluşmuştu ve bu fethi yakışacak büyük komutan Tarık b. Ziyad, Musa b. Nusayr’ın azatlısıydı. Çok becerikli bir komutan olan Tarık, İspanya’nın fethi için biçilmiş bir kaftandı. Halifenin izni, Musa’nın emriyle büyük çoğunluğu, Tarık gibi Berberî olan ordusuyla, büyük komutan fetih için harekete geçti. Fetihden önce konunun daha iyi anlaşılması için Müslümanlara gelen davetlere değinmek gerekir. İspanya’nın fethini sadece Müslümanlar büyük bir heyecan ve coşkuyla beklemiyorlardı. İspanya’da bulunan küskün ve hakkı yenmiş birçok kişi ve toplulukta bu fethi bekliyordu. O dönem İspanya’yı yöneten Vizigot kralı Rodrigo’ndan herkes şikâyet etmekteydi. İlk önce kral Rodrigo tarafından hakları yenilen eski kral Witiza’nın oğulları Müslüman fatihleri bekliyordu. Hatta bu iki oğul Lekke vadisi savaşında kral Rodrigo’nun ordusundan çekilerek savaşmayacaklardır. Yine kral Rodrigo’nun düşmanlarından Septe Kontu Julianus’ta fetih için elindeki imkanlarla destek olmuştur. Son olarak Vizigot kraliyet ailesinin Katolik Hıristiyanlığı seçmesinden sonra baskı ve şiddete maruz kalan Yahudi toplumu da Müslümanlar için yardıma hazırды (Özdemir, 2013:51; Kennedy, 2019:26; Watt, Cachia, 2018:16-17). Zayıf ve düşmanları çok olan Vizigot krallığını yıkmak için büyük komutan, Tarık 711 yılında harekete geçti.

711 yılında 7 bin kişiyle başlayan fetih kısa süre sonra 5 bin kişinin daha Tarık’ın ordusuna katılmasıyla 12 bin kişiye ulaştı. Tarık, İspanya’ya ilk geçtiğinde hareket noktası olarak seçtiği yer onun adını aldı ve oraya Cebel-i Tarık denildi. Buradan batıya doğru başlayan fetihlerde, Müslümanlar zorluklarla karşılaşmadan ilerleyişine devam etmişlerdir. Şerîş (Jerez) denilen yerde Tarık ve Rodrigo karşılaştı. Vadi Lekke

(Guadalupe) kıyısında savaş tüm şiddetiyle başladı. Lekke Vadisi savaşında Müslümanlar büyük bir zafer elde etti. Kral Rodrigo savaş sonunda kayıplara karışmıştır. Artık Müslümanların önünde büyük bir engel kalmamıştı ve 712 yılında Musa b. Nusayr 18 bin kişilik çoğunluğu Araplardan oluşan ordusuyla fethi katılmak ve tamamlamak için İspanya'ya geçmiştir (Özdemir, 2013:54-55; Kennedy, 2019:27-28).

İki koldan fetihlere devam eden iki büyük komutan Tuleytula'da buluştular ve hem tekil hem de birlikte yaptıkları fetihlerle İber yarımadasının kuzey bölgeleri hariç geri kalanını ele geçirdiler. 711-714 yılları arasında gerçekleşen fetihlerle birlikte, günümüz İspanya, Portekiz ve Cebeli Tarık (Gibraltar) ülkelerini kapsayan toprakları o dönemde Müslümanlar ele geçirmişlerdi. 711 yılından 1492 yılına kadar sekiz asır farklı yönetimlerle İslam toprağı olarak kalan ve Endülüs adını alan bu topraklarda, hayranlık uyandıracak bir medeniyet kurulmuştur. 1492'den sonra bu medeniyetin izleri silinmeye çalışılmış ve bu medeniyetin baş mimarı Müslümanlara karşı büyük zulüm ve baskı uygulanmıştır. Bu da gösteriyor ki, her iki inanç arasındaki insana bakış, karşısındaki inanca saygı ya da saygısızlık farkı açıkça görülmektedir. Büyük fethin gerçekleştiği bu toprakların coğrafyası, ekonomisi, dini, zenginlikleri ve şehirlerini seyyah ve coğrafyacılar göre bu tez çalışmasında anlatılmaya çalışıldı. Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Geç Orta Çağ ile sınırlı bu çalışma, o dönemde yazılmış ana kaynak niteliğindeki eserler incelenerek oluşturulmaya çalışıldı. Ulaşılabilen eserlerden faydalanıldı, ulaşılamayan eserlerden faydalanılmadı. Ana kaynak niteliğindeki eserlerin günümüz Türkçesine çevrilmiş halde olanlarıyla birlikte, kendi çabalarımızla ulaşılan Arapça eserler, akademik tezler ve makaleler çalışmaya kaynaklık etti.

Birinci bölümde konuya alışmak ve ön bilgileri edinmek amacıyla İslam coğrafyacılığında bahsedildi. Bu başlık altında, Coğrafya ve Seyahatnamelerin doğuşu ve gelişimi, İslam coğrafyacılığının öncesi ve gelişimi, ortaya çıkan farklı görüşlerin Irak ve Belh coğrafya ekolünde olduğu gibi değerlendirilmesi, çalışmamıza kaynaklık eden seyyah ve coğrafyacıların bahsettiği yedi iklim teorisi ve son olarak onlara göre dünya ve özelliklerinden bahsedildi. İkinci bölümde ise, konumuzun aslını ifade eden Endülüs yarımadasının özelliklerinden söz edildi. Coğrafi özellikleriyle başlanılan ikinci

bölümde, Endülüs'ün ekonomik yapısından, dini yapısından ve mezheplerinden ve son olarak ilginç ve kaynaklarda zikredilen diğer zenginliklerinden söz edildi. Üçüncü bölümde ise, Endülüs'ün şehirlerini tüm özelliklerini yararlandığımız kaynakların ışığında anlatmaya çalışıldı. İlk olarak Kurtuba ile başlandı ve Tuleytula, Gırnata-İşbiliyye, Malaka-Ceyyan ve kaynaklarda söz edilen ama haklarında az bilgi bulunan diğer şehirler tüm özellikleriyle anlatıldı. Sonuç bölümünde ise, oluşturulan eser ve anlattığımız Endülüs bölgesini ne amaçla, hangi yöntemle ve neleri dikkate alarak kaleme alındığından bahsedildi. Sonra yazılan bölümlerin içerikleri ve kaynakları genel bir değerlendirmeye bir ana fikir ortaya koymaya çalışıldı.

Endülüs fethi ve coğrafyası önemi kaybolmayan bir konudur. Ülkemizdeki bu yönde yapılan çalışmaların sayısının yeterli sayıda olmayışıyla birlikte, umut vadeden çalışmaların varlığı mutluluk vericidir. Çevirilerin ve ilgililerin artması Endülüs tarihiyle ilgili çalışmalarda kendini göstermektedir. Bu çalışmanın bu alanda belli bir yer edinmesi ve gelecek çalışmalara temel oluşturması için gayretle kaleme alındı. Çalışmanın eksiklikleri olmakla birlikte, akademi kuralları çerçevesinde özenli bir çalışma oluşturulmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYA VE İSLAM COĞRAFYACILIĞI

1.1. Coğrafya ve Seyahatnamelerin Gelişimi

1.1.1. Eski Çağda Coğrafya

Grekçe “Jeo” (yer, yeryüzü) ve “Graphein” (yazmak) sözcüklerinden oluşan ve günümüzde coğrafya şeklinde adlandırılan ilmin isminin kökeni bu iki sözcükten gelmektedir (Ahmad, 1993:50; Ağarı, 2002:35; Kramers, 1977:202). İskenderiye Coğrafya ekolünün kurucusu Eratostanes, coğrafya adını bir terim olarak kullanan ilk kişidir. M.Ö. III. yy. da oluşturduğu düşünülen eserine coğrafyayla ilgili anlamına gelen “egraphe” adını vererek bu ilmin ilk adımını atmıştır (Doğanay, 1993:2-3; Ağarı, 2002:36). Coğrafya ilmi temel olarak insanoğlunun var olduğu günden bugüne kendisine yardımcı olacak ve ihtiyacı olan her şeyi karşılayacak olan doğayı ve bulunduğu çevreyi tanıma ihtiyacından ortaya çıktığını söylemek çok da abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Tarih öncesi devirlerde bu keşfetme ve gözleme sonucunda basit ve faydalı bilgilere ulaşılmasına ilim demek güçtür.

Coğrafyanın ilim olarak görülemeyeceği çağlarda o çağların gerektirdiği bir takım mitolojik inanışlar (Ağarı, 2002:14) dünyayı en azından bilinebilen dünyayı anlamlandırabilmek için kullanılmıştır. İnsanlar günlük işlerinde faydalanabilmek için bazı tahminlerde bulunarak, ilk adımlarını daha ileriye götürerek devletlerinin geleceği ve kendi gelecekleri hakkında yorumlar yapmak için astrolojiyle de ilgilenmeye başlamışlardı ve astronomi, coğrafyayla yakından ilgili bir alandı. Mezopotamya, medeniyetin ilk oluştuğu yerdir ve dünya tarihinde ilk denilen çoğu şeyin gerçekleştiği

yer olarak bilinir. Coğrafya ilmiyle alakalı günümüze kadar gelen en eski coğrafi belge, M.Ö. 2400 yılında Babilliler tarafından Babil’de oluşturulduğu düşünülen bir harita taslağıdır (Doğanay, 1993:55; Ağarı, 2002:14). Mezopotamya’yla birlikte Akdeniz çevresi ve Mısır’da basit coğrafi fikirlerin ortaya çıktığı yerlerdendir.

Yeryüzünde yaşayan insanlar arasında bulunan Yunanlılar herkesten daha çok hevesle doğayı ve çevresini anlama isteğini belirgin şekilde gösterdikleri görülmektedir. Eski Mısır ve Mezopotamya’nın çıkar-fayda ilişkisinde ilgi duydukları doğayı, Yunanlılar fayda sağlamak için değil anlamak için çaba harcamışlardır (Ağarı, 2002:18). Yunan toplumu kendilerinden önce gelişen ve belli bir seviyeye farklı alanlardaki bilgilerden faydalanıp bu bilgileri felsefeyle birleştirerek farklı bir bakış getirmeleri onların farkını ortaya koymaktadır. Bu durumda ortaya çıkan sonuç, Eski Yunan’da coğrafi bilgi veren ve görüş belirtenler filozofların ta kendileriydi (Doğanay, 1993:58; Ağarı, 2002:19). Bazı eski çağ bilginlerinin konuyla ilgili verdikleri bilgilerden burada bahsedilmesinin de fayda vardır.

Thales, M.Ö. VI. yüzyılın ilk dönemlerinde Milet’te yetişmiştir. Coğrafi alanda bazı fikirler öne sürmüştür. Bu düşünürün göre, üst kısmı küre şeklinde bir gök kubbeyle sarılmış olan arz, yuvarlak bir düzlem şeklinde okyanus üstünde yüzmektedir (Ağarı, 2002:20) demektedir. Okyanus üzerinde yüzen diske benzetilmesi günümüz bilgileri karşısında doğruluğu olmasa da o dönem dünyanın şekline bakış açısını yansıtmaması bakımından önemlidir. Thales’ten sonra Anaximender ise dünyayı haritaya aktararak çizen ilk kişi olmuştur. Bu düşünürün yerin, kâinatın merkezinde desteksiz, hareketsiz olarak durduğunu söylemektedir (Ağarı, 2002:20-21). Coğrafyayla ilgili düşüncelerin Yunanlılarla birlikte farklı bir boyuta geçtiğini yukarıda değinildi, bu farklı boyut anlamaya dayalı bir gözlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece felsefi yaklaşımların bulunmadığı Yunanlıların düşüncelerinde, dünyada coğrafyayla ilgili bazı ilkleri de gerçekleştirdikleri görülmektedir.

İncelenen bir diğer düşünür ise Anaksimenes’tir. O da Thales gibi arzın yuvarlak bir düzlem olduğunu kabul ediyor. Dünyanın su üzerinde yüzmeyip, havada bir yere dayanmadan durduğunu kabul etmektedir (Ağarı, 2002:21). Anaksimenes, ay tutulması

olayını ilk olarak doğru bir şekilde açıklayan şahıs olmuştur. Eratostanes ise öğrenimini Atina’da almıştır. Daha sonradan İskenderiye’ye yerleşerek burayı eski çağın coğrafi düşünce merkezine dönüştürmüştür. İskenderiye ekolü denilen coğrafyaya ait bilgilerin bir geleneğe dönüştüğü ortam oluşturmuştur. Zaman içinde yazdığı eserler kaybolmuştur. Strabon, Eratostanes’ten sonra yaşamış ve onun görüşlerini aktararak kalıcı hale getirmiştir (Doğanay, 1993:60-61; Ağarı, 2002:29). Matematik coğrafya ve bölgesel coğrafya alanlarında çok başarılı bilgiler Eratostanes tarafından ortaya koyulmuştur. Bu bilginin görüşlerinden bahsederek kaybolmasını önleyen Strabon’a gelince, kendisi Amasya’da doğmuştur. Roma döneminin önemli gezgini, tarihçisi ve coğrafyacısıdır. Günümüze ulaşan “geographika” adlı eseri coğrafyaya ait birçok alt başlıklarla ilgilenmiş ve açıklamıştır ve 17 cilttir (Doğanay, 1993:63; Ağarı, 2002:31). Çıktığı uzun soluklu gezilerinde, gezdiği toprakları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Verimli topraklarda yaşayan insanların, verimsiz topraklarda yaşayan insanlara göre daha şanslı olduklarından bahsetmiştir. Bunlardan ilki her zaman daha uzun ve güçlü devletler kurdukları sonucuna varmıştır (Doğanay, 1993:63). Strabon’un eseri ne kadar önemli olsa da eserinde mitolojiye fazla yer vermesi eserinin ilmi değerini aşağıya çekmiştir. İslam kaynaklarına Batlamyus olarak geçen Cladius Ptolemaios, ünlü astronom ve coğrafya bilginidir. Coğrafyayla ilgili kendinden önceki bilgileri önemli derecede geliştirmiştir. Coğrafyayla ilgilenişi ilmi ve tarafsızdır. Asıl ilgi alanı yaşanılan dünya değil tüm yer küreydi. Batlamyus astronomi alanında da çok ileri düzeydedir. Kendisinin coğrafyayla alakalı kaleme aldığı eseri ilerleyen süreçte bilginlere yol gösterici olmuştur ve Arapçaya tercüme edildikten sonra ise İslam coğrafyacılığının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Eski çağda coğrafya ilminin gelişiminde önemli yer tutan dönemlerden biri de Helenistlik dönemdir. Büyük İskender’in doğuya yönelip gerçekleştirdiği fetihleriyle birlikte Yunan kültürü ve doğu kültürü karışmış ve sentezlenen bu iki kültürden yeni bir kültür doğmuştur. Bu dönem Helenistlik dönem olarak adlandırıldı ve özelliklerini çok farklı alanda göstermiştir. Yunanlılar doğu kültüründen ilim alanında önemli bilgiler öğrenmişlerdir. Bu dönemde Yunanlı bilginlerin yanında doğu kültürüyle yetişen bilginlerin çıkmasıyla Helenistlik dönemde coğrafya da gelişme kaydetmiştir. Büyük İskender’in başlattığı seferle ele geçirdiği topraklardaki kültürlerle kaynaşan batı kültürü Roma dönemine gelince gelişen ulaşım imkanları, Çin’den Kanarya adalarına kadar

bilinebilen bölgelerin sağladıkları avantajlardan faydalanmışlardır. Roma döneminde en önemli coğrafya kaynakları, Roma ordusunun istihkam sınıfının hazırladığı yol haritalarıdır (Ağarı, 2002:24). Ele geçirilmek istenen bölgelerin nüfusu, ekonomik durumları, yeryüzü şekilleri gibi değerli bilgileri önceden titizlikle inceliyorlardı. Dünyayı anlamak için uğraşan Yunanlıların yanı sıra Romalılar dünyaya düzen getirme çabasıydılar (Ağarı, 2002:24). Coğrafya alanında da çok değerli bilginler yetiştiren Roma medeniyeti bu ilme değerli katkılar sağlamışlardır. Coğrafi olarak büyük bir alana hükmeden Romalılar bilgileri sentezleme şansına sahipti ve bu şansı olumlu şekilde değerlendirdiler.

1.1.2. Seyahatname Yazımının Gelişimi

Seyahatname yazımından önce bu kelimenin kökenini incelemekte fayda vardır. “Gezi ve gezmek” anlamına gelen Arapça “seyahat” ile “risale, mektup” anlamına gelen Farsça “name” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan “gezi eseri, gezi yazısı” anlamında kullanılan bir edebi türdür (Yazıcı, 2009:13-16). Bu yazı türüne Fars edebiyatında “Sefername”, Arap edebiyatında ise “Rihle” denmiştir. Rihle “bir yerden bir yere göç etmek” anlamındadır. Eski Arap şiirinde, Kur’an’da ve hadislerde Rihle kelimesi “göç, yolculuk, gezi, seyahat” anlamlarında kullanılmıştır (Yazıcı, 2009:13-16). Kur’an’da Kureyş kabilesinin ticaret maksadıyla çıktığı yolculuklara “Rihle” denmiştir (Kureyş 106/1-2).

İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren bu son ilahi dini yaymak, öğrenilmesini sağlamak için gerçekleştirilen fetihleri kolaylaştırmak, gerçekleşen fetihler neticesinde ele geçirilen toprakları tanımak, orada yaşayan halkların durumlarını görmek ve hadis tahsil etmek için Müslümanlar seyahat etmişlerdir (Yazıcı, 2009:13-16). Müslümanların seyahatname yazımında bilinen en eski ve günümüze parçaları ulaşabilen seyyah Mekhûl b. Ebu Müslim’dir. Mısır, Suriye, Irak ülkeleriyle birlikte Ortadoğu ve Hicaz bölgelerini dolaşan Müslim bu alanda ilk olmuştur (Yazıcı, 2009:13-16). Endülüs Emevi halifesi Abdurrahman II tarafından Normanlar’a elçi olarak gönderilen Yahya b. Hakem el-Bekrî, Abbasi halifesi Vâsik-Billah’ın Çin Seddi hakkında bilgi edinmesi amacıyla görevlendirdiği Sellâm et-Tercümân’ın seyahati ve Yahudi kökenli İbrahim b. Ya’kub et-

Turtûşî'nin Almanlar ve Slavlar hakkında edindiği bilgileri ve gözlemlerini aktardığı seyahati bu alanda yapılan ilk faaliyetler olarak bilinmektedir (Yazıcı, 2009:13-16).

Klasik dönemde coğrafyayla ilgili eserler kaleme alan müelliflerin kitapları eser sahiplerinin tanık olduğu ve duyduğu hikayelere dayanmaktadır. Günümüz coğrafya kitaplarına benzemeyen bu kitaplar, seyahat kitabı olarak değerlendirilebilir. Aslında coğrafya ve seyahatname alanları arasında sıkı bir ilişki bulunmasına karşın VIII. yüzyılın sonlarına doğru coğrafya bireysel bir hal almaya başlamıştır. Seyyahların yazdıkları eserlerinde gerçekte iç içe girmiş hikâye anlatımının yanında, gezip gördükleri yerler ve gören kişilerden duydukları bilgileri gerçeğe yakın bir şekilde ifade etmişlerdir. Seyahatlerin sonunda yazılan seyahatnamelerin bir amacı da hac ve ilim öğrenme talebidir. Bu tür seyahatnameler de yazar ilk önce görüştüğü hocaları, alimleri, gezdikleri kütüphaneleri anlatır. Ayrıca gezdiği ülkelerin özelliklerini de ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Seyahatname yazımı sadece bir merak duygusunu giderme amaçlı gerçekleştirilen faaliyetler değildir. Seyyahlar bilebildikleri dünyanın dışında kalan bölgeleri bilmek istemesi, oradaki gelişmeleri ya da geri kalmışlıkları bilme merakı sayesinde gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu merakı gidermek için gezen seyyahların yanında gezmeyip duyduklarıyla eser oluşturan müelliflerde mevcuttur. Bu tip eserlerde, esir alınanların verdikleri bilgiler, tüccarların ticaret için gittiği bölgeleri anlatması, misyonerlerin dinlerini yaymak için ulaşabildikleri bölgeleri anlatmaları seyahatname yazımına katkı sağlamıştır. Seyahatnameler ve coğrafyaya ait eserler birbirleriyle etkileşimle geliştiğini, toplumların kültürünün önemli kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Bu çalışmada hem coğrafya hem de seyahatname eserlerinden yararlanarak Endülüs bölgesi hakkındaki bilgiler, ulaşılabilen eserlerden aktarılmaya çalışıldı.

Müslümanların gerek Hac ibadetini yerine getirmek gerekse İslam coğrafyasının çeşitli ilim bölgelerine giderek ilim öğrenme merakı beraberinde seyahat etmeyi de getirmiştir. Seyahat eden kimselerin seyahatleri boyunca gördükleri, yaşadıkları, duydukları vs. bilgileri not etme merakı seyahatname dediğimiz bir yazım kültürünü geliştirmiştir. VIII. yüzyılda başlayan bu seyahat etme ve yazıya geçirme durumu sonucunda ortaya çıkan eserler birçok alanda çok faydalı olmuştur. O dönemde önemli ilim merkezleri arasında Endülüs, Bağdat, Horasan, Mısır, Şam gibi bölgeler

bulunmaktaydı. Bu bölgelere ilim ve hadis öğrenmek için seyahat eden kişiler buralara ulaşabilmek için kat ettikleri yollarda değişik ve ilgi çekici buldukları olayları, değerli bilgileri kayıt altına alma istekleriyle birlikte önemli bir kültür oluşmuştur. Seyahat kültürünün daha erken oluşmasıyla birlikte yazıya geçirme süresi IX. yüzyılı bulmaktadır (Toutai, 2004:209-230).

1.2. İslam Coğrafyacılığının Doğuşu ve Gelişimi

1.2.1. İslam Öncesi Arap Toplumunda Coğrafya

Eski Arap toplumu cahiliye dönemi olarak adlandırılan dönemde medeniyetten uzak ve ilmi faaliyetlerin uzağında bir hayat tarzı yaşamaktaydı. İslam dini ve anlayışının şerefli Arap toplumunda bu dinin geldiği güne kadar basit anlamda gözlemlere dayalı ilmi çalışmalar görülmekteydi. İslam öncesinde yıldızlara ilgi, çöllerde yol bulma, gök cisimlerinin günlük hayata etkileri gibi merak uyandıran durumların var olmasıyla Arap toplumunda biraz kıpırdanma olmuştur (Ağarı, 2002:64). Bunun yanında düşman takibi ve düşmanların gizli yerlerini bulmak, iz takibi yapabilmek gibi işlerde uzmanlaşmışlardır. Gök olaylarıyla ilgilenip hava durumu, yağışın nasıl seyredeceğiyle ilgili bilgilere ulaşmaya çalışmışlardır. Bu gibi basit düzeyde uğraşlar Arapların İslam öncesi dönemdeki bilimle olan bağımlılığını göstermektedir. Bu bilgileri Keldaniler veya Babililerden (Ağarı, 2002:64) öğrenmiş olmalıdır. Ayrıca, Araplar yıldızların isimlerini, burçların mevkilerini İranlıların saldırıları sonucunda Arap bölgelerine yerleşen İranlılardan öğrenmişlerdir.

Arapların İslam dinine kavuşmadan önce coğrafya ya da ilimle ilgili gözle görülür bir faaliyetlerinin bulunmaması İslam döneminin ilk devirlerini de etkilemiştir. Önceki devirlerden yazılı bir bilginin olmayışı İslam döneminde faydalanılacak kaynaktan yoksun olmak demektir. İslam Devleti'nde Hz. Peygamber ile başlayan ve dört halife dönemlerinde hem dini yaymak hem de yeni kurulan devletin sınırlarını genişletmek için savaşlar yapılmıştır. Bu fetih hareketleri sonucunda ele geçirilen yeni topraklar ve tanışılan yeni kültürlerden ilme dair, bu tezin konusunu ilgilendiren coğrafya ilmine dair

yeni bilgiler öğrenilmiştir. Bu ilk adımların sonucu ileride kurulacak olan Abbasi Devleti'yle zirve noktaya ulaşacaktır. Müslümanlar yeni tanışılan kültürlerden çok şey öğrenmişlerdir ve dinlerine uygun bir medeniyet ortaya koymuşlardır. Belirli bir birikimin ve kaynaşılan toplumların birikimlerinden faydalanan Müslüman toplumu artık Abbasiler ile meyvelerini toplamaya başlamışlardır. Bu dönemde tercüme faaliyetlerinin hız kazanması bunda en büyük etkenlerden biridir.

Müslümanlar tarafından ilk olarak tercüme edildiği düşünülen eser, İran coğrafyası ile ilgilidir. Kuteybe b. Müslim tarafından Irak valisi Haccac b. Yusuf'a gönderilen ve Zadenferruh b. Peri'nin Arapçaya çevirdiği bu eser ilk dönem itibarıyla İran etkisini göz önüne sermektedir (Şeşen, 1998:95). Müslümanların coğrafya yazımına İran etkisinin ardından önemli bir etkide astronomi kitapları üzerinden Hint kültürü etkisi olmuştur. Sindhanta gibi eserlerin tercüme edilmesiyle Hint coğrafyası ile tanışılmıştır. Astronomiyle alakalı çeşitli hesaplamalar, kuzey yarımküreyi yedi iklime ayırma, bir yer kubbesinin varlığına dair inançlar Hint kökenlidir (Şeşen, 1998:95). Coğrafyaya dair bilgiler içeren Aristo'nun *De Caelo* ve *Meteorologica*'sı ile Platon'un *Timaeus*'u Müslümanlar tarafından bilinirdi ve Yunan kültürünün Müslüman coğrafyacılar üzerindeki etkisi de çok önemlidir (Nasr, 2006:38). Müslüman coğrafyacılığının üzerinde en önemli etkiyi bırakan eser kuşkusuz Batlamyus'un Coğrafyası olmuştur. Arap diline çevrilen bu eserlerle birlikte bir de dünya haritası çizilmiştir. Abbasi halifesi Me'mun döneminde gerçekleşen bu tercüme ile Müslüman coğrafya bilginlerinin bu alanda verdiği eserlerin sayısı arttığı gibi bir düzene de girmiştir (Şeşen, 1998:95). Batlamyus'un eserini tercüme edenler arasında Musa el-Harezmi, İbn Hurdazbih, el-Kindî, Sabit b. Kurrat el-Harranî gibi değerli bilginler vardır (Aydın, C. ve Aydın, G., 1992:198; Şeşen, 1998:95). Bu tercüme günümüze ulaşmamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı tercüme, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Aydın, C. ve Aydın, G., 1992:198). Müslüman coğrafyacılar Hint, İran ve Yunan kültürlerinden tercüme ile başlatılan bilgi edinme hareketini önemli ölçüde geliştirmişlerdir. Tercümeyle birlikte öğrenilen bilgilere, kendi yetkin ve özgün bilgilerini de ekleyerek ilim seviyesi yüksek eserler yazmışlardır. Bu faydalı etkileşim ile coğrafyaya dair farklı yaklaşımlar ve başarılı coğrafya yazım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

1.2.2. İslam Döneminde Coğrafya

Eski Yunanca “yeryüzünü anlatan yazı” anlamına gelen “geographia” kelimesi, Batlamyus ve Marinus’un kendi zamanlarında kaleme aldıkları bilinen dünyayı tanıtan kitaplarına verilen addır (Ahmad, 1993:50). *Geographia* kelimesi Müslüman coğrafyacılar tarafından ilk aşamada bu şekilde kullanılmadı. Müslümanlar coğrafyaya dair kaleme aldıkları ilk eserlerine isim olarak *Kitabü’l Büldan*, *el-Mesalik ve’l-Memalik*, *Suret’ül Arz* gibi isimleri tercih etmişlerdir. İlerleyen süreçte *Geographia* kelimesi “Cuğrafiyâ” şekline dönerek Arapçaya uygun bir hale getirilmiştir. Bu yeni şekli eserlerinde ilk olarak kullananlar XII. yüzyılda Ebu Bekir ez-Zührî ve XIII. yüzyılda İbn Said el-Mağribî’dir (Ahmad, 1993:50).

Müslüman coğrafyacılar Orta Çağda uğraştıkları ilim dalını hem iyi bir şekilde tanımışlar hem de sınırlarını başarılı bir şekilde belirlemişlerdir. İslamiyet’ten önce Araplar çöl iklimine ayak uydurabilmek, buldukları coğrafi sınırlamaların sonunda yöneldikleri ticari faaliyetleri düzene sokmak gibi ihtiyaçların doğması ile bir arayış içine girmişlerdi. Bu arayışlarını da Arabistan ve komşusu olan bölgeler hakkında bazı coğrafi bilgiler elde ederek, gezegenlerin hareketleri, gökyüzü ve yıldızlar hakkında günlük gözlemler yaparak gidermeye çalışmışlar ve bu bilgilerini seyahatlerinde, takvim düzenlemelerinde, hava durumu tahminlerinde kullanmışlardır (Ahmad, 1993:50; Ağarı, 2002:64). İslamiyet’in Arap yarımadasına gelmesiyle birlikte, Müslümanlar yeni dinlerinin gereksinimlerini doğru ve isabetli bir şekilde yerine getirebilme ihtiyacından dolayı astronomi ve coğrafya ile ilgilenmek durumundaydılar. Hac görevinin önemi, Ramazan ayında tutulan oruç ve namaz vakitlerinin belirlenmesi, fetih hareketlerinin başlamasıyla birlikte fethedilecek bölgenin tanınması gibi ihtiyaçlardan dolayı Müslümanlar bu bilgileri gerçeğine uygun belirleyebilmek için astronomi ve coğrafyaya yöneldiler.

İslam devletinin hem kendisi için gerekli zaruri bilgileri ortaya çıkarmak hem de halkı için gerekli bilgileri halkına iletmek için kullanılan basit coğrafya bilgilerini, Müslümanlar fetih hareketlerini genişlettikçe ve yeni kültürlerle kaynaştıkça bir adım ileri götürmeye başladılar. İran, Hint ve Yunan kültürünün ortaya koyduğu astronomiye ait,

coğrafyaya ait eserlerin tercümesiyle süreç ilerlemeye başlamıştır. VIII. yüzyıl Abbasilerin, Müslümanların halifesi ve önderi olmaya başladığı bir dönemdir. 813-833 yıllarında halife olan Me'mun döneminde daha önceden başlayıp sürekli gelişmekte olan tercüme geleneği bu halifenin destekleriyle güçlenmeye başlamıştır. Abbasi halifesi Me'mun döneminde artan tercüme faaliyetleri ve ilimle uğraşan kişilerin devlet ve halife tarafından destek görmesi bu dönemde önemli kazanımlar elde edilmesini sağlamıştır. Yine halife Me'mun döneminde bir önemli gelişme daha yaşanmıştır, bu gelişme harita çalışmalarına özel bir önem verilmesidir. Halife verdiği emirle coğrafya ile ilgilenenlere çizdiği dünya haritası, çizildiği zamana göre oldukça başarılıdır (Sezgin, 2018:12).

Yazılan coğrafya eserlerinde ve seyyahların gezip gördüğü ya da duyduklarını kaleme aldıkları seyahatnameler de gezilip-görülen yerlerin kültürleri, dini-ekonomik durumları ve fiziki şartları hakkında önemli bilgiler ihtiva ettiği için çok değerlidir ve sonraki nesillere önemli bir mirastır. İlk kaleme alınan eserler tarih ile iç içe geçmiş durumdaydı, fakat coğrafyayla ilgili bilgilerin artması ve seyahatlerin artmasıyla nitelikli eserlerin sayısı artmıştır. Fuat Sezgin, “*İslam coğrafyacılarının X. yüzyılda beşerî coğrafya alanında gösterdiği gelişme ve başarıya Avrupa ancak XIX. yüzyılda ulaşabilmiştir.*” (Sezgin, 2018:23) diyerek Sezgin Avrupa'dan önce Müslümanların coğrafya alanında çok ileri gittiğini vurgulamaktadır. Yine Ramazan Şeşen, “*Müslümanların coğrafya edebiyatı VIII. yüzyılda başlamış, IX. ve X. yüzyılda en parlak devrini yaşamıştır.*” (Şeşen, 1998:96) diyerek İslam dünyasında coğrafya alanındaki gelişim süreçlerini ifade etmektedir. Coğrafya ve seyahatname eserleri yazıldığı dönemi çok yönlü bir şekilde bize aktardığı için çok değerlidir. Müslüman memleketlerin buldukları durumları bizlere ilk elden kaynak olarak aktardıkları için ayrı bir öneme sahiptir.

İslam dünyasında coğrafya alanında gerçekleşen bu gelişmelerin bir diğer ayağı da Endülüs'te gerçekleşen önemli çalışmalardır. Emeviler devrinde halife Abdülmelik b. Mervan'ın emriyle Ifrikiyye valisi Musa b. Nusayr'ın büyük isteği, Tarif b. Malik ve Tarık b. Ziyad'ın ilk sefer ve ilk fetihleri gerçekleştirdikleri İber yarımadası, Musa'nın fethi katılarak yarımada'nın büyük bir kısmını fethetmesiyle İslam toprağına dönüşmüştür. Daha sonradan Abbasilerin gerçekleştirdikleri isyan hareketi ile

yönetimden uzaklaştırılan Emevi hanedanının yıkılmasıyla bu hanedana bağlı kişilere karşı büyük bir kıyım başlatıldı. Bu kıyımdan kurtulabilen Abdurrahman b. Mervan kurtuluşu İslam ile şereflenen ve Endülüs adını alan topraklara kaçmakta buldu. Abdurrahman'ın burada kurduğu devlet daha sonradan büyük bir medeniyete dönüşmüştür. Bu medeniyetin içinden birçok alanda çok kaliteli eserler ve yetkin ilim adamları çıkmıştır. Endülüs, İslam dünyası bünyesinde aldığı yer ve bu medeniyete yaptığı önemli katkılarla özel bir değeri hak etmektedir.

Müslümanların yetiştirdikleri hem İslam dünyası hem de dünya tarihi için önemli ilim insanları-bilginlerinin kökeni genellikle İslam'ın ortaya çıktığı topraklar olan doğuya nispet edilse de, doğu İslam dünyasının bu ihtişamıyla yetişip daha sonra günümüzde İspanya, Portekiz ve Cebel-i Tarık'ın (Gibraltar) toprakları olan İber yarımadasına geçerek batı ve doğunun güzel bir senteziyle mükemmel bir medeniyet oluşturan ve daha sonradan burada oluşturdukları Endülüs medeniyeti bünyesinden yetiştirdikleri ilim adamlarının yazdıkları eserler ile yol gösterici olmuşlardır. Bu ilim adamlarının faaliyet gösterdikleri alanlar arasında coğrafya ve seyahatname yazıcılığı da yer almaktadır.

Batı İslam dünyasında, doğuyla birlikte başlayan coğrafyaya ait eserler ilk olarak İber yarımadasının fethine katılan Arap kabileleri ve etnik-kabile yapıları ile ilgilidir (Varol, 2009:63). Doğu İslam dünyasında Yunan, Hint ve İran kökenli tercüme faaliyetleri ile desteklenen coğrafya bilimi, batıda Endülüs'te ise Pavlus Orisius'un "Historiarum Libri Septem Adversus Paganos" adlı eseri Kasım b. Asbağ el-Beyyanî tarafından tercüme edilerek desteklenmiştir. Orisius'un eseri Endülüs hakkında verdiği önemli bilgilerle birlikte, coğrafya eserleri kaleme alan müelliflerin en önemli yardımcısı olmuştur (Varol, 2009:63). Doğu İslam dünyası ve bulunduğu toprakların geçmişiyle desteklenen Endülüs bilimi, coğrafya ve seyahatname yazıcılığında da kendini göstermiştir. Bu alanlarda ilk örnekler Endülüs içerisinde çıkmaya başlamıştır. Muhammed el-Varrak, Yahudi kökenli İbrahim b. Yakub gibi isimler ilk coğrafya eserlerini kaleme almışlardır. İbrahim b. Yakub, Almanya, Kuzey Avrupa ve Balkanlar'da gördüklerini ihtiva eden seyahatnamesiyle Endülüs'e bu bölgeleri tanıtmıştır (Özdemir, 2017:239). XI. ve XII. yüzyıl Endülüs'te dünyanın tanıdığı önemli coğrafyacı ve seyyahların yetiştiği dönemdir. El-Uzrî, Ebu Ubeyd el-Bekrî, İbn Cübeyr, el-İdrisî gibi çok değerli bilginler yetişmiştir

(Özdemir, 2017:239). Endülüs kökenli ismi geçen coğrafyacı ve seyyahları kısaca tanıtalım:

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhas el-Uzrî ed-Delaî: 4 Eylül 1003'te Meriye (Almeria) yakınlarındaki Delâye (Dalias) köyünde doğmuştur. Müslümanların İber yarımadasını fethinden sonra göç ile gelen Yemenli Arap kabilelerinden Uzre'ye mensuptur. 1016-1017 yıllarında ailesiyle çıktığı hac yolculuğunda Mekke'de 8 yıl kalarak hem hac görevini yerine getirmiş hem de önemli alimlerden dersler almıştır. 1025 tarihinde Endülüs'e dönen Uzrî Meriye Camii'nde ders vermeye başlamıştır. İbn Rüşd, İbn Hazm, Ebu Ubeyd el-Bekrî gibi tanınmış kişiler el-Uzrî'nin talebeleridir. 10 Aralık 1085 tarihinde Meriye'de vefat etmiştir (Irving, 2000:9-10).

Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed b. Eyyub b. Amr el-Bekrî el-Endelûsî: Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Doğduğu yer hakkında çeşitli tartışmalar olsa da son yapılan incelemelere göre İşbiliyye'nin (Sevilla) batısında yer alan Şeltiş 'te (Saltes) doğmuştur. Şeltiş'te başladığı ilim öğrenme serüveni Endülüs'ün çeşitli merkezlerinde devam etmiştir. Yaşadığı dönem Endülüs'ün karışık ve savaşlarla geçen bir dönemi olmasına rağmen buna zıt olarak ilim ve kültür hayatı gelişmiş bir haldeydi. El-Bekrî, diğer çoğu coğrafyacılarından farklı olarak seyahat etmemiş ve Endülüs dışına çıkmamıştır (Özdemir, 1994:247-248). Ekim 1094 yılında Ubeyd el-Bekrî vefat etmiştir (Şeşen, 1998:107; Özdemir, 1994:248).

Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinanî el-Belensî: 31 Ağustos 1145 tarihinde Belensiye (Valencia) ya da Şatibe'de (Jativa) doğmuştur. Kinane kabilesine mensuptur. İbn Cübeyr, asıl ün kazandığı eserin farklı bir güzergâh takip ederek çıktığı hac yolculuğunda titiz ve ayrıntılı bir gözle gördüğü bilgileri ve yerleri aktardığı seyahatnamesine borçludur. 1204 yılında eşi Atike Ümmü'l-Mecd'in ölümüyle tekrar hac yolculuğuna çıktı ve tekrar Endülüs'e geri dönmedi. Kudüs ve daha sonra İskenderiye'ye geçti ve burada 29 Kasım 1217 yılında vefat etti (Karaaslan, 1999 :400-402).

Ebu Abdullah İdris eş-Şerif es-Sebtî es-Sıkkîlî: İdrisiler hanedanı kurucusu I. İdris'in soyundandır. Hakkında ulaşılabilecek bilgi azlığından dolayı doğum tarihi çeşitli tartışmalardan sonra 1100 yılında Sebte'de (Ceuta) doğduğu ortaya çıkarıldı (Şeşen, 2000:493-495). Coğrafya ve botanik alanında Müslümanlar arasından çıkan en önemli alimdir. Eğitimini Kurtuba'da tamamladığı ve İspanya ve Kuzey Afrika'da çıktığı uzun seyahatlerden sonra II. Roger'in hüküm sürdüğü Sicilya'nın başkenti Palermo'ya yerleşti ve burada 1165'te vefat etti (Şeşen, 2000:493-495).

Ebu Hamid Muhammed b. Abdurrahman el-Mazini el-Gırnatî: Endülüs'ün yetiştirdiği önemli seyyah ve coğrafyacılarıdır. 1080 yılında Gırnata'da (Granada) doğmuştur. İlim öğrenimine başladığı Endülüs topraklarından yine ilim öğrenmek için birçok İslam topraklarına gitmiştir (Varol, 2009:68-69; Özdemir, 1994:128-130).

1.3. İslam Coğrafyacılığında Ekoller ve Yedi İklim Teoremi

1.3.1. Coğrafya Ekolleri

İnsanoğlu için dünyayı tanıma ve bilinmeyenlerini keşfetme isteği zihinlerin sürekli zinde kalmasını sağlamıştır. Milattan önceki devirlerden bu yana sürekli araştırma ve tanıma arzusu insanları coğrafya yazımına ve harita çizimine kadar sürüklemiştir. Sümerlilerin tuğla üzerine çizdikleri dünya haritası, Mısırlıların değerli madenlerin yerini çizmesi ilk aşama olarak zikredilebilir. Daha sonradan Yunan bilginlerinin önemli katkılarıyla coğrafya ilmi kendini iyice göstermeye başlamıştır. Bir önceki bölümde Müslümanların geliştirmekte olan coğrafya ilmine kayıtsız kalmadıklarını komşu oldukları kültürlerden, günlük hayatlarını kolaylaştıracak bilgileri onlardan almak suretiyle yararlandıklarından bahsedildi. Yunan kültürünün ağırlıklı olmasıyla birlikte İran ve Hint kültürlerinden de fazlasıyla yararlanılmıştır. Müslüman bilginlerin etkileşimle elde ettikleri bu bilgileri iyi öğrenerek, özümseyerek çok ileri taşımaları, coğrafya ile çok ilgili olduklarını kanıtlamaktadır. Coğrafyaya dair en büyük atılım Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetleriyle birlikte yapıldı. Coğrafya ile ilgilenen alimlerin sayısının artmasıyla farklı anlayışlar ve farklı yansıtma isteği, birer fikir olarak önümüze çıkmıştır.

İslam coğrafyasının güçlenmeye başladığı Abbasiler döneminde IX. ve X. yüzyıllarda iki önemli ekol ortaya çıkmıştır. IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasvire dayalı Irak ekolü, X. yüzyılda ise Belh'te, Belh ekolü ortaya çıkmıştır. Özellikle Yunanlı bilginlerin etkisi altında kalan bu ekoller, coğrafya alanına öncülük edecek düzeyde klasik eserler ortaya çıkarmışlardır (Ahmad, 1993:51). IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta ortaya çıkan Irak coğrafya ekolünün temsilcileri “yaşanabilir-bilinen dünyayı” bir bütün olarak ele alarak bir dünya tasvirine yöneldiler (Ağarı, 2007:170). Genel bir dünya anlatımını seçen bu ekolün ilk iki temsilcisinin Bağdatlı oluşundan dolayı bu ismi almıştır. Bu ekolün önemli temsilcileri arasında da İbn Hurdazbih, Ya'kubî, Mes'udî, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüsteh ve Kudame b. Cafer vardır (Ahmad, 1993:52; Ağarı, 2007:170).

Irak ekolünün dünyayı bütün olarak düşünmesinin yanında sürekli genişleyen, ilerleyen ve birçok farklı unsuru bünyesine katan İslam topraklarını bireysel olarak ele alan yeni bir coğrafya ekolü ortaya çıkmıştır. Bu ekol Belh coğrafya ekolüdür. X. yüzyılda ortaya çıkan bu görüşün kurucusu Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'dir. Bu ekolün temsilcileri genel bir dünya anlatımından ziyade sadece İslam'ın hükmettiği topraklardan bahsederler (Ahmad, 1993:53; Ağarı, 2007:170). Müslüman olmayan toplumların yaşadıkları bölgelerle ilgilenmeyen bu ekol geniş ve ayrıntıya girerek Müslümanların yaşadıkları bölgeleri anlatmayı tercih etmişlerdir. Böyle bir durum bölgesel coğrafya yazımının ilk adımları olarak kabul edilebilir.

Belh coğrafya ekolünün önemli coğrafyacıları arasında Belhî, İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî yer almaktadır. Belh ekolüne mensup coğrafyacılar Müslümanların yaşadıkları ülkeleri iklimlere (bölge) ayırdılar ve her iklime ait ayrı haritalar çizdiler. Mekke'yi dünyanın merkezinde göstererek, Kur'an ve hadisteki kavramlarla coğrafi gerçekleri desteklemek istediler (Ahmad, 1993:53). Irak ve Belh coğrafya ekolleri ortaya çıkışları ile coğrafyaya ve ilgilendikleri bölgelere dair farklı yaklaşımlarıyla İslam coğrafyacılığına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu coğrafyacılarının eserleri daha sonraki bu ilimle uğraşacak olan bilginlere önemli katkılar sağlamıştır.

1.3.2. Yedi İklim Teoremi

İklim kelimesi köken bakımından Grekçe “meyil” anlamındaki “klima” kelime sinin Arapçalaşmış halidir. Bu kelime Arapçaya Farsça sayesinde “bölge” anlamıyla da girmiş ve bu kullanım coğrafyayla ilgili yazılan çoğu eserde kendini göstermiştir (Ak, 2000:28-30). İslam coğrafyacılarının iklimle alakalı ilk elde ettikleri bilgiler doğu kökenlidir. Abbasiler döneminde halife Mansur’un sarayında görülmeye başlanan Sanskritçe “Brahmasphutasiddhata” nın tercüme edilmesiyle yeryüzünün şekli, dönmesi, bilinebilen sınırları, gök kubbe ve Hindistan’da hesaplanan enlem-boylam (Ak, 2000:28-30) gibi bilgiler Müslümanlarca öğrenilmiştir. Daha sonra da Grek kültürünün eserleri incelenmiş ve tercüme edilmiştir. Özellikle Batlamyus’un tercümesi çok değerlidir.

Yeryüzünün yedi iklime ayrılması durumu aslında İranlılara aittir. İranlılar bilebildikleri dünyayı enlem ölçülerine dayandırmadan, İran merkezde kalacak şekilde Hint, Arabistan, Çin, İran, Afrika, Türk ve Rum (Ak, 2000:28-30) olmak üzere yedi iklime ayırmışlardır. Ekvatordan kuzeye doğru sıralanan bu iklim bölgelerini coğrafyacılar eserlerinde açıklamaya çalışmışlardır. Ekvatorun güneyi ve kutup bölgelerinin de bu iklime eklendiği bazı görüşler olmuştur. Fakat İranlıların “yedi kişveri (iklim), Hintlilerin “yedi duipası” ve Kur’an’da geçen yedi kat gök ve yedi kat yer inancına pek ters düşülmemiştir (Ak, 2000:28-30). Müslüman coğrafyacılar İran ve Hint etkisinde kaldıkları bir dönemde Batlamyus’un coğrafya eseriyle karşılaşp tercüme ettirmesiyle bu eserden faydalanmalarını daha da arttırmıştır. Hipparkhos’un “yeryüzüne ait sağlıklı bir haritanın yapılabilmesi için önemli enlem ve boylamların tespit edilmesi gerekliliğine” dair görüşlerini Batlamyus gerçekleştirmiştir. O, gün ve gece uzunluklarına dayalı sisteminde dünyayı yaşanabilir yirmi bir iklime ayırmıştır (Ak, 2000:28-30).

Müslüman coğrafyacıların bilinen dünyaya olan merakından, öğrenme isteklerinden kaynaklı gelişen coğrafya yazıcılığı içerisinde yeryüzünü yedi iklime ayırma anlayışı da önemli bir yer tutmaktadır. Müslüman coğrafyacılar yedi iklim teoreminden habersiz değillerdi, tercüme faaliyetleri sonucunda öğrenilen ve geliştirilen bu teoremi kullanan coğrafyacılar olduğu gibi kullanmayı tercih etmeyen coğrafyacılar mevcuttur. Müslümanlar için yedi iklime ayırma anlayışının altında yatan en önemli

sebeplerden biri Kur'an'da yerin ve göğün yedi kat olduğunun dile getirilmesi idi (Ağarı, 2006:196). Kur'an'da bu konuyla ilgili geçen bazı ayetler şunlardır:

- Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu yüceltirler (...) (Kur'an, 17/44).
- Andolsun ki üstünüzde yedi tane tabaka yarattık. Biz, yarattığımızdan habersiz değiliz (Kur'an, 17/44).
- Yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan Allah'tır (...) (Kur'an, 65/12).

J. H. Kramers bu konuda şunları söylemektedir:

“Yedi iklim teorisi Kur'an öğretisi ile başlayan bir teori değildir. Genel kabule göre, astronomik coğrafya diyebileceğimiz kısma ait ilk verilerin büyük bir ihtimalle halife Mansur zamanında Cundişapur mektebi yoluyla Bağdat'a giren Sindhanta gibi, Hint astronomi eserleri vasıtası ile doğudan geldiğini gösteren birçok emareler vardır” (Kramers, 1977:204).

Eserlerinde yedi iklime ayırma metodunu kullanma yolunu tercih etmeyen müellifler bu metottan habersiz değillerdi. Buna örnek verecek olursak İstahrî, Hurdazbih ve Ya'kubî gibi coğrafyacılar bu metodu bildikleri halde eserlerinde kullanma gereksinimi duymamışlardır. Dünyayı yedi iklime bölerek anlatma çabasında olan Müslüman coğrafyacıardan bazı örnekler vererek bu konunun daha iyi anlaşılması için çaba harcanacaktır.

İbn Rüsteh'in eseri olan el-Alaku'n-Nefise'de yedi iklim teoreminden bahsedilmiştir. İbn Rüsteh ayırdığı iklimleri şu şekilde anlatmıştır:

Birinci İklim: Doğu'dan ve Çin'in en uçta kalan kısımlarından başlar. Arap yarımadası ve Yemen topraklarına kadar ulaşır. Bu iklimin sınırları buradan itibaren Kızıl denizi geçerek ilerler ve Habeş topraklarına ulaşır. Mısır topraklarındaki Nil nehrini geçip Berberî topraklarına ulaşır. Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:115).

Bu iklimin meşhur şehirleri şunlardır: Zafâr, Ummân, Hadremevt, Aden, San'a, Tebâle, Cüreş, Mehre, Sebe şehirleri vardır. Bu iklimin sınırları Kulzum (Kızıl) Denizinden Habeş topraklarına, oradan da Mısır Nil Nehrine geçer. Sonradan iklimin sınırları Mağrib topraklarından geçer ve Mağrib denizinde sona erer (Rüsteh, 2017:115).

İkinci İklim: Doğu'dan başlar. Önce Çin beldeleri ne, sonra Hind ve daha sonra Sind beldelerine uğrar. Bu noktadan itibaren Hazar denizi ile Basra denizini geçerek Arap yarımadasına ulaşır. Daha sonra Mısır 'da bulunan Suayd'a varır. Bu noktadan itibaren Afrika'nın ortasındaki ülkelere ulaşır. Berberî topraklarından geçer ve Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:115).

Bu iklimin sınırları Yeşil Deniz ile Basra Denizinin buluşma noktasından geçer ve Arap yarımadasının Necid ve Tihâme topraklarında sona erer. Bu iklimin meşhur şehirleri şunlardır: Yemâme, Bahreyn, Hecer, Medine, Câr, Mekke, Tâif ve Cidde. Buradan sonra bu iklim Kulzum (Kızıl) Denizinde yol alarak yukarı Mısır bölgesinden Nil'e varır. Burada önemli şehirler şunlardır: Kûs, İhmîm, İsneley, Ensinâ, ve Usvân. Sonradan Afrika ülkelerini ortalayarak Mağrib'ten geçer, Berber ülkelerine uğrayarak, Mağrib Denizinde sona erer (Rüsteh, 2017:115).

Üçüncü İklim: Doğu'dan başlar. Önce Çin'in kuzeyindeki beldelerden, sonra da Hind beldelerinden geçer. Bu noktadan itibaren Sind beldelerinin kuzeyinden ve Kabul, Kirman, Sicistan ve Serecan Basra denizi sahillerine ulaşır. Burada olan şehirler şunlardır: İstahr, Cuver, Fesâ, Sâbûr, Şîraz, Cennâbâ, Sînîz ve Mâhîrûbân. Daha sonradan Ehvâz'ın Kûr kasabasından ve Irak'tan geçer. Burada şu şehirler vardır: Basra, Vâsıt, Bağdat, Kûfe, Enbâr ve Hît. Bu noktadan itibaren Şam beldelerine varır. Burada bulunan şehirler şunlardır: Hıyâr, Selemiyye, Humus, Dımaşk, Sûr, Akkâ, Taberiyye, Kayseriyye, Resûf, Beytü'l Makdis, Remle, Askalân, Medyen, Gazze ve Kulzum. Daha sonra Mısır'ın aşağı kesimlerine ulaşır. Burada şu şehirler vardır: Fermâ, Tinnîs, Dimyâd, Fustat, Feyyûm ve İskenderiye. Daha sonra Berka ve Afrika beldelerinden geçer. Burada Kayrevan şehri vardır. Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:115).

Dördüncü İklim: Doğu'dan başlar. Önce Tibet beldelerine, daha sonra da Horasan'a uğrar. Bu iklim bölgesinde şu şehirler vardır: Fergana, Hocend, Uşruşşene, Semerkand, Buhârâ, Belh, Merverrûz, Merv, Serahs, Tûs, Nîsâbur, Cürcân, Kumis, Taberistan, Dünbâvend, Kazvîn, Deylem, Rey, Isbahan, Kum, Hemezân, Nihâvend, Hulvan, Şehrezûr, Musul, Beled, Nusaybin, Âmid, Harran, Rakka ve Karkâiyâ. Daha sonra da Şam'ın kuzey taraflarından geçer. Burada bulunan şehirler: Bâlis, Menbic, Sümeysat, Malatya, Zibetra, Haleb, Kınnesrîn, Antakya, Trablus, Massîsa, Ezene, Tarsus, Lazkiyye. Bu noktadan itibaren Şam denizinden (Akdeniz) geçerek Kıbrıs ve Rodos adalarına doğru ilerler. Daha sonra Mağrib topraklarına ulaşır ve Tanca beldelerine kadar varır. Bu iklim Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:116).

Beşinci İklim: Doğu'dan ve Yecüc beldelerinden başlar. Daha sonra Horasan topraklarının kuzeyinden geçer. Burada bulunan şehirler şunlardır: Tarâz, Nevîket, İsbîcâb, Şâş, Turarebend, Havarzîm, Azerbaycan, Sîsecan, Erzen ve Halât. Bu noktadan itibaren Rum topraklarına ulaşır ve Şam denizi (Akdeniz) sahillerine kadar varır. Daha sonra Endülüs beldelerine kadar uzanır ve Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:116).

Altıncı İklim: Doğu'dan başlar ve Mecüc ülkeleri ne uğrar. Daha sonra Hazar bölgesine ulaşır. Taberistan denizini geçerek, Rum beldelerine ulaşır. Bu noktadan itibaren Cürcan, Amasiya, Hirakle, Halkizun ile Kunstantıniyye'ye ve Bürçan beldeleri ne ulaşır. Bu iklim Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:116).

Yedinci İklim: Doğu'dan Yecüc beldelerinin kuzeyinden başlar. Daha sonra Türk beldelerine uğrar. Daha sonra kuzey yönünde Taberistan denizi sahillerine uğrar. Daha sonra Rum denizini (Akdeniz) geçerek Bürçan beldelerine ulaşır. Bu iklim Mağrib denizinde (Atlas Okyanusu) sona erer (Rüsteh, 2017:117). Bu iklim bölgeleri haricinde kalan bildiğimiz yaşanabilir bölgelerin hepsi, doğuda Yecüc bölgelerinden başlar. Sonradan Tuğuzğur ve Türklerin yaşadığı bölgelere uğrar. Daha sonra Lân beldelerine, oradan da Bürçân ve Sakâlîbe beldelerine varır ve Mağrib Denizinde sona erer (Rüsteh, 2017:117).

Bu saydıklarımız yeryüzünün yaşanabilir ve verimli bölgeleridir. Bu bölgelerdeki denizler bilinmektedir. Bunların dışında kalan bölgeler ise bilinmeyen bölgelerdir. Bilinmeyen bölgelere giden ya da herhangi bir bilgi paylaşan kimse yoktur ve buralarda bitki ya da hayvan türlerinin yaşayıp yaşamadığı bilinmemektedir. Güneşin doğuş ve batış hareketlerine göre yeryüzünde çok sıcak ve çok soğuk bölgeler bulunmaktadır. Buralarda bir bitki ya da hayvanın yaşayamayacağı bilinmektedir. Güneş ışığını dengeli alan bölgeler, canlılara doğal yaşamlarını iyi koşullarda sunan bölgelerdir. Güney yarımkürede verimli toprakların sona erdiği yerle, kuzey yarımkürede sona erdiği yer arasında yaşayan canlı farklılıkları bulunmaktadır (Rüsth, 2017:118-120).

İbnü'l-Fakîh'in Kitabü'l-Büldan adlı eserinde de yedi iklim taksimi görülmektedir. Fakîh gökte bulunan yedi iklime karşılık, yerde bulunan yedi iklimi de eserinde vermiştir. Daha sonra buraların nereler olduğunu açıklamıştır. İbnü'l-Fakîh'e göre gökte bulunan iklimler:

Birinci iklim: Zühal İklimi, **İkinci İklim:** Müşterî İklimi, **Üçüncü İklim:** Merih İklimi, **Dördüncü İklim:** Şems İklimi, **Beşinci İklim:** Zühre İklimi, **Altıncı İklim:** Utarid İklimi, **Yedinci İklim:** Kamer İklimi (Fakîh, 1988:5).

İbnü'l-Fakîh'e göre yerde bulunan yedi iklim:

Arap İklimi, Rumların İklimi, Habeşlilerin İklimi, Hindlilerin İklimi, Türklerin İklimi, Çinlilerin İklimi, Yecüc ve Mecüc halkının İklimi (Fakîh, 1988:5).

İklimlerin açıklaması da şu şekildedir:

Birinci İklim: Bu iklimin başlangıcı Yunanca da “Riyâmi yârus” denilen yakılıp yıkılmış bir yerdir. İklimin bitiş noktası Serendib'tir. Halkı çirkin ve siyah suratlıdır. Bu iklimin insanları uzun boyludur. Bu iklim 1500 fersah¹ (9000 km) uzunluğunda ve 285 fersah (1710 km) genişliğindedir (Fakîh, 1988:5-6).

---

¹ Ölçü sistemlerinin günümüz karşılığı için bakınız: Walter Hinz, İslam'da Ölçü Sistemleri, (çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.

İkinci İklim: Bu iklimin başlangıcı Serendib topraklarında bir bölgedir. İklimin bitiş noktası Habeş topraklarıdır. Halkı birinci iklimin halkı gibi çirkin suratlıdır. Bu iklim en ve boy olarak birinci iklime benzer (Fakîh, 1988:6).

Üçüncü İklim: Bu iklimin başlangıcı Sogd ve Cürcan topraklarında bir bölgedir. İklimin bitiş noktası Türk topraklarıdır. Bu iklimde yönetici vasfına sahip insanlar bulunur. Bu iklim, en ve boy olarak birinci iklime benzer (Fakîh, 1988:6).

Dördüncü İklim: Babil bu iklimin ortasındadır. Tabiat olarak yaşamaya en uygun iklimdir. Başlangıcı Afrika'dan itibaren. Doğu'da Belh yakınlarında sona erer. Bu iklim en ve boy olarak birinci iklime benzer (Fakîh, 1988:6).

Beşinci İklim: Kunstantiniyye'yi Rum bölgesini ve Hazar bölgesini kapsayan iklimdir. Bu iklim en ve boy olarak birinci iklime benzer (Fakîh, 1988:6).

Altıncı İklim: Efrenc topraklarını ve diğer milletlerin yaşadıkları yerleri kapsayan iklimdir. Bu iklim, en ve boy olarak birinci iklime benzer (Fakîh, 1988:6).

Yedinci İklim: Bu iklim, Türklerin iklimidir. Bu iklimde erkek ve kadınların suratları soğuk nedeniyle serttir (Fakîh, 1988:6).

Yedi iklim teoremini kullanan bir diğer müellifte Mes'udî'dir. Kendisi kaleme aldığı Muruc ez-Zeheb ve et-Tenbih ve'l-İşraf adlı eserlerinde bu metodu kullanmış ve ayrı bir başlık altında açıklamıştır. İlk olarak Muruc ez-Zeheb adlı eserindeki iklim bölgelerini inceleyelim:

Birinci İklim: Horasan, Faris, Ahvaz ve Musul'u içine alan Babil bölgesidir (Mes'udî, 2004:25).

İkinci İklim: Hind ve Sind'i içine alan bölgedir (Mes'udî, 2004:25).

Üçüncü İklim: Mekke, Medine, Yemen, Taif ve Hicaz'ı içine alan bölgedir (Mes'udî, 2004:25).

Dördüncü İklim: Mısır, İfrikiyye, Berber ve Endülüs'ü içine alan bölgedir (Mes'udî, 2004:25).

Beşinci İklim: Şam, Rum toprakları ve Cezire'yi içine alan bölgedir (Mes'udî, 2004:25).

Altıncı İklim: Türk toprakları ile Hazar, Deylem ve Sakalibe'yi (Slavlar) içine alan bölgedir (Mes'udî, 2004:25).

Yedinci İklim: En uzakta yer alan Deybel ve Çin topraklarını içine alan bölgedir (Mes'udî, 2004:25).

Mes'udî'nin et-Tenbih ve'l-İşraf adlı eseri yedi iklim konusunda şu bilgileri vermektedir: Yeryüzünün verimli ve yaşanabilir kısımları yedi kısma ayrılır. Her bir kısma iklim denmektedir. Yeryüzünü açıklamaya ve anlamaya çalışan farklı milletlerden düşünürler bu yedi iklimin kuzey ve güneyde mi, yoksa yalnızca kuzeyde mi olduğu konusunda anlaşmazlığa düştüler. Çoğunlukla verimli bölgeler kuzeyde olduğu için yedi iklimin kuzeyde olduğunu söylediler. Bu verimli bölgeler kuzey yarımküredeki iklimleri yuvarlak olarak yediye ayırır. Her iklim 700x70 fersah genişliğinde kabul edilir (Mes'udî, 2018:40).

Mes'udî, farklı milletlerden düşünürler arasında yedi iklim anlayışıyla ilgili verilen uzunluk, genişlik ölçüleri, saat miktarlarında, başlangıç, sonlarında ve aralardaki karalar ve denizlerde oturan halklar hakkında tartışmalı fikirler vardır. Bu iklimlerin en güzel şekli Marinos'un coğrafya kitabında bulunmaktadır. Halife Memun döneminde yapılan harita hem Batlamyus'un hem de Marinos'un coğrafyalarından daha güzel ve mükemmeldi (Mes'udî, 2018:41) demektedir.

Birinci İklim: Hindistan ve etrafıdır. Birinci iklim doğudaki Okyanus, Hicaz tarafındaki Hint Okyanusu, Sind sahilindeki Deybül, Çin'e bitişen yedinci iklim sınırı olup en uzun günü 13 saattir (Mes'udî, 2018:40). Birinci iklim Satürn'e (Zühal) ait olup, Farsça ismi Keyvan'dır. Oğlak-Kova burçları bu gezegene aittir (Mes'udî, 2018:41).

İkinci İklim: Hicaz, Habeşistan ve etrafıdır. İkinci iklimde Oman, Şahr, Ahkaf, Aden, Ebyen, Zenciler ülkesi, Habeş adaları bulunur, en uzun günü 13,5 saattir. (Mes'udî, 2018:40). Jüpiter'e (Müşteri) ait olup Farsça ismi Urmüzd'dür. Yay ve balık burçları bu gezegene aittir (Mes'udî, 2018:41).

Üçüncü İklim: Mısır, Ifrikiyye ve etrafıdır. Üçüncü iklimde Hicaz, Habeşistan, Akdeniz'e bitişen Mağrib, Endelüs boyunca uzanır. En uzun günü 14 saattir. (Mes'udî, 2018:40). Bu iklim Merih'e (Mars) ait olup Farsça adı Behram'dır. Koç ve akrep burçları bu gezegene aittir (Mes'udî, 2018:41).

Dördüncü İklim: Babil ve Irak etrafıdır. Salebiye ve Ceyhun'un orta kesimi, Nusaybin'in Sincar tarafına düşen 12 fersah arkası, Sind'deki Mansura sahilindeki Deybül'ün 6 fersah arkası boyunca uzanır. En uzun günü 14,5 saattir. (Mes'udî, 2018:40). Bu iklim Güneş'e ait olup Farsça adı Hurşad'dır. Arslan burcu güneşe aittir (Mes'udî, 2018:41).

Beşinci İklim: Rum (Anadolu) ve etrafıdır. Babil, Irak ve etrafıdır. Şam denizinden Mağrib'in en uzak noktalarına Rum ülkesi denizine, Bulgaristan, Trakya, Slavlar, Avar ülkesine, Yecüc ve Mecüc ülkesi sınırlarına ve Nusaybin etrafındaki dördüncü iklim sınırlarına uzanır. En uzun günü 15 saattir. (Mes'udî, 2018:40). Venüs'e (Zühre) ait olup Farsça ismi Enâhid'dir. Boğa ve terazi burçları buna aittir (Mes'udî, 2018:41).

Altıncı İklim: Yecüc ve Mecüc ülkesi civarıdır. Bu iklimin sınırları Çin'in altıncı iklim sınırından beşinci iklim sınırına, doğu denizine uzanır. En uzun günü 15,5 saattir. (Mes'udî, 2018:40). Merkür'e (Utarid) ait olup Farsça ismi Tîr'dir. İkizler ve başak burçları buraya aittir (Mes'udî, 2018:41).

Yedinci İklim: Yumaris ve Çin vardır. Sınırları dördüncü iklim sınırlarına kadar Hind arazisine, altıncı iklim sınırına ve doğu denizine uzanır. En uzun günü 16 saattir. (Mes'udî, 2018:40). Ay'a ait olup Ay'ın Farsça ismi Mâh'tır. Yengeç burcu buraya aittir (Mes'udî, 2018:41).

Yedi İklim teoremini eserinde kullanan bir diğer müellif ise Makdisî'dir. Ahsenü't-Tekasim adlı eserinde yedi iklim konusuna ayrı bir başlık açmıştır. O, bu konuda fikir belirtenlerin çoğu iklimlerin sayısını on dört olarak verirler. Bunlardan yedisi verimli, yedisi ise verimsiz olan iklimlerdir (Makdisî, 2015:79-80) demektedir. Makdisî'nin iklim bölgeleri şu şekildedir:

Birinci İklim: 38500 fersaktır. Genişliği ise 1995 fersah eder. Bir ucuyla diğer ucu arasındaki uzaklık yaklaşık 390 mildir. Orta bölümü San'a, Aden ve Ahkâf yakınların da yer alır. Suriye yakınlarından geçen diğer kısmı Mekke yakınlarındaki Tihâme'dir. Bu iklim bölgesinin içinde San'a, Aden, Hadrameut, Necran, Curaş, Ceyşan, Sa'da, Tebâle, Amman, Bahreyn, Sudan'ın aşağı kesimleri Hind ve Çin bölgelerinin sahildeki kesimleri bulunur. Doğu ve batı yönündeki aynı enlemde bulunan bütün yerler bu iklimin içinde yer alır (Makdisî, 2015:81).

İkinci İklim: Bir ucundan bir ucuna uzunluğu 350 mildir. Orta kısmı Medine yakınlarına denk gelir. Güney ucunun biri Mekke arkasına, diğeri kuzey yönü istikameti Salebiye'ye denk gelir. Bu bölgenin içinde Mekke, Medine (Yesrib), Feyd, Sa'lebiyye, Asvan, Nube'ye kadar Mısır toprakları, Mansura, Yemame ve doğuda Sind ve Hind bölgelerinde bazı yerler bulunur. Bu bölgelerin doğu ve batı yönünde bu hat üzerinde bulunan kısımlar bu iklim içindedir (Makdisî, 2015:81).

Üçüncü İklim: Orta kısmında gün uzunluğu 14 saattir. Orta kısmın Medyen yakınlarındaki kısmında Suriye tarafında Şuayb şehri ile Irak tarafındaki Vakısa şehirleri yer alır. Genişliği bir hat boyunca 300 küsur mildir. Salebiye ve aynı enlem boyunca doğu – batı istikametinde uzanan yerler, onun güneydeki en uzak bölgesini oluşturur. Bu iklim bölgesi içinde Kûfe, Basra, Vasıt, İskenderiye, Remle, Ürdün, Dımaşk, Askalan, Beyti Makdis, Kirman sahilleri, Sicistan, Kayrevan ve Medayin yer alır. Aynı enlemde yer alan tüm şehirler bu iklimin içinde yer alır (Makdisî, 2015:81).

Dördüncü İklim: Genişliği yaklaşık olarak 260 küsur mildir. Orta kısmı Mezopotamya'dan başlayarak Menbic, Irak, Selemiye kısımlarından ibarettir. Bağdat'a yakınlarından başlayarak doğu ve batı yönünde Irak'a yakın yerler en alt sınırını, Kalikala

yakınlarından başlayarak Suriye civarındaki yerler en uç kesimini oluşturur. Bu iklim bölgesi içinde Nasîbîn (Nusaybin), Dârâ, Rakka, Kînesrîn, Haleb, Harran, Sumeysat, Musul, Samarra, Hulvan, Şehrazur, Mâsebezân, Dinever, Nihavend, Hemedan, İsfahan, Meraga, Zencan, Kazvin, Tus ve Belh yer alır (Makdisî, 2015:82).

Beşinci İklim: Bir ucundan bir ucuna olan mesafe yaklaşık 230 mildir. Orta kısmı Rehab bölgesinde Tiflis civarı, Horasan'da Merv, Curcân bölgesi, doğu batı yönü boyunca yer alan tüm topraklardan oluşmaktadır. Kuzey yönünde en uç kısmı Debil civarına kadardır. Bu iklim bölgesi içinde Kâlfkala, Taberistan, Malatiyye, Rumiyye, Deyleman, Cîlân, Ammuriyye, Serahs, Nesâ, Buyurd, Kişse ve Endülüs yer alır (Makdisî, 2015:83).

Altıncı İklim: Genişliği bir uçtan bir uca yaklaşık 200 küsur mildir. Güney yönünde en alt sınırı, beşinci iklimin bittiği yerdeki en kuzey ucunun düştüğü yere kadar uzanır. Kuzeydeki en uzan ucu ise Harezmi ve ötesine kadar uzanır ve İsficab'ta sona erer. Orta kısmı Konstantiniyye yakınlarıdır. Bu iklim bölgesi içinde Semerkand, Berza'a, Kabela, Hazar, Cîl ve Endülüs'ün kuzeyde kalan kenar kesimleri ile güneydeki Sakalibe (Slavlar) yer alır (Makdisî, 2015:83).

Yedinci İklim: Kuzey uç noktası, altıncı iklimin olduğu yerden başlar. Genişliği doğu batı yönünde Harezmi ve Turarbend'e dayanır. Haremle beraber, doğuda Türk bölgelerinin, batıda Sakalibe (Slavlar) bölgesinin bulunduğu iklimdir. Ortasına yakın bir yerde Lân beldeleri yer alır. Bunun dışında bilinen bir şehri yoktur (Makdisî, 2015:83).

Müslüman coğrafyacılarının yedi iklim teoremi hakkında eserlerinde nasıl bahsettiklerini birkaç örnek vererek açıklanmaya çalışıldı. Genel anlamda bilinen bu metot, Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'ın ayetleriyle bir bağlantı kurulmaya çalışılması, Kur'an'da bulunan bazı ayetlere dayanarak düşünülmüştür. Ama bu metodu kullanan coğrafyacıların kullanım amacını sadece Kur'an ayetleri ile açıklayamayız. Elbette ki etkisini reddetmemekle birlikte, tercümeyle öğrenilen ve edinilen bilgilerle dini kaynaklı bilgileri sentezleyip ortaya yedi iklim anlayışı ile alakalı görüşler çıkarmışlardır.

1.4. Geç Orta Çağ Coğrafyacılarına Göre Dünya

Yukarıda bahsedilen bölümlerde coğrafya ilminin gelişiminden, coğrafya yazımına farklı bakışlardan ve Müslüman coğrafyacıların eserlerinde bulunan yedi iklim anlayışından söz edildi. Bu bölümde ise coğrafyacıların eserlerine konu olarak aldıkları dünya başlığı altında, dünyanın şekli, yüzölçümü, ekvator, enlem-boylam, yeryüzünde yaşam, kutuplar vs. konularına coğrafyacıardan bilgiler aktarılarak açıklık getirilmeye çalışıldı. Bu başlık altında ilk incelenen eser, İbn Havkal'ın Sûrat el-Arz'ıdır. İbn Havkal, yeryüzünün şekliyle ilgili ayrı başlık açarak yer yüzünün sınırları, üzerinde yaşayan insanları, bölgeleri ve birbirine olan uzaklıklar gibi bilgileri bu başlık altında anlatmıştır. İbn Havkal'a göre yeryüzünün kuzey-güney olarak ikiye ayrılması, Doğu Okyanusundaki Çin körfezinden batıdaki Endülüs, Mağrib, Tanca sahilindeki Cebel-i Tarık boğazına düz bir hat çekildiğinde yeryüzü ikiye bölünür (Havkal, 2017:23) şeklinde tarif etmiştir. Müslüman coğrafyacıarda bulunan özelliklerden biri de -hepsinde değil- yeryüzünden kasıtları kuzey yarımküredir. Yedi iklime ayırdıkları yarımküre yine kuzeydir. Yeryüzünün genişliğine gelince, İbn Havkal burada da en kuzeyden en güneye genişliği hakkında, okyanusun sahillerinden hareket edilirse Yecüc ve Mecüc ülkesine varılır. Oradan Şam, Mısır, Nubye ülkelerini geçer, Sudan ile Zenciler arasındaki çölü geçip yeniden okyanusa ulaşılır. Yeryüzünün güneyi ile kuzeyi arasındaki hat bu şekildedir (Havkal, 2017:26) tarifıyla İbn Havkal kuzey yarımküreyi yeryüzü olarak tarif etmiştir.

Dünyayla ilgili eserlerinde bilgi aktaran bir diğer coğrafyacı ise Ebü'l-Fidâ'dır. O, kendisinden önce yazılan coğrafya kitaplarını incelemiş ve İbn Havkal'ın eserini güvenilir bulmuştur. Fakat bu eserde de bazı hataların olduğunu söylemiştir. Bunlar, coğrafi adların okunuşundaki zorluk ve enlem-boylamlardan bahsetmiyor oluşudur. Önce yazılan eserlerle birlikte kendi bilgilerini sentezleyen Ebü'l-Fidâ ortaya önemli bir eser koymuştur. Dünyadan, enlem-boylamdan, dağ, nehir, çeşitli ülkelerden vs. bahsetmiştir. Eserinde dünyanın şekliyle alakalı, Astronomi ilmi ve çeşitli delillerle bilindiği üzere yer, küre şeklinde yuvarlaktır. Delillerden biri yıldızların doğuşunun doğudaki insanlara batıdakilerden daha önce görünmesidir. Dağlar, çukurlar gibi girinti ve çıkıntılar onu yuvarlak olmaktan çıkarmaz. Yerin tamamına göre bunların önemi yoktur (Ebü'l-Fidâ, 2017:18-19) demektedir.

Coğrafyacılar göre ekvator çizgisi de dikkat edilecek bir bilgi olmuştur. Eserinde ekvator ile alakalı bilgilere yer veren coğrafyacılarından biri de Ebü'l-Fidâ'dır. O, bu konuda, ekvator da gece-gündüzün değişmediğini ve yıl boyunca sıcak olduğunu belirttikten sonra şu şekilde bir anlatımı tercih etmiştir: Ekvator, bahar ve güz ekinoks noktalarına uğrayan, dünyayı kuzey ve güney yarımkürelere ayırdığı düşünülen büyük bir dairedir. Bu dairenin merkezinden geçtiği kabul edilen ikinci büyük bir daire farz edersek dünya dört kısma ayrılır. Bu dört kısımdan kuzeyde kalan iki dördten biri dünyanın yerleşik yerlerini, diğer üç kısımlar ise meçhul yerleri oluşturur. Çoğu sularla kaplıdır. Mamur olan bölgelerin dördte bir olduğu kabul edilir (Ebü'l-Fidâ, 2017:20) demektir. Ebü'l-Fidâ, Batıdan, kuzeyden, güneydoğudan yeryüzünün çoğunu deniz kuşatır. Mağrib'in (Afrika'nın) güneyindeki denize kimse ulaşmamıştır. Kuzey-doğudaki deniz hakkında da bilimiz yoktur (Ebü'l-Fidâ, 2017:20) diyerek dünyanın bilinen ve bilinmeye kısımları üzerine açıklama getirmektedir.

Evreni ilk olarak Kur'an'dan ayetler zikrederek anlatmaya başlayan İbn Rüsteh sonrasında dünyanın dönüşü, yuvarlaklığı, yıldızlar, ekvator çizgisi gibi konulara açıklık getirmiştir. İbn Rüsteh, bilginler, kara ve deniz başta olmak üzere, yerin bütün bölümleriyle küre şeklinde olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bunun kanıtı ise güneş, ay ve diğer yıldızların doğuş ve batışlarının yeryüzünün bütün bölgelerinde aynı anda olmayışıdır. Aksine bunların doğuşu yer kürenin doğu bölgelerinde, batı bölgelerine göre daha önce gerçekleşmektedir. Aynı şekilde batışları da doğuşlarına göre doğu bölgelerinde daha önce gerçekleşmektedir (Rüsteh, 2017:29) demektir. Eserinde dünyanın yuvarlaklığını kanıtlarla açıklama yoluna gitmiştir. İbn Rüsteh, yerin küre şeklinde olduğunu söyledikten sonra yer küreyi kapsayan bir atmosferin bulunduğunu ve bu atmosferi de kapsayan bir gök kürenin bulunduğunu ifade etmektedir. Rüsteh “*yer küre küçüklük bakımından gök küreye oranla, dairenin içindeki bir nokta gibidir*” (Rüsteh, 2017:31) diyerek evrende yer kürenin kapsadığı alanı ifade etmiştir.

Bir insanın ömrünün tamamı yerin şeklini, yüz ölçümünü, ülkelerin konumlarını, verimli ve verimsiz toprakların nereler olduğunun tam olarak bilinemeyeceğini savunan Kudame b. Cafer'e göre kişi bu durumda akıl yürüterek dünyaya dair çıkarımlarda bulunabilir. Dünyanın şekli ile alakalı ise Kudame b. Cafer şunları kaleme almıştır: “Kişi

önce güneşin sabahleyin doğudan doğduğunu, akşam ise batıdan battığını görür, ikinci günde aynı şey tekrar eder. Dönen cismin bir eksenini olduğunu anlar. Eksenini olan şey mutlaka yuvarlak veya başka şekildedir” (Cafer, 2018:137) demektedir. Yerin yüzölçümünün tespiti için ise yeryüzü üzerindeki en büyük daireyi bulmakla mümkün olacağını söyleyen Kudame b. Cafer şunları söylemektedir: Enlem bir yerin Ekvator’dan uzaklığıdır. Bundan bir derecelik mesafenin yani iki yer arasındaki saat farkının 1/15’i olduğu anlaşılır. Bu iki yer arasındaki mesafe $66\frac{1}{3}$ mildir. Bu mil sayısı dairenin dereceleri olan 360’a çarpılırsa 24000 mil çıkar. Böylece ekvator dairesinin mesafesi ortaya çıkar (Cafer, 2018:138). Ekvator coğrafya alanında fikir üreten kişiler için anlaşılması ve çözülmesi önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Ekvatorun mahiyetini çözmek yeryüzüne dair çoğu konuda elle tutulur bilgiler elde etmenin başlangıcı olarak görülmektedir.

Mes’udî et-Tenbih ve’l-İşraf adlı eserinde yeryüzünün çeşitli özelliklerinden bahsetmiştir. Mes’udî yeryüzünün verimliliği hakkında şunları söylemektedir: Yeryüzü meskûn olan, meskûn olmayan bölgeler olmak üzere iki kısma ayrılır. Mamur ve meskûn kısımlarda çeşitli parçalara ayrılır. Güneyde olan kısmı aşırı sıcaktır. Kuzey kısmı ise güneş uzak olduğu için soğuktur. Doğu-batı istikametleri de ılımandır (Mes’udî, 2018:36). Yine Mes’udî yeryüzünün çevresinin takriben 24000 mil olduğunu çeşitli alimlere dayanarak ifade etmektedir (Mes’udî, 2018:37). Yerin kumlar, çamurlar, taşlar, tuzlar gibi dört maddeden oluştuğunu söyleyen Mes’udî yerin çeşitli tabakalara ayrıldığını ifade etmektedir (Mes’udî, 2018:37).

Bu bölümde bahsedeceğimiz bir diğer coğrafyacı İbnü’l-Fakîh olacaktır. O, dünyanın şekli, büyüklüğünden bahseder. Ekvatordan, enlem ve boylamdan bahseder. Dünyanın o dönem için bilinen yönlerini tanıtmıştır. Fakîh şunları ifade etmektedir: Dünya kuzey ve güneydeki iki kutup üzerinde dönmektedir. Kuzeyde oturanlar kutbu görürler fakat kutup yıldızını buradakiler göremez. Ekvator yeri ikiye ayırır. Yerde bulunan en büyük çizgi ekvatordur. Boylam ise Venüs gezegeninin döndüğü güney kutbundan Büyük Ayı yıldızının döndüğü kuzey kutbuna doğrudur (Fakîh, 1988:3).

Hudûdü'l Âlem adlı eseri yazan müellifte dünyaya ait bilgilere eserinde yer vermiştir. Dünya bir küre gibi yuvarlaktır. Gökyüzü ise onu kutuplarından dönerek sarar. Bu kutuplardan birisi güney diğeri kuzeydir. Dünya iki daire ile dört kısma bölünmüştür. Bunlardan birisine horizon/dairetü'l-âfâk, diğesine de ekvator/hattü'l-istiva denir. Dünyanın kuzey çeyreğinde, yarısı ekvatora bitişik olan ülkeler yer almaktadır. Güney çeyreğinde de yarısı ekvatora bitişik ülkeler yer almaktadır (Hudûdü'l-Âlem, 2018:4) diyerek yeryüzünün nasıl bir ayrımla tanımlandığından bahsetmektedir. Ekvator, Deryâyı A'zam (Büyük Deniz) boyunca uzanan en geniş dairedir. Ekvatorun kuzeyinde 63 dereceye kadar dünyanın yaşanabilir bölgeleri vardır. Bunun en üst kısmı kuzey kutbu olarak isimlendirilir. Kuzey kutbunda soğğun şiddetli olması nedeniyle canlı yaşamamaktadır. Ekvatorun güneyinde uzanan bazı kesimleri denizdir. Dahası buraya aşırı bir sıcaklık hakimdir (Hudûdü'l-Âlem, 2018:4) şeklindeki bilgilerle müellif, yeryüzünü ikiye ayıran ekvator çizgisinin kuzeyi ve güneyi arasındaki farklardan bahseder. Verimli toprakların kuzeyde olduğunu güneyde ise denizlerin ve sıcaklıkların hakim olduğunu ifade eder. Bu durum yedi iklim anlayışında çokça işlenen bir durumdur.

Bu çalışmaya kaynaklık eden eserlerin alt başlıkları altında dünyayla ilgili bilgilerde dünyanın verimli ve verimsiz bölgeleri, kuzey-güneyi gibi ayrımlarla ve karşılaştırmalarla bilgiler aktarılmıştır. Dünya kısımlara ayrılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Kaynaklık eden müelliflerden Makdisî ise yazmış olduğu Ahsenü't-Tekasim adlı eserinde dünyadan bahsetmiştir: Yeryüzü küreye benzemektedir. Tıpkı yumurtanın akı içinde duran sarısı gibi uzayda durur. Canlıların yeryüzünde dengesini sağlayan şey yer çekimidir. Yeryüzü, ortadan ikiye bölünmüştür, bu iki kısım arasında doğu batı hatları geçer ve yeryüzünün uzunluğu belirlenir. Dünyanın ekvatordaki çemberi 360 derecedir. Bu çemberin iki kutup yönünde 90 paralel vardır. Enlemlerde böyledir. Yeryüzünün verimli ve bereketli yerleri ekvator çizgisinden sonra 45 derecenin ötesine geçmez. Ondan sonrası denizlerle kaplıdır. Canlılar yeryüzünün kuzey yarımküresindedir, güney yarımküresi yaşamaya pek elverişli değildir (Makdisî, 2015:80) demektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS YARIMADASININ ÖZELLİKLERİ

2.1. Endülüs'ün Coğrafi Özellikleri

Tarık b. Ziyad'ın 711 yılında İber yarımadasına çıkarak başlattığı fetih hareketleriyle kısa sürede İslam toprakları arasına dahil olan bu topraklarda, birçok alanda gelişme gösteren faaliyetler gözle görülür hale gelmiştir. Yarımadanın geçmişi ve Müslümanların doğudan getirdikleri birikimlerle önemli bir medeniyet meydana getirilmiştir. Günümüzde İspanya, Portekiz ve Cebeli Tarık devletlerinin bulunduğu bu toprakların sınırları şu şekildedir: Doğu ve güneydoğu kesiminde Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatı kesiminde Atlas Okyanusu ile çevrili olan ülkenin batı kesiminde Portekiz, kuzey kesiminde Fransa ve Andorra bulunmaktadır (Dia, 2001:173). Müslümanların fetih hareketi gerçekleştikten sonra kuzeyde kalan dağlık bölge hariç tüm yarımadaya hâkim olunmuştur. İslam hakimiyetinden sonra Endülüs adını alan bu verimli topraklara, coğrafyacı ve seyyahların gözüyle özelliklerini incelemeye başlayalım. Endülüs'ü bizzat gezip görmüş müelliflerin yanında, oraya hiç gitmeden okudukları, dinledikleri vs. ile eser yazan müelliflerde olmuştur. Ulaşılan kaynaklar ışığında bu konuya açıklık getirilmeye çalışıldı.

Bu başlık altında değinilen ilk eser, müellifi bilinmeyen *Hudûdü'l-Âlem*'dir. 982-983 yıllarında kaleme alınmıştır. Kuzey Afganistan'da hüküm süren Cûzcân yöneticisi Ebu'l-Haris Muhammed b. Ahmed'e takdim edilmiştir. Çeşitli neşir çalışmalarından sonra bu eser günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserin müellifi kendinden önce yazılan eserleri incelediğini ve bilginlerden aldığı haberlerle dünyanın bütün ülkelerini ele aldığını ifade ediyor. Eserinde bahsettiği ülkelerin coğrafi özellikleri, büyüklükleri, nüfusları, zenginlikleri, dağları, nehirleri gibi özelliklerinden bahsetmiştir.

Hudûdü'l-Âlem'de Endülüs'ün coğrafi özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir: Bu ülkenin (Endülüs) doğusu Rum sınırları, güneyi Rum denizi halici, batısı Batı okyanusu, kuzeyi ise Rum ülkesi sınırlarıdır. Endülüs çok sayıda dağlara, akarsulara ve büyük zenginliğe sahip olan refah içinde bir ülkedir. Endülüs'te altın, bakır, kurşun ve benzeri her çeşit maden bulunmaktadır (Hudûdü'l-Âlem, 2018:115). Bu eserde Endülüs topraklarının dağlık ve akarsuları bakımından verimli olduğunu gösteren çokça örnek vardır. Bu toprakların her alanda verimli olduğu orada yaşayan veya orayı gezmiş olan insanlardan öğrenilmektedir. Endülüs sınırları içerisinde Malaga'dan başlayıp, doğu istikametinde Şantariye'ye doğru inen bir dağ vardır. Daha sonra kuzeye Lârida bölgesine girer. Buradan Tuleytula bölgesi istikametinde batıya doğru kavis yapar ve sona erer. Tuleytula bu dağın eteklerinde bulunmaktadır (Hudûdü'l-Âlem, 2008:21). “Endülüs'te bir diğer dağ ise, Gûriye ve Tircâle sınırında bulunan dağdır. Bu dağdan çok miktarda ilaç üretilmektedir” (Hudûdü'l-Âlem, 2018:22). Endülüs topraklarının dağlık oluşu hakkında verilen yukarıdaki bilgileri yine bu toprakların akarsuları hakkındaki bilgiler takip eder. Endülüs toprakları içinde Tâce nehri vardır. Tuleytula yakınlarından çıkar ve batı yönünde bu şehrin çevresinde akar. Oradan Merida ve Şanterîn sınırlarına kadar akar ve Şanterîn'de Batı okyanusuna dökülür (Hudûdü'l-Âlem, 2018:32). Dağlık bölgeler de bolca bulunan akarsu ve nehir yatakları Endülüs topraklarının verimli olması sağlayan nedenlerden biridir. Müellif Endülüs'ün dikkatle incelenmesi gereken noktalarına değinerek eserinden faydalananlara öğretici olmuştur.

Endülüs coğrafyasıyla alakalı eserinden faydalanılan bir diğer müellif ise İbn Havkal'dır. *Sûrat el-Arz* adlı eserinde Endülüs ile ilgili önemli bilgileri aktarmıştır. İbn Havkal yazdığı eserin önsözünde de bahsettiği gibi küçük yaştan itibaren ‘coğrafya kitaplarını okumaya meraklı olduğunu, ülkeler arasındaki çeşitli farklılıkları öğrenmeye meraklı olduğunu’ söylemektedir. Coğrafya alanında kendisine göre tatmin edici bir eser olmadığı için böyle bir eser kaleme almaya karar vermiştir. İbn Havkal yazdığı bu eserinde, yeryüzünün şekli, genişliği, iklimleri (bölgeleri), İslam topraklarının verimli ve verimsiz olan yerlerinden, bahsetmiştir. Kitabı yazmadan önce yeryüzünü dolaşarak, okuyucuyu sıkmadan ülkeleri anlatmaya çalışmıştır. İbn Havkal, Endülüs ile ilgili şu bilgiler vermektedir: “*Endülüs bir ada gibidir. Cillikiye (Galicia) tarafından Avrupa'ya, Fransa'ya bitişir. Burası Mağrib'e dahildir*” (Havkal, 2017:72) demektedir. Endülüs en

nefis yarımadalardandır, sahip olduğu şeylerle çok değerli bir yerdir. Bu yarımada 948 yılında vardım. Buranın hükümdarı Abdurrahman'dı (III). Bu yarımada'nın uzunluğu bir (1) aylık, genişliği 20 kûsur günlük yoldur. Çoğu verimli ve yerleşime açık yerlerdir. Boş yerleri de bulunur. Yarımada'nın birçok yerinde her zaman akarsular, ağaçlar, meyveler, tatlı nehirler, ucuzluk ve rahatlık vardır. Seçkinleri halkı bolluk içindedir, mal sahibidir. Ülkeleri iyi, zengin olduğu için meslek sahipleri, sanatkârlar az bir çaba ile endişelenmeden bu bolluklara nail olurlar. Zira yarımada'nın kendilerine rakip, ülkelerine saldıracak bir düşman korkusu yoktur (Havkal, 2017:113). Endülüs'ün kıskandıran özelliklerinden bu şekilde bahseden müellif bu toprakların verimliliği, zenginliğinden detaylı bir şekilde bahsetmiştir.

Bu yarımada'nın batı sınırları Cebel-i Tarık Boğazı'nın Atlas Okyanusu ile birleştiği yerden başlar, Leble (Nieble), Cebel el-Uyun (Gibraleml), Lebe, Şeleb (Silves) boyunca devam eder. Şenterîn'e (Cintra) ve Galicialıların (Kastilyalıların) şehri Semura'dan (Zamora) çıkan nehrin okyanusa döküldüğü yerde sona ermektedir. Kuzey sınırları Şenterîn'den (Cintra) başlar Semura, Leon boyunca Galica'nın sonuna kadar devam eder. Doğu sınırları Saragosa, Veşka (Huesca), Tartuşe (Tortoa), Fransa ülkesi boyunca uzanır. Güney sınırları PENCHINA'dan başlar. Valencia, Murcia, Almeria, Malaka, el-Cezire boyunca okyanusa kadar uzanır (Havkal, 2017:113-114) şeklindeki ifadelerden anlaşılacağı gibi İbn Havkal, Endülüs coğrafyası hakkında, sınırları, zenginlikleri hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Bu bilgiler o dönemde ve sonrası için bilgilendirici olmuştur.

İbn Hurdazbih *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde Endülüs'e de yer ayırmıştır. Bölgenin konumuyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Endülüs'ün kuzeyinde Rum ülkesi Burcân, Sakâlibe'nin toprakları ve İber toprakları bulunmaktadır.*” (Hurdazbih, 2008:82) demektedir. Bu bilgilerle Endülüs'ün etrafındaki dünyayı tanıtmaktadır. Yine Hurdazbih: Tunus ile Endülüs toprakları arasında deniz vardır. Aralarındaki mesafe 6 fersahtır. (Hurdazbih, 2008:79) bilgisini vererek, yarımada'nın karşı kıyıları ile olan mesafesini eserinde bildiriyor. O dönem için bu eserler bilgi verici ve yol gösterici olduğu için hem denizcilikte hem de coğrafyaya ilgi duyan bilginlere yol göstermesi bakımından önemlidir.

Makdisî'nin Ahsenü't-Takâsîm adlı eserinde Endülüs bölgesine hiç gitmediğini söylediği halde bölgeden, şehirlerinden bahsetmiş, Endülüs'ün ticareti, mezhebi ve görenekleri gibi değerli konuları hakkında bilgiler vermiştir. Endülüs, *mükemmel ve muhteşem bir ülkedir*. (Makdisî, 2015:237) diyerek bölge hakkında bilgilerini yazmaya başlamıştır. Makdisî, Endülüs'ün durumu, maşrıktâ (doğu) Haytal'ın durumuyla aynıdır. Söylenene göre yüz ölçümü bin (1000) mildir. (Makdisî, 2015:244) diyerek Endülüs bölgesi hakkında açıklamaya başlamıştır. Daha sonra İbn Hurdazbih'ten aktırdığı bilgilerle konuya açıklık getirmiştir.

Endülüs yarımadasının coğrafi özelliklerinden bahseden bir diğer önemli coğrafyacı ise İstahrî'dir. Eserinin adı *Mesalîkü'l-Memâlik'tir*. Bu eserde müellif yeryüzünde bulunan çeşitli ülkeleri ve bölgeleri ayrıntılı bir şekilde tanıtarak eserini inceleyecek olanlara katkı sağlamak istemiştir. Coğrafyacı ve seyyahlara göre Endülüs coğrafyasını incelediğimiz bu bölümde İstahrî, Mağrib ve Endülüs'ü tek bir başlık altında anlattığını (İstahrî, 2015:40) söylemektedir. Bazı Orta çağ coğrafyacıları Mağrib ile Endülüs'ü birbirinden ayırma ihtiyacı hissetmez. Yine müellif coğrafi özellikler konusunda önemli bilgiler aktarmaktadır. Endülüs, Celalika ülkesi sınırından başlar, Şenterîn'den itibaren okyanus tarafından kuşatılır. Sonra sırayla Ahşebine, İşbiliyye, Sadune, Ceziret-i Cebel-i Tarık, Malaka, Beccane, Mürsiye, Belensiye, Tartuşa ve küfür ülkeleri gelmektedir (İstahrî, 2015:40). Mağrib'ten itibaren batı yönü Endülüs'tür. Endülüs, toprakları geniş ve bereketli, çok sayıda şehri olan bir ülkedir. Endülüs'ün iki tarafı deniz, iki tarafı küfür ülkesidir (İstahrî 2015:44). Bu eserin kaleme alındığı dönemde Endülüs'e Emeviler hakîm durumdaydı. Şehirlerinin çokluğu, bereketi ve verimliliği müellifin dikkat çektiği önemli noktalardır. Yarımada'nın bulunduğu konumda ayrıntılı bir şekilde eserde verilmiştir.

Ubeyd el-Bekrî Endülüs'ün yetiştirdiği en önemli coğrafyacılarından biridir. Kendisinin yazdığı *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eser dönemine ve sonraki dönemlere ışık tutmuştur. Müellif o topraklarda doğduğu için ayrıntılı bir şekilde bilgi aktarımı yapmıştır. Eskiden buraya (Endülüs) İberyâ denilirdi. Daha sonradan Kurtuba nehrinin geçtiği Beytâ vadisinden dolayı Batika (Baetica) olarak isimlendirildi. Sonrasında ise bölgedeki İşban isimli kraldan dolayı İşbanya olarak adlandırıldı. Ayrıca burada nehir

kenarında yaşayan Eşban halkından dolayı Eşban olarak adlandırılmıştır. Sonrasında ise Endelişlilerden dolayı buraya Endülüs denilmiştir (Bekrî, 2003:378). Eskiler Endülüs adının oluşumu hakkında çeşitli ifadeler kullanmışlardır. Kostantin burayı altı bölümü ayırmıştır. İlk bölümü de Narbuna şehri merkez olacak şekilde başlatmıştır. Bu şehir Galiş ve Endülüs arasında sınırdır. Bu bölge sınırları içerisinde yedi şehir yer almaktadır: Batruş, Talyûşa, Maklune, Numşu, ve Karkşona'dır. Bu Karkşona'da onara ait Saint Maria Gracia kilisesi olarak adlandırılan devasa bir kilisesi vardır. İçinde gümüşten yapılmış yedi halka vardır. Özel dini günlerde Acemler (yabancılar) çok uzaklardan buraya gelmekteydiler. Burasıyla Barselona arasında yirmi beş günlük yürüme mesafesi vardır (Bekrî, 2003:378).

Kostantin ikinci kısmı Baragra merkezli oluşturmuştur. Burası Culeyka ve Şaltiyana'nın havzasıdır. İbn Gomes burada yaşamıştır. Buranın sınırları içerisinde on iki şehir yer almıştır. Bunlar: Portugal, Tuza, Euraba, Lekke, Britania, Eştirkiye ve Şentayako şehirleridir. Burada "Altın Kilise" vardır. Özel dini günlerde Frenk ve Rum diyarlarından çok sayıda topluluk buraya gelirdi. Buna ek olarak İbriye, Batka ve Şare'dir (Bekrî, 2003:378-379). Üçüncü kısımda Tarkona şehri merkez olmak üzere belirlenmiştir. Buranın sınırları içerisinde, Saragosta, Aşka, Lorida, Tartuşa ve Tuteyla'dır. Bağlı olan bütün yerleri Belyariş bölgesi Barselona, Gırnata, Anbariş, Berbelona, Oka, Kalhara, Taşuna ve Emmaye yer alır (Bekrî, 2003:379). Dördüncü kısımda yirmi şehir yer alır ve merkezi Tuleytula'dır sınırları içerisinde: Orika, Arkibika, Şekubiyye, Vadi'l Hicara, Şekona, Akşuma, Belensiye, Belaya, Oryola, Aleş, Şatiba, Danya, Kastlona, Basta, Ars ve Bicâne yer alır (Bekrî, 2003:379-380). Beşinci kısmın merkezi Marida'dır. Sınırları içerisinde on iki şehir yer alır. Bunlar: Bace, Akşonya, Yabira, Şintera, Şenterîn, Uşbûne, Kalenirya, Şalemanka, Samûra'dır (Bekrî, 2003:381). Altıncı kısmın başkenti İşbiliyye'dir. Buranın sınırları içerisinde, Leble, Kurtuba, Karmune, Maron, Merşana, Takarna, Kabara, İlbira, İstice, Malkona, Abda, Ceyyan, Mentaşiya ve Beyasa yer almaktadır (Bekrî, 2003:382). Müellif eserinde Endülüs bölgesinin geçmişten gelen isminin tarihi ve değerlendirmesini yapmıştır. Sonrasında Endülüs'ün ayrıldığı bölgeleri, bu bölgelerde yer alan şehirlerden eserinde bahsetmiştir. Bu girişten sonra müellif Endülüs bölgesinin coğrafi özellikleri, değerli madenleri, ticareti, şehirleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Endülüs'ün şekli üçgen gibidir ve üç köşesi vardır. İlk köşesi Adelonya olarak bilinen yerdir. Bu yer içinde Kadis heykeli bulunan Ifrikiyye Dağı'nın tam karşısındadır. Kible yönünde gidildiğinde Akdeniz'e çıkılır ve Şam'a buradan ulaşılır. İkinci köşe Endülüs'ün doğusudur. Narbune ve Burzil şehirlerinin arasındadır. Mayorka ve Minorka adalarının karşısında, Atlas Okyanusu ile Şam Denizi'nin (Akdeniz) olduğu taraftadır ki bu ikisinin arasında "el-Ebvâh" denilen girinti vardır. Burası vasıtasıyla Endülüs'ten Frenk topraklarına geçiş yapılır. İki deniz arasında iki günlük mesafe vardır. Atlas Okyanusu kıyısında Burzil şehrinin karşısında Narbune şehri yer almaktadır. Üçüncü köşeyse denizin iç tarafından batı tarafı boyunca uzanır. Bu kısım da Mevmeta Dağı üzerinde bir deniz feneri yer alır. Burada kutsal Kadis heykeline benzeyen büyük bir heykel vardır. Buradan Britania'ya geçiş yapılır (Bekrî, 2003:382-383). Müellif burada Endülüs yarımadasının şekli ve sınırları hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilerle bu yarımadanın konumu hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaktadır.

Ubeyd el-Bekrî Endülüs yarımadası hakkında verdiği bu değerli bilgilerine devam etmektedir. Endülüs'ün kuzeyinde ve batısında Atlas Okyanusu vardır. Kible tarafında Tiran Denizi olarak bilinen Şam Denizi vardır. Tiran "toprak parçasını ikiye bölen" anlamı vardır. Doğu tarafı ise İbere nehrinin geçtiği Beşkineş'e kadar uzanır. Bu nehir Saint Maria'ya kadar uzanır (Bekrî, 2003:383). Batlamyus'un dediğine göre, Kleopatra buraya geldi ve Endülüs ile Frenk toprakları arasında bulunan dağda; demir, ateş ve sirke aracılığıyla bir geçiş yolu yaptı. Bu gerçekten ilginç bir olaydır (Bekrî, 2003:383). Müellif kendisinden önceki bilginlerden faydalanarak eserinin güvenilir ve faydalı olabilmesi için ayrıntılı bir şekilde bilgilendirme yapmıştır. Bu konuda Bekrî çok önem verilmesi gereken bir bilgindir.

Yukarıdaki bilgilerin yanında Bekrî, Endülüs yarımadasının içeriği ve doğal güzellikleri hakkında da verimli bilgilere eserinde yer vermiştir. Endülüs'ün havası tıpkı Şam gibi çok güzeldir. Yemen gibi ölçülü bir havası vardır. Bölgeden çıkan kokular Hindistan'daki gibidir. Ahvaz gibi su kaynakları ve Çin gibi yeraltı zenginlikleri vardır. Aden körfezi gibi stratejik ve verimli sahilleri vardır. Ayrıca Endülüs'te felsefe ve hikmet ehli Yunanlılardan kalma kadim eserler vardır. Heraklos'un yaptığı gibi Yunan eserleri bu bölgede mevcuttur. Kadis heykeli gibi bu sınıftan birçok heykel vardır. Calikiye'deki

heykel ve Tarkona'daki muhteşem heykel gibi eserler mevcuttur (Bekrî, 2003:383). Endülüs hakkında havası, güzellikleri, bulunduğu bölgenin zenginlikleriyle ilgili müellifin verdiği bilgiler okuyanları oldukça tatmin etmektedir.

Endülüs'te büyük ve meşhur dağlar vardır. Bunlardan biri İlbira Dağı, karlı bir dağdır ve Akdeniz'e hâkim bir konumda yer alır. Reyya dağına, denize ve adalara yakındır. Orada yaşayanlar bu dağ için yazın ve kışın karın eksik olmadığını söylerler. Bu dağdan Endülüs beldelerinin büyük bir kısmı ve deniz kısmındaki Berberi ülkeleri görülür. Bu dağda farklı ve ilginç meyve türleri yetişir. Buraya yakın köylerde ipek ve Fuyyum²'dakilerden daha kaliteli keten üretilir (Bekrî, 2003:384). Bir diğer dağ ise Albert Dağı'dır. Bu dağ İslam beldeleri ve Galiş arasında yer alır. Kible tarafında Akdeniz'den başlar ve Tartûşa'ya komşudur. Uşbûne ve Calikiye'den geçerek batı denizinde biter. Bu dağlardan bir diğeryse Frenk topraklarıyla Sakalibe topraklarını ayıran dağdır (Bekrî, 2003:384). Dağlık olan Endülüs coğrafyası bereketli ve çok çeşitli yeraltı ve yer üstü zenginliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

Endülüs'te yer alan Beşera gibi iklimin güzel olduğu yerlerde Hindistan'dakiler den bile daha güzel kokular ve kokulu bitkiler vardır. Ekşenibe'de Cennet Dağı olarak bilinen bir dağ vardır. Bu dağda yakıldığına güzel kokular saçan bitkiler vardır. Şahzune'de en güzel anber kokuları çıkar. Mantelon Dağı'nda ise eşi benzeri olmayan mahlep bulunur. Ahmed b. Musa el-Razi derki: Mahlep kokusu gibi muhteşem bir kokuya Hindistan ve Endülüs dışında dünya üzerinde herhangi bir yerde rastlamak mümkün değildir (Bekrî, 2003:385). Bu bilgilere bakarak Endülüs için güzel koku cenneti ismi verilirse abartılı olmayacaktır. Burada bulunan zenginlikler bunlarla sınırlı değildir. İlbira'da bir dağda yetişen güzel kokular saçan sümbüllerin benzeri yoktur. Mantelon Dağı'nda ise ilginç bir Barbaris kokusu vardır. Anda Dağı'nda Kıst / Kust ismi verilen güzel koku çıkar, lezizdir ama tadı acıdır. Gust Dağı, Anda Dağına bağlantısı olan bir dağdır. Kasitaruya ve Marteş kaleleri arasında yer alır. Cantiyane ise Endülüs'te yetişir ve buradan her yere dağıtılır. Şekli güle benzer ve içinde kendi suyu vardır (Bekrî, 2003:385).

---

² Mısır'da bir şehir.

Ebü'l-Fida Takvimü'l Büldan adlı eserinde Endülüs yarımadasının özelliklerinden, şehirlerinden, değerli madenlerinden bahsetmiştir. Bölgenin konumu ve coğrafi özellikleri hakkında faydalı bilgiler vermiştir. Endülüs, Mağrib topraklarının karşısındadır. İki arasında Cebel-i Tarık boğazı vardır. Sebte tarafında boğazın genişliği 18 mildir. Endülüs yarımadası üçgen şeklindedir. Güneybatı kısmında Kadis adası ve boğazın ağzı yer alır. Yarımadanın doğu kısmı kuzeyde Tarhuna (Tarragona) ile güneyindeki Barselona yakınındaki Valencia, Hâciz (Pirene), Mayorka arasında yer alır. Endülüs'ün kuzeybatısında Şentiyaki (Santiago) şehri bulunur (Ebü'l-Fîda, 2017:154). Cebel-i Piren (Pirene Dağları) doğu kısmının sınıridir. Endülüs'ten kara Avrupa'sını ayırır. Pireneler, boğaz denizinden okyanusa kadar devam eder. Uzunluğu 40 mildir. Söylendiğine göre Endülüs'ün batıdan doğuya uzunluğu, batısındaki Lizbon'dan doğusundaki Narbon'a 60 günlük yoldur (Ebü'l-Fîda, 2017:158). Bu şekilde Endülüs yarımadasının coğrafi sınırlarından, komşularından, belli noktalara uzaklığından bahsetmiştir. Hem bağlı bulunduğu kıta Avrupa ile arasındaki sınır hem de bir boğaz vasıtasıyla ayrıldığı Afrika kıtasıyla arasındaki mesafe ve konumu açıklanmıştır.

Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* adlı eserinde coğrafi bilgilerin yanında halklardan ve yaşadıkları yerlerden, şehirlerden vs. gibi konularda bilgi vermiştir. Endülüs bölgesi ise Kazvînî'nin eserinde bahsedilen bölgelerden biridir. Eser de daha çok mesafe ve uzaklık merkezli bir tanım yapılmıştır. Kazvînî şu şekilde bahsetmiştir: Endülüs, uzunluğu 1 aylık mesafe olan bir bölgedir. Genişliği ise 20 dereceden fazladır. Çevresini dolaşmak 3 aydan fazla bir süre tutar. Endülüs ile Efrenc toprakları arasında bir dağ bulunmaktır (Kazvînî, 2009:384).

Endülüs toprakları hakkında bilgiler veren en önemli müelliflerden biri de İdrisî'dir. O, yazdığı *Nüzhetü'l-Müştak* adlı eserinde detaylı bir şekilde bu yarımadadan bahsetmiştir. İdrisî İslam coğrafyacıları arasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Endülüs yarımadasının özelliklerinden şu şekilde bahsetmektedir: Bu bölümde en batıda Karanlık Denizinden (Atlas Okyanusu) Şam Halicine (Akdeniz) kadar olan bölgeler yani Endülüs ele alınacaktır. Endülüs'ün Grekçedeki adı İşbanya'dır. Bu Endülüs yarımadası üçgen şeklindedir. Kurtuba'nın aşağısında Cebelitarık'a yaklaştıkça iki deniz arasındaki mesafe oldukça kısalmaktadır. Endülüs'ün kuzeyinde en batıdan en doğuya olan mesafe 17

günlük yürüme mesafesidir. Endülüs'ün en kuzeyi artık dünyanın mamur topraklarının bittiği yerdir ve buradan itibaren Karanlık Deniz (Atlas Okyanusu) başlar. Bu denizin ilerisinde ne olduğunu kimse bilmiyor. Bunun nedeni denizin çok karanlık, dalgalı, fırtınalı olmasıdır (İdrisî, 1989:525).

Şam Denzinin eskiden Taberistan Denizi gibi göl şeklinde olduğu ve hiçbir denizle bağlantısının olmadığı söylenir. Eskiden Endülüs bölgesine insanların çok saldırı yaptıkları bilinmektedir. Bölge halkına çok zarar verilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bölge halkı durumu İskender'e şikâyet etmiştir (İdrisî, 1989:526). Endülüs hakkında detaylı bilgiler verilmeye devam edilmiştir. Dağlar, vadiler ve meşhur şehirlerden bahsedilmiştir. Endülüs'ün şekli üçgendir ve deniz burayı üç yönden kuşatır. Güneyinde Şam Denizi (Akdeniz) batısında Karanlık Deniz (Atlas Okyanusu) kuzeyinde ise bir deniz daha bulunmaktadır. Kuzeyinden güneyine kadar olan mesafe 600 mildir (İdrisî, 1989:535). Endülüs'te yer alan toprakların bölgelerine bakılırsa şu şekildedir: Şezuna bölgesinde İşbiliyye, Karmona gibi birçok kale bulunmaktadır. Bundan başka Kambaniye bölgesi gelir. Burada çok şehir yer almaktadır. Bunlardan bazıları Kurtuba, el-Zehra, İstice, Beyane, Kabara, el-İşane gibi şehirlerin yanında çok sayıda kalede bulunmaktadır. Reyya bölgesinde Malaka, Arşezona gibi şehirler yer almaktadır. Bundan sonra Beşarat bölgesi gelir. Burada Ceyyan şehrinde 600 küsur köy bulunur ve çok kalesi vardır. O kalelerde ipek üretimi ve satışı üzerine caba sarf edilir. İlbira bölgesinde Gırnata gibi şehirler yer alır ve çok sayıda kaleleri bulunmaktadır (İdrisî, 1989:537-538).

Yukarıda görüldüğü gibi büyük komutan Tarık'ın fetihleri ile İslam beldesi olan Endülüs toprakları coğrafyasının bereketi, verimliliği, güzelliği, konumuyla çok fazla değerli olduğundan bahsedilmektedir. Bu bölge sekiz asır kaldığı Müslüman hâkimiyetin de hem bu dine inananlara çok önemli katkıları olmuş hem de Müslümanların bu bölgeye önemli katkıları olmuştur. İki güzellikler topluluğu bir arada olunca ortaya önemli derecede bir kültür değeri ve medeniyet değeri çıkmıştır. Bu değere sahip çıkarak daha da geliştirilmesi gerekmektedir.

2.2. Endülüs'ün Ekonomisi

Endülüs toprakları genel anlamda çok verimli ve bereketli topraklardır. Müslümanların fetihleriyle yarımadanın geçmişinden gelen tecrübeler ve Müslümanların geçmişinden gelen tarım, ticaret, madencilik vs. gibi alanlarındaki tecrübelerle bir sentez oluşturularak gelirleri ve ürünlerin kalitesi arttırılmıştır. Endülüs'ün ana ekonomik gelirini tarım oluşturmaktadır. Müslümanlar doğu ve Kuzey Afrika'daki birikimleriyle yeni sulama tekniklerini Endülüs'e getirmişlerdir. Ayrıca İspanya'da bilinmeyen ürünler bu bölgeye getirilmiştir (Özdemir, 2017:93). Ziraî ürünlere gelince; temel besin maddesi olarak buğday ilk sıradadır. Pirinç üretimi İspanya'da ilk olarak Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiş ve zamanla geliştirilmiştir (Özdemir, 2017:96).

Mısır keteninden daha kaliteli keten Endülüs'te yetiştirilmekteydi. Yine İspanya'ya Müslümanların getirdiği ve geliştirdiği pamuk, kaliteliydi. İpekböcekçiliğinde ise Akdeniz bölgesinin en kabul gören ipeği burada elde ediliyordu. Çeşitli baharatların en güzelleri burada yetiştirilirdi. Hayvancılık alanında et, süt ve yün elde etmek için yetiştiriciliğe büyük önem verilirdi (Özdemir, 2017:96-97). Madencilik Endülüs topraklarında ileri seviyedeydi. Altın, gümüş, bakır, kurşun, kalay, kükürt şap, cıva, tuz, mermer, kehribar Endülüs topraklarında bulunan madenlerdir. Endülüs'te imalat denilince akla ilk gelen dokuma sanayisidir (Özdemir, 2017:98-99). Cam üretimi de Endülüs topraklarında ilk defa Abbas b. Firnas'ın çabasıyla gerçekleşmiştir. (Bakır, 2000:158; Özdemir, 2017:101). Kuyumculuk ve mücevherat alanı Endülüs için önemli bir faaliyet alanıydı. Yine Müslümanlar önce İspanya ve daha sonra Avrupa'nın kağıtla tanışmasına vesile olmuşlardır (Özdemir, 2017:99-101).

Yukarıda Endülüs'te yetişen ve üretilen ürünler hakkında bilgi verildi. Bu ürünlerin çeşitliliğinin fazlalığı ve kalitesinin çok iyi olması Endülüs topraklarının bereketli olduğunu ve topraktan çıkan ürünleri Endülüslülerin işlemesi ve işe yarar hale getirmedeki marifetleri taktire şayandır. Üretimi yapıldıktan sonra Endülüs içi ihtiyacın karşılanmasıyla fazla kalan ürünler çeşitli ülkelere ihraç edilerek ticaretinde gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Ticaretin Endülüs ekonomisindeki yeri ön plandadır. İlk dönemde gayrimüslimlerin elinde olan ticaret payına daha sonra Müslüman tacirler de

önemli derecede pay alarak ortak olmuşlardır. Ekonomi bölümüne bu kısa girişten sonra coğrafyacı ve seyyahların gözünden Endülüs'teki ekonomik gelişmelere bakılmalıdır.

Endülüs'ün ekonomisi hakkında incelenen ilk eser, İbn Havkal'ın *Sûrat el-Arz* adlı eseridir. Birçok konuda ülkeler hakkında detaylı ve faydalı bilgiler veren Havkal ekonomik durum, gelir kaynakları, satılan ürünler gibi konuları açıklayarak konuyu aydınlatmak istemiştir. İbn Havkal, Endülüs halkının zenginlik ve refah içinde yaşadığından bahsettikten sonra, Endülüs'ün gelir kaynakları, vergileri, hazineleri, malları boldur. Sadakalardan, vergilerden, haraçtan, öşürden, iltizamlardan, yollardan, cizyeden, gelip-giden gemilerin mallarından, çarşıların rüsumlarından elde edilen gelirleri vardır (Havkal, 2017:113) demektedir. Orta Çağ'da çok sık rastlanan köle ticareti de Endülüs'te kullanılmıştır. Köle ticaretinden büyük gelir elde edilmesi ve satılması için pazarların yaygın olması bu konu da bir arz-talep oluşturmuştur. Havkal bu konuda şunları söylemektedir: Endülüs'te tırazdan ayrı güzel bir kumaş dokunur. Bu kumaş çoğu defa Horasan sınırlarından, diğer bölgelere kadar götürülür ve satılır. Endülüs'ün en önemli ticaret malları arasında Frenk toprakları ve Galicia'dan getirilen güzel cariyeler, Slav köleler vardır. Yeryüzündeki bütün hadım Slav köleler Endülüs'ten getirilir. Bu ticareti Yahudi ve Slav tüccarlar yapmaktadır (Havkal, 2017:115).

Ülkeler için en büyük gelir kaynakları ve üretim için gerekli ürünlerin başında madenler ve çeşitliliği gelmektedir. Bir diğer önemli gelir kaynağı ve ülkedeki modayı etkileyen kumaş ticareti de ihracat rakamlarını etkileyen bir durumdur. İbn Havkal bu iki önemli gelir kaynakları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Endülüs'te cıva, demir, kurşun madenleri, değerli, pahalı Ermeni yünüleri, halılar gibi güzel yünlü kumaşlar dokunur. Endülüs'e özel bitkilerle bu kumaşları, ipeklileri, keçeleri usta bir şekilde boyarlar, hiçbir yerde bunların benzeri bulunmaz. Çoğu defa sultanlar için Mağrib keçeleri imal edenler bunların tanesini 50 ila 60 dinara satarlardı. 5'er, 6'şar karıştır. Burada sık dokunan ipek kumaşlar Irak'ta hükümdarlar için dokunan ipekli kumaştan daha güzeldir. Bunlardan mumlanmış olan çeşitler yağmuru geçirmez.

Fiyatlara gelince, Endülüs'te fiyatlar diğer ucuzluk, bolluk yerlerdeki gibidir. Endülüs'te ketenden elbise için kumaşlar dokunur, birçok yere sevk edilir. Hatta Mısır'a bol miktarda getirilir. Bicâne'de imal edilen paltolar (ridalar) Mısır, Mekke, Yemen vs. yerlere götürülür. Orada keten kumaştan halk ve sultanlar için elbiseler üretilir (Havkal, 2017:119). Endülüs'te bolluk ve bereket içinde yaşanan gelişmeler vergi gelirlerine de yansımıştır. Birçok vergi tahsildarından duyduğuma göre Abdurrahman (III) döneminde toplanan vergilerin geliri 951 yılına kadar toplamı 20.000.000 dinardan biraz azdır. Hazineye gelen eşyalar, mücevherler, gemi gelirleri, diğer sultanlardan gelen kıymetli hediyeler bu hesabın dışında kalmaktadır (Havkal, 2017:117).

İstahrî'de Endülüs'ün ekonomisi hakkında bilgi vererek şehirler ve verdiği coğrafi bilgileri desteklemektedir. Ekonomi, halkın refahı ve devletin gücünü göstermesi bakımından coğrafya eseri kaleme alan ya da seyahatname yazan müelliflerin ilgisini çekmektedir. Bu ilgiyle beraber eserlerinde yer alan bilgilerle kendilerinden sonraki nesillere fayda sağlamış oluyorlar. İstahrî Endülüs ekonomisiyle alakalı şu bilgileri vermektedir: İlbira denilen yerde ipek çok miktardadır. Buranın ipeği diğer ipeklere göre daha fazla rağbet görür. Endülüs'te çok miktarda altın madeni vardır. Gümüş madeni İlbira, Mürsiye ve Kurtuba yakınlarında Kurteş isimli yerde bulunur. Tutile bölgesinde samur çoktur (İstahrî, 2015:47) demektedir. Madenlerden elde edilen gelir ve üretilen ürünlerden Endülüs'ün elde ettiği gelirler tahmin edilebilir. Beyaz köleler ve cariyeler Endülüs'te bulunmaktadır. Bu köle ve cariyelerin fiyatları bin dinar ve daha fazlasına kadar çıkmaktaydı. Burada Mağrib keçeleri, eyerli katırlar, mercan, amber, altın, bal, zeytinyağı, kesme taş, ipek ve samur mevcuttur (İstahrî, 2015:49) şeklinde açıklanarak hem çeşitliliğin fazla olduğu hem de köle ticaretinin boyutları hakkında bilgi verilmektedir.

Makdisî, Endülüs'te kullanılan para birimini şu şekilde açıklamıştır: “Dımaşk ve civarında olduğu gibi bu bölgelerin her birinde standart para birimi dinardır. Bu dinarın miskalden bir arpa tanesi hafiftir. Sikkenin üzerinde daire şeklinde bir yazı vardır. Bir de rub' (dörtte bir) vardır. Bu iki para birimi adet ile kullanılır” (Makdisî, 2015:253) demektedir. Para biriminin değeri bir ülkenin değeri ve gücüyle doğru orantılıdır.

2.3. Endülüs'ün Dini Yapısı

Endülüs, Müslümanlar tarafından fethedildiğinde İslam dini bu topraklara ilk defa kalıcı olarak ayak basmış oluyordu. Bu ilk adımla birlikte sekiz asır sürecek İslam hâkimiyeti sağlam bir temelle bu bölgede belirmişti. Günümüzde hala İspanya'da yaşayan Müslümanların atalarının da kaderi bu şekilde çizilmiş oluyordu. İslam'dan önce Vizigotların inandığı Hıristiyanlık yarımadasının hemen hemen tüm bölgelerinde etkili ve yaygındı. Bir diğer etnik ve dini topluluk ise Yahudilerdi. Yahudi bireylerin hem ticari alanda hem de ilmi alanda etkin olduklarından İspanya Hıristiyanları tarafından sürekli baskı altında tutulup, şiddetli dışlamalara maruz bırakılıyorlardı. Müslümanların İber yarımadasına geçişlerinde Yahudilerin de katkısı olmuştur. Onlar dışlama ve baskılardan yılarak kurtuluş yolunu Müslümanları fethetme davette bulmuşlardır. Doğu İslam dünyasından yeni ele geçirilen ve bereketli olduğu bilinen Endülüs topraklarına İslam'ı yaymak ve yaşamak için Müslüman fatihler hemen işe koyuldular. Mescitler inşa edildi ve yeni kurulan düzende dini anlayış ön planda oldu. Endülüs toplumu Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak ikiye ayrılmış oldu. İlk dönemlerde azınlıkta bulunan Müslüman nüfus fetihlerin ilerlemesi, yeni gelen göçler, İspanya'daki yerli nüfustan Müslüman olanların sayısındaki artışla birlikte Müslüman nüfus sayıca daha fazlalaşmıştır.

Endülüs'te ilk fetihlerden sonra Musa b. Nusayr'a halife tarafından Şam'a gelmesi konusunda emri ulaştınca, Endülüs'te idareyi Vali olarak oğlu Abdülaziz'e bıraktı ve Şam'a döndü. Böylelikle Endülüs topraklarında Valiler dönemi olarak adlandırılacak dönem başlamış oldu. Bu dönemde Endülüs'te İmam Evzaî'nin görüşleri yaygınlaşmıştır. Bu görüşün daha çok fetih şartlarına uygun oluşundan dolayı ilerleyen dönemde Endülüs'te farklı mezhepler de görülmeye başlandı. Özellikle Hac ibadetini yerine getirmek, Hz. Peygamber'in (sav) kabrini ziyaret etme isteği, Endülüslüleri Hicaz bölgesine seyahat etmeye mecbur bırakmıştır. Bu seyahatler sırasında hem İmam-ı Azamın görüşleri hem de özellikle Medine'de İmam Malik'in görüşlerinden etkilenmişlerdir. Hatta İmam Malik'e talebe olarak derslerine katılmışlar ve Endülüs'e döndüklerinde bu mezhebin görüşlerini yaymışlardır (Özdemir, 2013:96-97). İlerleyen süreçte ise Malikilik resmi mezhep halini almıştır.

Endülüs'te mezheplerin durumu hakkında kaynak olarak aldığımız Makdisî *Ahsenü't Takâsîm* adlı eserinde faydalı bilgiler vermiştir. O, Endülüslülerin söylediklerine dayanarak şu bilgileri vermektedir: Endülüs'te Malikî mezhebi ve Nâfi'nin kıraati oldukça yaygındır. Endülüslü Müslümanlar “Biz Allah'ın kitabından başka kitap Malik'in Muvattası'ndan başka hadis kitabı tanımıyoruz” derler. Eğer bir Hanefi veya Şafî'ye rastlanırsa onu oradan sürerler. Eğer bir Mutezile veya Şî'ye yahut benzerlerine rastlanırsa muhtemelen öldürürler (Makdisî, 2015:249) bu sert ifadelerle o dönemde Endülüs'te mezheplere bakış anlaşılabilir.

Makdisî Endülüslü birkaç yaşlıdan dinlediği bir olayı şu şekilde anlatıyor: “Ebu Hanife'nin mezhebi Mağrib'te yayılmasına rağmen neden Endülüs'te yayılmadı?” diye sorup şu cevabı aldım: “Endülüs'te Mağripteki kadar yayılmıştı, ama bir gün her iki mezhebin temsilcileri de sultanın huzurunda bir tartışma yaptıkları sırada, sultan, Ebu Hanife nereliydi? diye sordu. Onun Kufeli olduğunu söylediler. Bu defa sultan Malik'in nereli olduğunu sordu. Onun Medineli olduğunu söylediler. Sonra sultan, Medineli bir âlim bize yeter dedi” ve Ebu Hanife'nin taraftarlarının dışarı çıkarılmalarını emretti. Daha sonra ise “ülkemde iki mezhebin olması hoşuma gitmez” dedi (Makdisî, 2015:249-250). Bu anlatılan bilgilerle Endülüs sultanının mezhep konusunda bir tercihte bulunduğunu ve giderek yaygınlaşan İmam Malik'in görüşlerinin ülkesinde tek mezhep olarak kalmasını istediği görülmektedir. Aslında diğer mezheplere karşı bu tutum Endülüs'ü diğer İslam bölgelerinden farklı kılmaktaydı.

İslam coğrafyacıları ve seyyahları ülkelerin çeşitli özelliklerinden bahsederken oralarda yaşayan halkların dini anlayışları ve mezheplerinden bahsetmeden bölgenin anlatımını tamamlamışlardır. Bizim yararlandığımız kaynaklar içinde Makdisî *Ahsenü't Takâsîm* adlı eserinde mezhepler hakkında faydalı ve değerli bilgiler bulunmaktadır. Fakat İbn Hurdazbih, Ya'kubî, İbn Rüsteh gibi önemli coğrafyacıların eserlerinde mezheplerle alakalı bilgiler bulunmamaktadır ya da çok azdır. Endülüs'te incelenen eserlerde görülen kadarıyla Malikî mezhebi hâkimdir. Bu mezhebin tasavvufa karşı tutumu ve Endülüs topraklarında tasavvufun ne durum da olduğunu ve nasıl bir tepkiyle karşılaştığını anlatmak için başka bir çalışma yapılmalıdır ve önemlidir.

Yukarıda görüldüğü gibi Endülüs bölgesinde en etkili mezhep Mâlik'in mezhebidir. Bu mezhep, VII-VIII. yy. da merkezi Medine şehri olarak ortaya çıkmıştır. Mâlik b. Enes'e nispetle Mâlikî mezhebi olarak adlandırılmıştır. Bu mezhep amel ve maslahatı ön planda tutmaktadır. Mâlikî mezhebinin kaideleri bu mezhep oluşmadan meydana gelen sahabe veya tabiin dönemlerinde uygulandığı bilinmektedir (Kaya, 2003:519). Kuzey Afrika ve Endülüs bölgeleri Mâlikî mezhebiyle özdeşleşmiştir. Bu mezhebin bu bölgelerde yayılmasına İbn Haldun'un verdiği gerekçeler, Hac ve bedeviliktir. Endülüs'ten hac görevi için yola çıkan biri için en önemli duraklardan biri Medine'dir. Bu şehir ilim öğrenmek, hadis öğrenmek için yapılan ilim yolcularının da önemli duraklarından. Irak gibi diğer bölgeler Endülüs hac yolu güzergahı dışında kaldığı için buralarda yeşeren fikirlerin Endülüs'te karşılık bulması zorlaşmaktaydı (Kaya, 2003:519-535). Bu durumda birçok Endülüslü Medine ya da Kuzey Afrika'da öğrendiği ve benimsediği bu mezhebe dahil olmuştur. Memleketlerine döndüklerinde ise bağlandıkları bu mezheplerini yaymak için çaba harcamışlardır. Bu mezhebin merkeziyle direkt bağlantı kuran Endülüs halkı ve alimleri diğer mezheplere çok az miktarda yönelmişlerdir. Mâlik'in mezhebi bu bölgede adeta tek mezhep olmuştur.

2.4. Endülüs'ün Diğer Zenginlikleri

Çalışmanın ikinci bölümünde Endülüs'ün coğrafi özellikleri, ekonomisi, dini yapısıyla alakalı alt başlıkları ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışıldı. Son olarak bir bütün şeklinde, Endülüs medeniyetinin coğrafyacı ve seyyahların gözüyle dikkati çeken ve merak uyandıran özellikleri diğer zenginlikler adlı başlık altında verilmeye çalışıldı. Bu incelemeye girişmeden önce bir dönem Endülüs kültür hayatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Ziryab'ın burada yaşayan insanlara kazandırdığı bazı yeniliklerden bahsedilecektir. Gerçek ismi Ebü'l-Hasen Ali b. Nafi olan Ziryab Endülüs'ün en büyük musikişinasıdır. Endülüs topraklarına Abdurrahman (II) zamanında gelmişti, sultan onu Kurtuba şehrinin dışında karşıladı ve büyük ilgi gösterdi (Arslan, Erkoçoğlu, 2013:464-465). Musiki alanında, Kurtuba'nın modasında ve mutfak kültüründe çok etkili olan Ziryab ömrünün sonuna kadar Endülüs'te yaşamıştır.

Ziryab Endülüs'e gelene kadar yemek tabakları, sofraya gelişi güzel yerleştirilirdi. Fakat onun gelişyle bu sistem değişti ve bir düzene girdi. O, önce çorba tabaklarını, ardından ana yemeği ve en sonunda da tatlı ya da meyve tabağının sofraya getirilmesi gibi bir uygulama başlatmıştır (Özdemir, 2017:57). Ziryab'ın etkin olduğu bir diğer konu ise modaydı. Bağdat'ın eşsiz giyim modasını Endülüs'e taşımıştır. O, yazın ve kışın farklı renkte kıyafetleri tercih etmiştir. Yaz günü açık renkli kıyafetler, kış günü ise yünlü ve koyu renkli kıyafetleri tercih etmiştir. Onun bu uygulaması Endülüs'te yaygınlaşmıştır (Özdemir, 2017:60). Ziryab saç kesme ve tarama konularında da öncü olmayı başarmıştır. O, “*kakülün alını örtecek kadar kısaltılması ve yana salınan zülüflerin kulağa doğru taranarak arkaya salınması şeklinde*” bir moda başlattı ve halk arasında büyük bir ilgi gördü (Özdemir, 2017:60). Endülüs'teki diğer zenginlikler başlığına döneminde büyük beğeni toplayan Ziryab'la giriş yapıldı, şimdi ise yararlanılan kaynaklara göre Endülüs'te ilgi çeken bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

İlk olarak müellifi bilinmeyen bir eser olan *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde geçen Endülüs'ün evlerinin taştan olduğu ve insanların derilerinin beyaz ve göz renklerinin mavi olduğu (Hudûdü'l-Âlem, 2018:115) belirtilmektedir. Bu bilgiyle o zaman için müellifin Endülüs'te yaşayan Arap ya da Berberî kökenli insanları mı yoksa yerli halkı mı kastettiği anlaşılamamıştır. Bir diğer müellif ise Kazvîni'dir. O, Endülüs topraklarında yaşayan halkı “âbid ve zâhid” olarak (Kazvîni, 2009:271) tanımlamaktadır. Bu bilgiyle müellif Endülüs halkının dini anlamda yoğun duygular yaşadıklarını söylemektedir. İbnü'l-Fâkih eserinde bahsettiği milletlere verilen özellikler hakkında şunları söylüyor: Araplar ve Mağriblilerle birlikte “*Endülüslülere de mücevherler verildi*” (İbnü'l-Fâkih, 1885:252) demektedir. Bu cümlemin altında yatan bilgi, Endülüs topraklarının bereketli oluşu, zenginliği ve değerli madenlerin çokça bulunmasıdır.

Tudelalı Benjamin ise Endülüs'te bir sahil şehri olan Tarragona hakkında, “Antik Yunanlılara ait binaların bulunduğu Antik Tarragona şehrine ulaştım. İspanya'da bu tür binalara rastlamak mümkün değildir” (Benjamin, 2009:17-18) demektedir. Makdisî ise Endülüs halkı için “*istinsah (bir şeye bakarak aynısını yazma) konusunda çok ustadırlar ve yuvarlak harfler kullanırlar*” (Makdisî, 2015:252) demektedir. Bu cümleyle birlikte Endülüslülerin yazma konusundaki maharetlerini görmekteyiz. Yine Makdisî, “Endülüs,

sürekli gaza yapan yerdir, sürekli cihat eden bir ordusu vardır ve halkı daima silahlıdır. Kendine has meziyetleri olan, ticareti hareketli, önemli özellikleri olan bir ülkedir” (Makdîsî, 2015:247) diyerek burada yapılan gazalardan ve ülkenin ekonomik durumundan bahsetmektedir.

İbn Hurdazbih, dünyanın gariplikleri başlığı altında, Endülüs topraklarında bulunan Sıkılliyye’deki ateşi (Hurdazbih, 2009:133) sayar. Yine aynı müellif, Batı denizi kısmında, Endülüslülere özel kaliteli kumaş, keçi derisi ve faydalı bitkiler vardır. Batı denizi derinliklerinde halkın ‘mercan’ dediği şey çıkarılır (Hurdazbih, 2009:82) demektedir. Endülüs hakkında detaylı ve faydalı bilgiler alınan İbn Havkal, bu başlık altında da güzel örneklerle katkı sağlamaktadır. Bölgenin halkı için “*Endülüs’ün birçok yerinde insanlar medenileşmiş Hıristiyan Rum’dur (Frenk’tir)*” (Havkal, 2017:115) demektedir. Bu cümleyle, Endülüs toplumunun bir sentezle oluştuğunu anlayabiliriz. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerin birlikte bir medeniyet kurduğu yer Endülüs’tür. Havkal, bir yarımada olan Endülüs’ün denize kıyısı olan şehirlerini “*hepsi büyük, mamur ve gelir kaynaklarıyla doludur. Burada oturanlar şehirlerdeki minberlerin varlığıyla övünürler*” (Havkal, 2017:113-114) demektedir. Bu bilgilerden anlaşılan, Endülüs’ün etrafını saran deniz ve okyanusların bereketlerinden, ferahlığından faydalandığı görülmektedir.

Endülüs topraklarındaki pazarlara soylu kimselere özel binek hayvanları getirilir. Sadece zanaat ehli ve düşük tabakaya mensup kişiler yürürdü. Endülüs’te soylular, hızlı yürüyüşlü binekler yetiştirir ve bunlardan çok alırlar. Bunlar onlar için övünç kaynağıdır. Şekli ve duruş olarak iyi, cüsseli bu binekleri Mayorka adasından getirtirlerdi (Havkal, 2017:119). Endülüs soylu insanların övündüğü bu durum günümüz benzer alışkanlıklarına da örnek olabilir. Övgüyü hak eden Endülüs toprakları ve halkını anlatan müellifler bu hakkedilen övgüyü bu topraklardan eksik etmemişlerdir. İbn Havkal’ın şu verdiği bilgiler insanın içini ferahlatıyor: Tüm Endülüs şehirleri ürünleri, ticareti, üzümü, verimliliği, çarşıları, alışverişi, hamamları, hanları, güzel mescitleriyle meşhurdur. Mescitlerde bütün vakit ve Cuma namazları kılınır. Endülüs’te bolluk ve bereket olmayan bir şehir bulunmaz (Havkal, 2017:121). Hemen hemen Endülüs’ü tüm yönleriyle öven İbn Havkal, bu güzel ifadelerle bu toprakların ne kadar görülesi ve yaşanması topraklar

olduğunu adeta haykırıyor. Son olarak aynı müellif, “*Endülüs en çok gaza yapılan bir yerdir*” (Havkal, 2017:122) diyerek, bölgede sürekli Hıristiyan halkla yapılan mücadeleler ve Fransa üzerinden Avrupa’nın içlerine yapılmak istenen akınlardan bahsetmektedir.

Ubeyd el-Bekrî yazdığı eserinde Endülüs ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ekonomisi, yeraltı zenginlikleri, ticareti hakkında da onun verdiği bilgileri çok önemlidir. Sıtayn Adası’ndaki “Zıbd” isimli koku çok güzeldir. Şezune’de muhteşem Kehribar kokusu vardır. Bu kehribarın bir dirhemi, dışarıdan gelen onlarca dirhemden evladır. En iyi kırmızı boya Endülüs kırmızısıdır. Ağırlıkla İşbiliyye, Leble, Şezune, Belensiye civarında yetişir. Tedmir ve Lorca bölgesinde kaliteli Azorit taşı bulunur. Kabra’nın doğusunda Kurtuba yakınlarında Menton kalesi yanında yer alan Şuceyran Dağı’nda billur madeni bulunur. Bicadî taşı ise Uşbûne nehri tarafında bulunur. Geceleri burada dağdan kandil gibi ışıklar saçılır. Malaka’ya bağlı Mont Mayor’da kırmızı yakut taşı çıkar. Ancak bu taşları inceliğinden dolayı kullanmak mümkün değildir (Bekrî, 2003:386). Bicâne’nin Naşir geçidine yakın tarafında kırmızı yakuta benzer taşlar çıkar. Bu taş sanki ateşle eritilmiş gibi çok farklı şekillerde ortaya çıkar. Tedmir bölgesinde Sanhaceli denilen bölgede mıknaş taşı çıkar. Ceylan taşı da Kurtuba Dağı civarında oldukça fazla çıkar. Bu taş kanı durdurmada kullanılır. Bont kalesi civarında Yahudi taşı vardır ki bu taş böbrek taşı düşürmek için en faydalı ilaçtır. Altın renkli Meragişta taşıysa eşi benzeri bulunmaz ve Endülüs’ten tüm bölgelere gönderilir.

Magnezyum Endülüs’te boldur. Keza pudra taşı da boldur. Barselona şehri civarında inci bulunur ama çok parlak değildir (Bekrî, 2003:186-187). Endülüs Denizinden mercan çıkarılır. El-Meriye ile bağlantısı olan İlbira sahillerinde görülür. Bir aydan daha az sürede buradan 80 kantar mercan çıkartılır. Altın madenleri Larida nehrinin civarında çok fazladır. Aynı şekilde Uşbûne sahillerinden de önemli miktarda altın elde edilir. Endülüs’te Becâne kaplıcasının bulunduğu dağlarda ve Tedmir’de çok miktarda gümüş madeni bulunmaktadır. Kurtuba yakınında bulunan Kortiş bölgesinde gümüş madeni vardır. Lion ve Frenk topraklarında da kalay madeni bulunur. İlbira yakınında bulunan Batarna’da da değerli çinko madeni bulunur Kurtuba dağlarında çıkan çinko ile Batarna’da çıkan çinko bir değildir (Bekrî, 2003:387). Müellif bu uzun ve geniş

bilgilendirmesiyle Endülüs topraklarında çıkan zengin madenleri sıralamıştır. Bu bereketli topraklar üzerinde yaşayan herkese huzuru ve zenginliği bir arada vermiştir.

Bu konuda Ebü'l-Fidâ ise eserinde, “Endülüs'te yaban eşegi, ren geyiği bulunur. Aslan asla yoktur. Burada çeşitli renkte kırmızı, şarap rengi, beyaz, nazar boncuğu vs. renkte mermer yatakları bulunur” (Ebü'l-Fîda, 2017:156) demektedir. Bölgede çıkan madenler ve bölgenin hayvan popülasyonu hakkında ilginç bilgileri paylaşmıştır. Zenginliklerin, bolluğun sayılarak bitirilemeyeceği Endülüs bölgesi hakkında yazılan çoğu şeyi kendi bünyesinde barındırarak burayı görenlere hissettirmektedir. Bu faydalı bilgilerin yanında yararlanılan eserlerde bahsedilen ve birbirinden güzel olan Endülüs şehirlerinden aşağıdaki üçüncü bölümde bahsedilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS'ÜN ŞEHİRLERİ

3.1. Kurtuba (Cordoba)

Vâdilkebîr (Guadalquivir) nehri kenarında yer alan bu şehri Fenikeliler kurmuştur. II. Kartaca Savaşı (M.Ö. 218-201) akabinde Roma Devleti'nde önem kazanan Kurtuba'yı General Cladius Marcellus yaptığı Keltiber harekâtı sırasında M.Ö. 152'de ele geçirdi ve Baetica eyaletinin merkezi yaptı. Daha sonra V. yy. da Vandalların yakıp yıktığı şehri, 554'te Bizanslılar, 571'de Vizigotlar ele geçirdi. 711 yılın da ise Tarık b. Ziyad'ın başlattığı fetihle birlikte İslam hâkimiyetine girmiştir. 1236'da ise güçsüzleşen şehrin yönetimi, Kastilya-Leon kralı III. Fernando'ya karşı şehri koruyamadı ve şehir bu krallığın eline geçti (Irving, 2002:451:453). Kurtuba şehrinin kısaca tarihinden bahsettikten sonra şimdi ise konumuz dahilinde olan coğrafyacı ve seyyahlara göre Kurtuba şehri anlatılmaya başlanılabilir.

İbn Havkal eserinde Kurtuba şehrini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu tez çalışmasının bu bölümünde Kurtuba şehri ilk olarak anlatılacaktır. Havkal, “Kurtuba şehri yakınlarında, Abdurrahman (III) tarafından el-Zehra şehri kurulduğundan bahsetmiştir. Kurtuba şehrinde hükümdar olan Abdurrahman (III) şehrin batı kısmında, Batlaş denen düz, taşlık bir dağın eteğinde el-Zehra adı verilen başlı başına bir şehir inşa etti. Bu şehre çarşılar, hamamlar, parklar, saraylar yaparak, Kurtuba halkını da bu yeni şehirde oturmaya teşvik etti. Bu yeni kurulan yerleşim yerinde oturmayı kabul edenlere 400 dirhem verileceğini açıkladı. Bu haberden sonra halk oraya rağbet etti ve orada yerleşmeye başladı. Abdurrahman'da hazinesini, divanlarını, vakıfları, değerli eşyalarını bu yeni yerleşim yerine taşıdı. Daha sonradan birtakım olumsuzluklardan dolayı Kurtuba merkezine geri döndü” (Havkal, 2017:116-117). Teşvik ile nüfusu oluşturulmaya çalışılan bu şehir Kurtuba merkezine alternatif oluşturmuştur.

İbn Havkal, Kurtuba şehrinin merkezini anlatmaya şu şekilde devam ediyor: Şehir surununun iki kapısı vardı. Biri Rusafa Vadisi yoluna açılmaktaydı. Kurtuba suru çevresini bir saatte dolaştığını söyleyen Havkal, şehrin dairevi olduğunu bildirmektedir. Şehrin suru taştan yapılmıştı ve oldukça muhkemdi. Müellife göre yukarıda bahsedilen yeni yerleşim yeri el-Zehra şehrinde tam bir sur bulunmamaktaydı (Havkal, 2017:118) şeklindeki bilgilerle şehrin dış yapısından bahsetmiştir. Kurtuba gerçekten övülecek ve hayran duyulacak bir şehirdi. Bu şehri görenler şiirlerle bu şehri övmüşlerdir. Endülüs'te yaşayanların kökenleri doğuda olduğundan yeni yaşadığı vatanlarını ve şehirlerini doğuda yaşadıkları şehirlere benzetmişlerdir. Bu benzerliğe dair Havkal şunları söylemektedir: “Endülüs’ün en büyük şehri Kurtuba’dır. Mağrib diyarında, el-Cezire, Şam ve Mısır’da onun gibi veya ona benzeyen kalabalık, geniş çarşıları, rahat, temiz, mescitleri mamur, hamamları, otelleri çok iyi bir şehir yoktur. Endülüs’ten Bağdat’a gelenler ‘Kurtuba’nın Bağdat’ın iki yakasından birine benzediğini’ söylemektedirler” (Havkal, 2017:116).

Kurtuba, Bağdat’ın iki yakasından biri kadar olmasa da bu büyüklüğe yakındır. Eskiden beri sultanların mülkü, evleri, sarayı bu şehrin suru içindedir. Sarayın kapılarının çoğu şehrin içindedir. Kurtuba şehri geniş, güzel ve zengindir. Halkı yumuşak keten, ipekli, yünlü güzel elbiseler giyerler. Bindikleri hayvanlar, yedikleri, içtikleri kalitelidir (Havkal, 2017:118). Kurtuba şehri her türlü sevgi ve övgüye layık olduğunu oraya gidenlerin anlatışlarından belli olmaktadır. İbn Havkal bunu çok güzel bir şekilde yansıtmıştır.

Kurtuba şehri hakkında bilgi veren bir diğer müellif ise Bekrî’dir. Şehrin isminin anlamından, uzunluğuna, sarayından, elde edilen zengin gelirlerine kadar bilgi vermiştir. Kurtuba’nın Got/Gat dilinden “Zı/Za” harfiyle yazıldığı bu yüzden yabancıların “Kurzuba” olarak telaffuz ettikleri bilinir. Bu kelimenin anlamı o dilde “farklı kalpler” ya da “değişik kalpler” anlamındadır (Bekrî, 2003:388). Kurtuba’nın yüzölçümü otuz bin arşını³ aşkındır. Bu şehirde birden fazla kapı vardır. Bunlardan biri kible tarafında yer alan el-Kantara kapısıdır. Bu kapıdaki su kemerinin altında nehir geçer. Diğer kapı Cedid

---

³ 1 arşın 68 cm’dir.

kapısıdır ve şehrin doğusunda yer alır. Bir diğer kapıysa Amir kapısıdır ve şehrin kuzeybatısında yer alır (Bekrî, 2003:388).

Kurtuba şehrinin sarayı batısında yer alır. Şehrin surları sarayın güneybatısındadır. Camisi ise doğu kısmında yer alır ve sarayıyla karşılıklıdır. Bu ikisi arasında bulunan geçitten geçen insanlar el-Kantara kapısına ulaşıyorlardır. Sarayın büyüklüğünün arttırılması amacıyla ilk başta uzunluğuna 225 arşın eklemeye yapılmıştır. Genişliği ise 130 arşın olarak genişletilmiştir. El-Hakem döneminde uzunluğuna 130 arşın daha eklenerek 330 arşına tamamlanmıştır. Daha sonradan genişliğine de 80 arşın daha eklenmiştir (Bekri, 2003:389). Sarayda 11 adet taş döşemeli avlu bulunmaktadır. Orta kısmın büyüklüğü 16 arşındı. Ortanın sağ ve solundaki sütunlar 14 arşındı. Geri kalan kısımların büyüklüğü de 11 arşındı. Daha sonradan İbn Ebi Amir her biri 11 arşın olmak üzere sekiz bölüm daha eklemiştir. Sarayın toplamda çardaklarının genişliği ise 33105 arşındı (Bekrî, 2003:389).

Kurtuba sarayının kapısının sayısı dokuzdur. Üç tanesi doğu, batı ve kuzey tarafındaydı. İç kısımlarında ise dört kapı vardı; ikisi doğuda ikisi batı tarafında yer alıyordu. Haremin avlusunda da iki kapı vardı. Sarayın sütunlarının toplam sayısı 1293'tür. Camisinin kubbeleri altındadır. Mihrabın çevresine altın süsleme ve mozaikler yerleştirilmiştir. Avizeleri gümüştedir. Abdurrahman b. Muhammed'in yaptırdığı ve müezzinlerin oturduğu yerin açık kubbesinin en üst sınırına kadar olan yüksekliği 73 arşındır. Bu kubbenin üst kısmında elma şeklinde altın ve gümüş işlemler vardı. Müezzinlerin oturduğu yere yüksekliği ise 54 arşındır. Camisinin her duvarının uzunluğu 18 arşındır. Kurtuba'da tespit edilen mescitlerin sayısı 491'dir (Bekrî, 2003:89). Kurtuba sınırları içerisinde birçok bölge bulunur. Kasaba ve köyleri güzeldir. El-Hakem b. Hişam döneminde bu bölgelerden alınan toplam vergi miktarı 120 bin dinardı. Yazar der ki: H. 400 yılının başında bir isyan çıktı ve günümüze kadar devam etti. 460 yılına gelindiğinde birçok köy, kasaba ve ev terk edilmiş durumdaydı (Bekrî, 2003:389). Aslen Endülüs topraklarına mensup Ubeyd el-Bekrî buraları çok detaylı ve güzel bir şekilde anlatmıştır. Kendisi bu bölgenin coğrafi özelliklerinin yanında şehirleri hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler o dönem de o şehirlerde olup biten çoğu olayları, gelişmeleri, ticareti, üretimi, zenginliklerini, şehirlerde yer alan bolluğun yanında yaşanan isyanlar sonucu gerçekleşen

tahribatları bu müellifler sıralanan bu özellikler hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadırlar.

Hudûdü'l-Âlem adlı eserin müellifi de yazdığı eserde Kurtuba şehrinden bahsetmiştir: “Endülüs’ün merkez şehridir. Bu şehir verimli, kalabalık ve nimeti bol olan bir şehirdir. Buradan deniz, en kısa yolla üç günlük mesafededir. Devletin merkezi olan şehir, bir dağın kenarındadır. Şehrin evleri taştan inşa edilmiştir” (Hudûdü'l-Âlem, 2018:115). İstahrî ise eserinde Kurtuba’dan, “Endülüs’te büyüklük ve görkem yönünden Kurtuba’nın benzeri bulunmaz. Binaların çoğu taştan yapılmıştır. Bunlar Müslümanların fethinden önce inşa edilen yapılarıdır” (İstahrî, 2015:45) şeklinde Kurtuba’nın eşsizliğinden bahsetmiştir.

Makdisî ise eserinde Kurtuba şehrinden bilgiler aktarmıştır. O da diğer müellifler gibi şehrin ihtişamından bahsetmiştir. Fakat Makdisî şehri gezme imkanına sahip olmamıştır. Kurtuba hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir: “Endülüs’ün merkez şehridir. Verimli topraklarda yer alan şehrin diğer tarafı dağlıktır. Şehir merkezinde bir mescit ve birkaç pazar bulunmaktadır. Pazarların çoğu ve melik sarayı şehrin dışına doğrudur. Şehrin karşısında büyük bir vadi uzanır. Evlerin damları kiremittir. Taş ve harçla yapılmış mescidinin sütunları mermerdir. İç kalenin beş kapısı vardır. Güzel bir manzarası olan bu şehrin, önemli ve büyük bir şehir olduğu bilinmektedir” (Makdisî, 2015:246-247).

Kurtuba hakkında yazdığı önemli bilgileri aktarılan bir diğer müellif ise Ebü'l-Fidâ’dır. Endülüs coğrafyası ve yeryüzünde bulunan diğer bölgelerle ilgili değerli bilgileri aktaran müellif, Kurtuba şehrinin ihtişamından bahsetmeyi ihmal etmemiştir. “Kurtuba, İşbiliyye’nin bulunduğu Vâdilkebîr’in (Guadalquivir) batı kıyısındadır. Endülüs’ün en büyük şehirlerindedir ve çevresi 30 bin zirâ uzunluğundadır. Taştan yapılmış küçük bir surla çevrilidir. İçinde 2600 mescit, 900 hamam vardır. Şehrin 7 kapısı bulunur. Abdurrahman (III) el-Zehra şehrini Kurtuba yakınlarında kurmuştur” (Ebü'l-Fidâ, 2017:161). Ebü'l-Fidâ Kurtuba şehriyle alakalı verdiği rakamlar açısından ilgi çekicidir.

Kurtuba şehri hakkında verdiği bilgiler çok önemli olan bir diğer müellif ise yazdığı Nüzhetü'l-Müştak isimli eseriyle İdrisî'dir. Endülüs topraklarıyla ilgili çok ayrıntılı ve faydalı bilgiler veren bu müellifin eseri dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Kurtuba, Endülüs'ün en önemli merkezlerinden biridir. Endülüs'teki bütün şehirlerin anası ve hilafet makamına ev sahipliği yapmış bir yer olan Kurtuba hakkında böyle bir giriş yapan İdrisî şöyle devam etmektedir: Endülüs halkının ne kadar iyi olduğunu açıklamaya bile gerek yoktur. Bu şehrin insanları heybetli, iyi ve mükemmel insanlardı. Buradan çok sayıda mümtaz şahsiyet çıkmıştır. Burada yaşayan insanların itikadı sağlamdı ve helal rızık tüketirlerdi. Bu insanların giyim kuşamı çok iyiydi ve şehrin binek araçları çok güzeldi. Kurtuba şehrinin insanları gayet kültürlüydü şehir yeme-içme konusunda mükemmel bir seviyedeydi. Endülüs'ün yemek kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kurtuba'da alimler, mollalar ve fazilet ehli insanlar bulunduğu gibi zengin kesimden insanlarda bulunmaktaydı. Bu zengin kesim çalışkan ve üretkendi. Fakir halka yardım ettikleri gibi devlet yönetimine de katkı sağladılar (İdrisî, 1989:574).

Kurtuba esasında beş bölümden oluşurdu. Bu bölümler birbirinden sur ve duvarlarla ayrılmıştır. Bu beş bölümün her birinde; hanlar, dükkânlar, çarşılar, hamamlar ve üretim merkezleri olduğundan her bir bölüm bir şehir gibiydi ve kendi kendine yeterdi. Kurtuba'nın doğusundan batısına olan mesafe üç mil, uzunluğu ise Kantara'dan kuzeyde ki Bab el-Yahuda'ya kadar olan mesafesi bir mildi. Kurtuba, Arus Dağı'nın alt kısımların da bulunan bir şehirdi. Büyük ve meşhur bir mescidi vardı. Tüm İslam dünyasında böyle mükemmel ve hacim olarak büyük bir mescidin eşine benzerine rastlamak mümkün değildi (İdrisî, 1989:575). Kurtuba'da yer alan su kemeri mükemmel bir halde ve sağlam bir şekilde inşa edilmiştir. Su kemerinin on yedi gözü vardı, her göz arasında yirmi beş karışık bir mesafe vardı. Her gözün büyüklüğü ise elli karıştı. Kemerin yüksekliği suyun olmadığı durumda otuz arşındı. Kemerin yakınında ise yağmurun şiddetli olduğu zamanlarda sel felaketinden korunmak için bir set inşa edilmiştir. Bu set taşlardan yapılmıştır. Sütunları ise mermerden inşa edilmiştir. Bu setin üzerinde üç adet ev biçiminde yapı vardı ve her yapıda dört adet değirmen bulunuyordu (İdrisî, 1989:579). Kurtuba'nın kuzeyinde Abal Kalesi'ne bir günlük yürüme mesafesi vardı. Bu kalede cıva madeni bulunmaktaydı. Buradan çıkan bu maden dünyanın çeşitli yerlerine gönderilirdi. Bu madenin çıkarılması için çalışan insanların sayısı binden fazlaydı. Bunun nedeni taşların

kırılması, ateşin yakılması, fırınların oluşturulması, madenin kalıba dökülmesi gibi çok fazla iş kolu olmasıydı (İdrisî, 1989:581).

İdrisî bu eseri yazdığı dönemdeki Kurtuba şehrinin durumunu şu şekilde anlatıyor: Kurtuba'daki bu güzel yaşam ve şehir hayatı bu kitabın yazıldığı zamana gelindiğinde çok fazla tahrip olmuş ve fitne yüzünden çok zarar görmüştür. Kurtuba hakkında konuştuğumuz her şey tersine döndü, halkı fakirleşti, evsizler çoğaldı, ilim azaldı ve böylelikle eskisi gibi büyük bir şehir ve merkez olmaktan çıktı (İdrisî, 1989:579) demektedir. Böylelikle Endülüs'ün en önemli şehirlerinden biri olan Kurtuba hakkında seyyah ve coğrafyacıların yazdıkları eserler incelenerek bilgiler aktarılmaya çalışıldı. Gerçekten eşsiz güzellikte olan bu şehir ilerleyen süreçte Avrupa'nın diğer şehirlerini hem bolluk hem de nüfus bakımından çok geride bırakacaktır. Şimdi ise bir diğer Endülüs şehri olan Tuleytula'yı (Toledo) inceleyelim.

3.2. Tuleytula (Toledo)

Endülüs yarımadasının merkezine yakın, granit bir tepe üzerine kurulu bir şehirdir. Tâcuh nehri şehrin üç tarafını da sardığı için şehir korunaklıdır. Şehir M.S. 193'te Roma hâkimiyetine girdi. VI. yy. da Vizigotların eline geçti ve baş şehir oldu. Büyük komutan Tarık b. Ziyad 711 yılında Lekke vadisinde Vizigot ordusunu dağıtınca 712 yılında da bu krallığın merkezi Tuleytula'ya girdi. 1085 yılında ise Tuleytula şehri Kastilya-Leon kralı VI. Alfonso'nun hâkimiyetine girdi. Daha sonradan Murâbitlar ve Muvahhidlerin çabaları sonuçsuz kaldı ve şehir Hıristiyanların hâkimiyetinde kaldı (Özdemir, 2012:363-368). Endülüs topraklarında bereketi ve güzelliğiyle herkesi kendine hayran bırakan şehirler ve bölgeler bulunmaktadır. Buraları gezen seyyahlar, hangi dönem olursa olsun bu bölgelere hayranlıklarını -istisnalar hariç- dile getirmişlerdir. İncelenen kaynaklarda Endülüs ve şehirleri hakkında çok faydalı bilgiler ve çok hoş gözlemlerin aktarıldığı görüldü. Bu gözlemlere dayanarak, güzel şehir olan Tuleytula anlatılmaya çalışıldı.

Hudûdü'l-Âlem adlı eserin yazarı bilgi verdiği şehirler arasına Tuleytula'yı da eklemiştir. O, bu şehir hakkında: Tuleytula, bir dağ üzerine kurulmuş bir şehirdir. Bir de şehrin etrafından dolanan Tâce (Tâcuh) nehri vardır (Hudûdü'l-Âlem, 2018:115) diyerek sağlam ve güvenilir bilgiler vermektedir. Yine yukarıdaki bilgiyi doğrular nitelikte Ya'kubî'nin verdiği bilgilere göz atalım: “*Tuleytula, ulaşılması zor ve görkemli bir şehirdir. Yarımada buradan ulaşılması daha güç bir şehir yoktur*” (Ya'kubî, 2002:125) şeklindeki bilgileriyle Tuleytula'nın ulaşımındaki zorluğuna dikkat çekmiştir. Etrafındaki nehir ve bir tepenin üstünde bulunuşu bu şehri oldukça güvenli ve ulaşılması zor kılmaktadır. Tuleytula şehriden bahseden bir diğer müellif ise İbn Havkal'dır. O, Tuleytula'nın nehrinden, meşhurluğundan bahsetmektedir. Bu şehir hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir: “Tuleytula büyük ve ünlü bir şehirdir. Tacu ırmağı üzerinde, korunaklı bir suru olan şehirdir. Bu vadi üzerinde 50 kulaç uzunluğunda büyük bir köprü vardır. Tuleytula ırmağı Şentere'ye dökülen ırmağa karışmaktadır” (Havkal, 2017:121) şeklindeki açıklamasıyla yukarıdaki müellifleri doğrulamış ve kendisi de ek bilgiler eklemiştir. Tuleytula şehrinin özelliklerini sıralayan bir diğer müellif ise Bekrî'dir. O, bu şehir hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Tuleytula Latince Tuladho olarak geçer ve manası “burada oturanların mutlu olduğu yer” anlamına gelir. Tuleytula şehri Gotların merkeziydi. Ordularının buluşma ve hareket etme noktasıydı. Krallarının hüküm sürdüğü dört önemli şehirlerindendir. Tace nehrinin yanında kurulmuş olan bu şehirde anlatılamayacak kadar güzel bir su kemeri de yer alır. Tuleytula şehrinin özelliklerinden biri de buğdaylarının bozulmamasıdır. Öyle ki bu buğdayı senelerce saklamak mümkün oluyordu. Bölgede yetişen safran diğer bölgelere de gönderilirdi. Semavi reçinesi Endülüs'e ve tüm bölgelere gönderilirdi (Bekrî, 2003:394). Bu şehre ilk yerleşen kral Lubian'dır. Bu kral Tuleytula yakınlarında bir şehir inşa ettirdi ve buraya kendi oğlunun ismi olan Rakabel ismini verdi. Piskoposlar bu şehirde toplanır ve buradan diğer bölgelere tayin edilirdi. Piskoposların sayısı 80 idi ve Culeyka, Kartona gibi şehirlere gönderilirdi. Bu şehirde birçok bölge ve kale vardır (Bekrî, 2003:395).

Endülüs'ün gözde şehirleri arasında olan Tuleytula hakkında faydalanılan diğer yazarsa İstahrî'dir. O, bu şehir hakkında şu bilgileri bize aktarmaktadır. "Tuleytula, yüksek bir dağın yanında kurulmuş bir şehirdir. Binaları kurşunla kuvvetlendirilmiş taşlardan yapılmıştır. Çevresinde 7 dağ vardır. Bunların hepsi mamur, geçişi zor, yerleşim yerlerinin olduğu dağlardır. Büyüklük bakımından Dicle nehri kadar olan bir nehir etrafını dolandır ve adı Tâcuh'tur" (İstahrî, 2015:45). Kazvînî'de eserinde, Tuleytula'dan ve bu şehrin büyüleyici güzelliklerinden bahsetmiştir. Müellifin verdiği bilgiler şu şekildedir: Tuleytula, sahip olduğu birçok zenginlikler sayesinde krallar şehri olarak meşhur olmuştur. Buraya ait özellik, yay şekline benzeyen köprüdür. Yeryüzünde bundan daha büyük bir köprü yoktur (Kazvînî, 2009:389) demektedir.

Tuleytula (Toledo) şehri hakkında bilgilerinden faydalanılan son müellif ise Ebü'l-Fîda'dır. Yukarıda adı geçen müellif ve eserlerde geçen bilgileri teyit etmekle birlikte yeni bilgilerle bu şehri anlatmıştır. Ebü'l-Fîda'nın eserinde geçen bilgiler şunlardır: Tuleytula, Kurtuba'nın kuzeyinde yer alır. İki şehir arasında 7 günlük mesafe vardır. Tuleytula, güçlü suru bulunan ve nezih bir şehirdir. Hakkında şöyle denir: "*Tuleytula sözü edilen şehirlerden üstündür. Parlak, nimeti bol bir beldedir. Allah onu süsledi. Micerre (Samanyolu) nehri, yıldızlar onun belini süsledi.*" denmektedir. (Ebü'l-Fîda, 2017:156-157).

İdrisî eserinde bahsetmiş olduğu Endülüs toprakları ve şehirleri arasında önemli bir yer tutan Tuleytula şehri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Endülüs'ün ortasında yer alan büyük bir dağ olan eş-Şarat Dağı bölgeyi ikiye ayırır. Dağın güneyinde de Tuleytula yer alır ve burası bütün Endülüs'ün merkezi olarak bilinir. Buranın merkez olmasının nedeni, buranın güneybatısında yer alan Kurtuba'ya, batısında bulunan Leşbona'ya kuzeyi ve doğusunda bulunan şehirlere, güneydoğusunda bulunan Belensiye'ye ve Şam Denizi'nde (Akdeniz) yer alan Almeriyye'ye kadar adı geçen bu yerlerin hepsi 9 günlük yürüme mesafesinde yer almasıdır (İdrisî, 1989:536). Tuleytula Rumlar zamanında krallar şehriydi ve valiler içinde bir yönetim merkeziydi. Burada Hz. Süleyman'ın Maide'si (Sofra) yer alıyordu ve adı sayılamayacak kadar birçok eser yer almaktadır. Tuleytula şehri etrafında çok sayıda tarım yapılabilen verimli bölgeler ve kaleler bulunmaktadır (İdrisî, 1989:536). Tuleytula, Talbira'nın doğusunda yer alır. En kalabalık

nüfusa sahip olan şehirdir. Oldukça eski bir şehirdir ve muhkem surları vardır. Tuleytula gibi muhteşem bir şehrin eşine benzerine ender rastlanır. Tuleytula şehrinin Tace nehrine kıyısı vardır ve ilginç bir şekilde inşa edilmiş su kemeri vardır. Kemerin tek bir gözü vardır ve bu gözün altında bir değirmen yer alır. Bu değirmen kemerin altından geçen suyu kemerin üstüne aktarır, böylelikle şehrin su ihtiyacı bu şekilde karşılanırdı (İdrisî, 1989:551). Müslümanlar burayı fethettiği zaman çok önemli ganimetler ele geçirmişlerdir. Bu ganimetler arasında ele geçirilen silah ve araç-gereçlerin dışında 160 adet üzerinde inci işlemesi olan altın taç, oldukça fazla miktarda değerli taş, bin adet altın, gümüş ve inci işlemeli kılıç ve çok sayıda altın, gümüşten yapılmış eşya ele geçirilmiştir. Tuleytula'nın çevresinde madenler bulunuyordu ve bu madenlerden demir ve bakır elde ediliyordu (İdrisî, 1989:552). Bu değerli ve ayrıntılı bilgileri İdrisî'nin eserinden öğrenmekteyiz. O, Endülüs ile ilgili çok kıymetli ve faydalı bilgileri o dönemde ilgililere aktarmıştır. Endülüs'ün merkezlerinden biri de Tuleytula'dır. Yüksek bir dağ üzerine kuruludur. En saklı, alınması zor bölgelerdendir. Kelime anlamı '*sen memnunsun*' anlamındadır. Tuleytula'nın etrafında ağaçlar bol miktardadır. Orada nar gibi gülнар yetişir. Bu şehirde her türlü meyve ağacı vardır (Ebü'l-Fîda, 2015:164). Tuleytula şehri bu şekilde bitmiş oldu. Şimdi ise başka şahane Endülüs şehirleri İşbiliyye (Sevilla) ve Malaka'ya (Malaga) geçelim.

3.3. İşbiliyye (Sevilla) ve Malaka (Malaga)

İşbiliyye şehri, Eskiçağ ve Roma dönemlerindeki adı "Hispalis"dir. 712 yılında Musa b. Nusayr'ın öncülüğünde ele geçirildi. Böylelikle Endülüs'ün ilk idari merkezi de İşbiliyye oldu. Daha sonradan şehir halkı isyan edince merkez olarak Kurtuba şehri seçildi. Fakat bu durum şehrin önemini azaltmamıştır. Müslümanlarla, Hıristiyanlar arasında yıllarca süren savaşlar ve İşbiliyye şehrinin 18 ay süreyle kuşatılmasından sonra Kastilya kralı III. Fernando şehri 1248 yılında ele geçirdi (Ubûdî, 2001:428-429). İşbiliyye şehri Endülüs bölgesi için çok değerli bir şehirdir. Endülüs'ün ilk merkezi bölgelerinden olan bu şehir hakkında kaynak olarak faydalanılan müelliflerin verdikleri bilgiler dikkatle incelendi. İlk Olarak İbn Havkal bu şehir için, Endülüs'te Akdeniz'e bitişen en batıdaki en verimli ve bereketli şehir İşbiliyye'dir (Havkal, 2017:113) demektedir. Yine İşbiliyye şehrinin nimetleri hakkında, İşbiliyye büyük, nimeti ve

meyveleri bol olan bir bölgedir. Özellikle üzüm, inciri bol bir şehirdir. Kurtuba'dan akan vadi üzerindedir (Havkal, 2017:120) diyerek bu şehirdeki meşhur ve övülecek çok şeylerinin olduğunu aktarmıştır.

Ubeyd el-Bekrî İşbiliyye şehri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bekrî bu şehrin özellikleri ve bereketlerinden oldukça fazla bahsetmiştir. İşbiliyye çok eski bir şehirdir. Alimler bu şehrin isminin Latince "yayılmış şehir" anlamına gelen "İşbâl" kelimesinden geldiğini öne sürerler. Söylenene göre bu şehri kuran ve bu ismi kullanan Kayser Julius'tur. Kayser, Endülüs'e girdiği zaman buradaki toprakların verimliliği, büyüklüğü, güzelliği ve eş-Şark dağı olarak bilinen dağ çok hoşuna gitmiş ve bu dağ karşısında hayrete düşmüştür (Bekrî, 2003:390). Kayser bölgede bulunan en büyük nehrin yanında verimli bölgede bu şehri kurmuştur. Kurduğu bu şehrin etrafını da muhkem taşlardan surla çevirmiştir. Ayrıca şehrin ortasına "iki kardeş" olarak bilinen sağlam ve ilgi çekici iki kasaba imar ettirmiştir. Burayı Endülüs'ün merkezi yaptı. Hem kendi isminden hem de geldiği topraklara uygun Julius ismini bu şehre vermiştir. O günden bugüne kadar şehir yabancılar arasında önemini yitirmemiştir. Geçmişte burayı yönetenlerin çoğu Romalı olmuştur (Bekrî, 2003:390). İşbiliyye şehrinin surunu Abdurrahman b. Hakem Mecusilerin saldırısından sonra şehirde çok muhkem surlar inşa ettirmiştir. Ayrıca bugün hala ayakta duran şehrin muhteşem camisini inşa ettirdi. Bu yapı ilginçtir ve şehrin yüksek binalarındadır. Ana ibadet alanında ustaca bir sanatkarlık vardır ve en yukarıya kadar üst üste konulan sütunlarla inşa edilmiştir. Her köşede üç sütun vardır (Bekrî, 2003:390).

Said b. Munzîr'in vali olduğu dönemde şehrin yüksek olan surlarını alçaltmıştır. Şehirde bulunan eski sarayı yaptırarak bu sarayın etrafına sağlam kayalardan bir sur inşa ettirmişti. Bu surlar ve saray bugün hala ayaktadır. Şehir surunun kapılarından batıda bulunan Ebu'l Âs kapısıdır, bu kapıdan doğuya çıkış yapılmaktadır. Doğuda ise Karmuna kapısı vardır. Şeref Dağı İşbiliyye şehrine nazırdır. Bu dağın etrafı çok verimlidir. Devasa ormanlık alanları vardır. Buradaki zeytinliklerin ve ağaçların dalları o kadar fazladır ki güneş ışıkları toprağa değmez. Şehrin güzel köyleri, birçok yerleşim yerleri ve büyük kaleleri vardır (Bekrî, 2003:391). Şehirdeki eski eserler çok fazladır ve kalıntılara göre eskiden bölgede devasa heykeller ve eserler yer alıyordu. İşbiliyye'nin

bölgeleri şunlardır: Medine, Alya, Sehl, Şuara, Basal, Talika, Şeref, Vadi, Teşâne, Fehas, Kartaşane ve Manastır'dır. Hakem b. Hişam döneminde alınan vergi 30.100 dinara ulaşmıştır (Bekrî, 2003:391). Müellif İşbiliyye şehrinin isminin anlamı, kökeni, şehrin kuruluşu, surları, bereketli bölgeleri, dağları gibi önemli konularda bilgiler aktarmıştır. Ubeyd el-Bekrî Endülüs kökenli olduğu için onun verdiği bilgiler ondan sonraki insanlar için çok değerlidir. Bu eserde olduğu gibi bu tez çalışmasında yararlanılan kaynaklarda görüldüğü üzere Endülüs bölgesi anlatılmaya, görülmeye ve bilginler veya gezginler tarafından kaleme alınmaya değer bir bölgedir. Dünya üzerinde bolluğu, verimliliği, kalitesi bakımından Endülüs topraklarından daha üstün bir yer çok azdır. Orayı görenler bu toprakları öve öve bitiremezler.

İşbiliyye şehri hakkında verilen yukarıdaki bilgilere ek olarak Şerif el-İdrisî'nin eserinde de bu şehir hakkında bilgiler bulunur. Bu şehir gerçekten övgüyü son derece hak etmektedir. İşbiliyye bölgenin önemli ve büyük şehirlerinden biridir. Surları çok muhkemdir. Çok sayıda çarşısı vardır. Ahalisinin çoğunluğu ticaretle meşguldür. Buradaki dükkanlarda en çok satılan malzeme yağdır. İşbiliyye'den hemen hemen yeryüzünün her yerine yağ gönderilir. Bu yağ İşbiliyye'ye 40 mil mesafede yer alan Şeref bölgesinde oldukça fazla miktarda bulunan zeytin ağaçlarından elde ediliyordu. İşbiliyye çevresinde mamur halde bulunan 8 bine yakın köy bulunuyordu. Bu köylerde hayat hareketliydi, çok sayıda dükkân, çarşı yer alıyordu. İşbiliyye şehrine 3 mil mesafede yer alan Şeref tepesi şehre nazır bir konumda yer almaktaydı (İdrisî, 1989:541). İşbiliyye'de toprak kırmızıydı ve çok fazla zeytin ağacı bulunuyordu (İdrisî, 1989:542).

İşbiliyye şehri görüldüğü gibi eşsiz güzellikte bir şehirdir. Onu görenler ya da onun hakkında bir şeyler duyanlar onu hep övmüştür. Bunlardan biri de Ebü'l-Fîda'dır. O, eserinde İşbiliyye hakkında birçok sancağının bulunduğunu belirterek, bu sancakların isimlerini ve özelliklerini vermektedir. Saydığı sancakların, bostanları, nehirleri, bahçeleri, verimliliği ve güzellikleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu sancaklar sayılmadı, ilgililer adı geçen müellifin eserinden faydalanabilirler. Ebü'l-Fîda İşbiliyye için, *“İşbiliyye'nin birkaç kuresi bulunur. Çoğu büyük güneyinde, azı nehrin kuzeyindedir.”* (Ebü'l-Fîda, 2017:155) diyerek yukarıda bilgisi verilen sancak ve diğer zenginlik yerlerinin çokluğundan bahsetmektedir. Böylelikle İşbiliyye hakkında aktarılan

bilgiler verildi ve bu başlık altında bilgi verilecek diğer şehir Malaka'ya (Malaga) geçilebilir.

Malaka, şehri M.Ö. X. yy. da Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Daha sonra sırasıyla Romalıların ve Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir. Bu süreçte çok önemli ticaret ve liman şehri haline gelmiştir. VI. yy. da ise Vizigotların eline geçmiştir. 711 yılında ise Tarık b. Ziyad 'ın görevlendirdiği bir ordu Malaka'yı fethetmiştir. Şehir 1487 yılında Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabella zamanında Müslümanların elinden çıkmıştır (Secall, 2003:485-486). Burada kısaca tarihinden bahsedilen Malaka şehri Endülüs'ün güneyinde yer almaktadır. İçerisinde barındırdığı zenginlikler ve bereketli toprakları bu şehri daima önemli ve vazgeçilmez kılmıştır. Müslümanların sekiz asır hükmettiği bu şehir üzerinde etkileri çoktur.

Malaka hakkında *Hudûdü'l-Âlem* adlı yazarın müellifi: Malaka, Rum denizinin sahilinde yer alan şehirdir. Burada kılıç kabzaları için büyük miktarda kertenkele derisi bulunur (*Hudûdü'l-Âlem*, 2018:116) şeklinde bir bilgi paylaşımı yapmıştır. Şehrin güney sahillerinde olduğundan daha önce bahsetmiştik. Ubeyd el-Bekrî ise Malaka'da bulunan değerli bir taştan bahsetmektedir. Bekrî "*Malaka'ya bağlı Mont Mayor Kalesi dolaylarında kırmızı yakut bulunur*" (Bekrî, 2003:387) şeklinde bilgi vererek bu değerli taşın konumu hakkında bilgi vermektedir. İstahrî ise Malaka topraklarında yaşayanlar hakkında, "*Malaka'nın halkı Arap'tır. Burada, kılıç sapı yapmakta kullanılan kesme taş / sefen vardır*" (İstahrî, 2015:45) demektedir. Müellifin verdiği bu bilgi fetihten sonra bölgeye gerçekleşen yoğun Arap nüfus akını sonucunda bölgede Araplaşma büyük oranda gerçekleşmiştir. Hatta günümüz İspanya'sın da Araplara ait izler dillerinde, yer adlarında ve gündelik yaşamlarında görülebilmektedir. Ebü'l-Fidâ'da Malaka'nın zenginlikleri karşısında sessiz kalmamıştır. O, eserinde şöyle demektedir: Malaka şehri Endülüs'ün güney kısmındadır. İnciri, cevizi çok miktardadır. Malaka "amillikleri" bakımından benzeri olmayan bir bölgedir. Bunlardan Şenes Kalesinde, çok ipek üretilir (Ebü'l-Fîda, 2017:162). Malaka'nın meyveleri bereketli topraklarından eşsiz bir lezzette yetiştiği bilgisi yararlanılan müelliflerin anlatımlarında görülmektedir.

Malaka şehri kültürün merkeziydi ve çok sayıda alimin yaşadığı bir yerdi. Malaka şehri çok hoş bir doğaya sahiptir. Bu şehir güzel köyleriyle ünlüdür (Ruşeyd, 2003:49). Malaka şehri hakkında en heyecanlı ve en coşkulu anlatımı gerçekleştiren İbn Battuta'dır. O, uzun ve detaylı gezilerine dayanarak yazdığı eserinde çok güzel ve faydalı bilgileri aktarmıştır. Şimdi İbn Battuta'nın Malaka hakkında verdiği bilgilere bakalım: "Endülüs'ün en güzel şehirlerinden ve kalabalık merkezlerinden olan Malaka'ya vardık. Burası kara ve denizin tüm faydalarını kendinde toplamıştır. Rahatı çok, meyvesi bol bir şehirdir. Buranın yakut rengine benzer narının dünyada benzeri yoktur. İncir ve bademe buradan ve çevreden toplanır ve doğu batı bölgelerine gönderilir" (Battuta, 2000:947). Malaka şehrinde altın suyuyla boyanmış pek güzel çanak-çömlek üretilir. Buradan dünyanın diğer ucuna, uzak bölgeler gönderilir. Şehrin mescidi büyük bir alana kurulmuştur. Güzellikte avlusunun bir benzeri bulunmamaktadır (Battuta, 2000:948). Battuta Endülüs şehirlerinden Malaka hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

İbn Battuta eserinde Malaka'lı hatip Ebu Muhammed Abdülvahhab b. Ali'den hoş anlamlı dizeleri aktarmıştır. Şair bu dizelerde şunları söylemektedir:

*"Yaşa Malaka ve Malaka inciri'
Gemiler senin hatırına buranın misafiri!
Dokunur diye doktorum seni yar etmez bana,
Ne oluyor doktora dur diyor hayatıma."*

(Battuta, 2000:947).

Endülüs'ün güneyinde bulunan bu mükemmel şehir Malaka için Şerif el-İdrisî eserinde birçok faydalı bilgiye yer vermişti. Malaka şehri çok sayıda evin olduğu büyük ve güzel bir şehirdir. Bölgedeki iş hayatı canlıydı ve dükkânlar sürekli iş yapmaktaydı. Malaka'da incir üretimi oldukça fazlaydı. Burada üretilen incir Şam ve çevresine, Mısır'a, Irak'a hatta muhtemelen Hindistan'a gönderilirdi. Bu şehirde yetişen incirin tadı oldukça lezzetliydi. Malaka'nın çok sayıda kasabası vardı. Bu kasabalarda çok sayıda su kuyusu bulunurdu (İdrisî, 1989:565). Malaka sağlam ve güzel bir şehirdir. Şehrin yakınında Fara Dağı olarak bilinen bir dağ vardı. Malaka'ya bağlı çok muhkem bir kasaba vardır. Yine bu şehre bağlı iki nahiyede hiç sur yoktu ve bu iki mahallede hanlar ve dükkânlar yer

alırdı. Burada çok lezzetli incirler yetişirdi ve Endülüs'ün çoğu yerine gönderilirdi. Malaka'dan kuzeyindeki Kurtuba'ya kadar dört günlük yürüme mesafesi vardı. Malaka-Gırnata arası ise seksen mildir. Malaka'dan İşbiliyye'ye kadar ise beş günlük mesafe vardı (İdrisî, 1989:569-570).

3.4. Gırnata (Granada) ve Ceyyan (Jaen)

Gırnata şehri I. yy. civarında İspanya'ya göçle gelen Yahudilerin kurmuş olduğu bir şehirdir. İspanya şehirlerinin genel anlamda geçtiği tarih çizgisinden Gırnata'da geçmiştir. Sırasıyla Romalılar, Bizanslılar ve Vizigotların hâkimiyetleri altına giren şehri 711 ve 712 yıllarındaki fetih hareketlerinde Gırnata şehri de İslam ile tanışmıştır (Özdemir, 1996:51-57). İlerleyen süreçte 711 yılından 1492 yılına kadar İber yarımadasın da süren İslam hâkimiyetinin son kalesi olarak sadece Gırnata kalmıştır. Bu şehir ve etrafında küçük bir yerleşim yeriyle Hıristiyan aydınlanma ve yeniden fetih hareketine -reconquista- 1492 yılına kadar Gırnata Sultanlığı adı altında müstakil bir devlet olarak direnmiştir. Gırnata'nın düşüşü ile İber yarımadasın da İslam hâkimiyeti de son bulmuştur ve Hıristiyan zulmüne boyun eğmek zorunda kalmıştır. Endülüs'ün dikkate değer ve bir o kadarda önemli şehirlerinden biri de Gırnata'dır. Gırnata hakkında faydalanılan kaynaklar arasında, ilk olarak Makdisî ele alındı: Bir vadide yer alan şehrin on üç mil uzunluğunda bir “munyası” vardır. Burası sultanın şahsına aittir. Bu “munya” da her türlü kaliteli ve ilginç meyve vardır. Şehrin ekili tarlaları çok miktardadır. Birine “munya nedir?” diye sordum. “Sultanın mesire yeridir” dedi (Makdisî, 2015:247).

Ebü'l-Fîda yazdığı eserinde Gırnata şehriden bahsetmiştir. Şehrin zenginlikleri ve etrafı hakkında bilgiler bu müelliften alınmıştır. Bu müellif Gırnata için; son derece temiz bir şehir olduğunu söylemektedir. Dimaşk şehrine benzer ve ondan daha da üstün özelliklerinin olduğunu söyler. Bu şehir ovaya nazırdır ve kuzey tarafı açıktır. Güneyindeki karlı dağlardan nehirler akmaktadır. Bu nehirler şehrin içinden geçer. Şehirde değirmenlerde bulunur. İki günlük yol boyunca uzanan ağaçları, meyveleri, suları bulunur. Şenil (Xenil) büyük bir ırmağıdır (Ebü'l-Fîda, 2017:163). Malaka şehriden

bahsederken en heyecanlı ve en coşkulu anlatımı İbn Battuta'nın yaptığını söylenmişti. Gırnata şehrini anlatan müelliflerin arasında yine Battuta bu heyecanı ve coşkuyu aktarmaktadır. Battuta eserin de bahsettiği yerleri bizzat kendi gezip gördüğü için verdiği bilgilere güvenmek daha kolay ve rahatlatıcıdır. Yaptığı seyahatlerin sonucunda ortaya çıkardığı seyahatnamesi, çok değerli bilgiler vererek ayrı bir öneme sahip olmuştur. O, eserinde bu şehir hakkında şu bilgileri vermiştir: “Gırnata, Endülüs bölgesinin gelinidir. Çevresi o kadar güzel ki dünya da eşi benzeri yoktur. 40 millik bir alandır. Ünlü Şenil nehri bu alanı ortadan ayırır. Art arda bahçeler, yeşillikler, köşkler ve üzüm bağları şehri her yandan sarıp sarmalamıştır” (Battuta, 2000:949). Battuta, eserinde Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Şibrîn Sebti'den alıntı yaparak esrine estetik katmıştır. Bu dizeler şu şekildedir:

*“Hak saklasın Gırnata'yı, şu gerçek vatani,
Dertliyi sevince boğan, yurtsuza yurt olanı.
Gözlerin yoruluyor dostum, uzun uzun bakınca,
Karlı meralarında, donmaya yüz tutunca.
Hak Teâlâ korusun buranın ahalisini,
Bir serhad soğuk değilse, serhad olabilir mi?”*

(Battuta, 2000:949)

Gırnata hakkında İdrisî şu bilgileri paylaşmıştır: Gırnata fethedildikten sonra modern bir şehir oldu. Bu nedenle Elbira'da yaşayan kişiler memleketlerini terk ederek Gırnata'ya yerleştiler. Gırnata'da yer alan kale-şehirlerin, surların çoğunu Habbûs yaptırmıştır. Ondan sonra oğlu Badis b. Habbûs'da babasının yolundan giderek bu yapıların inşası için çalışmıştır. Gırnata şehrini ortadan ikiye bölen bir nehir vardır. Gırnata şehrinin güneyinde ise Şenel isimli bir nehir daha bulunmaktadır. Bu nehir Şiler Dağı'ndan akmaya başlardı. Bu dağda yılın her döneminde kar olurdu bu dağ oldukça büyüktü, genişliği iki günlük yürüme mesafesiydi. Hem Vadi'l-Âş hem de Gırnata bu dağın kuzeyinde yer alırdı. Dağın büyüklüğü fazla olduğu için denizden bile bu dağı görmek mümkündü (İdrisî, 1989:569-570).

Böylelikle Gırnata hakkında verdiğimiz bilgiler sonlandı. Sırada güzel Endülüs'ün bir başka güzel ve değerli şehri Ceyyan var. Bu şehirde Müslümanların Endülüs topraklarında gerçekleştirdiği başarılı fetihlerle ele geçirdiği bölgelerden biridir. Ceyyan ile ilgili bilgilerinden faydalanılan, ilk müellif Makdisî'dir. O bahsi geçen şehirle alakalı şunları yazmıştır: “Kurtuba'ya 50 millik uzaklıktadır. Bir dağ yamacında yer Ceyyan şehrinin birçok su kaynağı vardır. Şehirde bulunan kale harabe durumundaydı. Fakat dağ yamacında yer aldığından korunaklıdır. Üç tanesinin üzerinde değirmenlerin yer aldığı on iki gözesi vardır. Endülüs'ün un ihtiyacı bu değirmenlerden karşılanır. Meyvesi, sebzesi bol, aklınıza gelebilecek her türlü güzel özelliklere sahip bir şehirdir. Endülüs'ün cennetidir. Bu şehrin binaları taştan yapılmadır. İklimi soğuktur ve sürekli rüzgâr alır” (Makdisî, 2015:247).

Ceyyan şehrinde bahseden bir diğer yazar ise Ebü'l-Fidâ'dır. O, eserinde bahsi geçen şehirle alakalı güzellikler ve sahip olduğu zenginliklerden bahsetmektedir. Müellif Ceyyan ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Son derece korunaklı ve ulaşılması zor bir kaledir. Kurtuba'nın doğusundadır. Ceyyan şehrinin suyu, meyvesi çoktur ve hoş bir yer olarak kendini kanıtlamıştır. Orada çok sayıda ipek üretilir. Endülüs'ün büyük şehirleri arasındadır. Hıristiyanlar burayı uzun kuşatmalardan sonra ele geçirmişlerdir” (Ebü'l-Fidâ, 2017:162-163). Gırnata hakkında seyahatnamesinde bilgi veren İbn Rüşeyd, bu şehirde yaşayan önemli kişilerin sayılması bu şehrin ne kadar güzel olduğunu ortaya koyacaktır, demektedir. Eserinde Rüşeyd şunları söylemektedir: Bu şehir çok güzel ve büyük bir şehirdir. Gırnata'nın suyunun bol olması ve tarımın gelişmiş olmasından dolayı Araplar buraya Dimaşk'a benzetirlerdi. Bu şehir saymakla bitmeyecek kadar çok kalıntılara sahiptir. Gırnata'yı övmek isteyenlere orada yaşamış olan sağlam şair ve yazarları, din adamlarını, önemli fakih ve müfessirleri saymak yeterlidir (Rüşeyd, 2003:49).

İdrisî ise Ceyyan hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: Ceyyan'da yer alan dükkânlarda fiyatlar uygundu. Önemli miktarda et ve bal ürünü bulunurdu. Ceyyan'da üç bine yakın köy bulunurdu ve bu köylerde oldukça fazla sayıda yer alan tırtıllar, ipek üretimi konusunda eğitilir ve bunlardan faydalanılırdı. Bu şehirde çok sayıda pınarlar bulunmaktadır. Ceyyan 'da çok sayıda bostanlar ve tarlalarda buğday, arpa ve

baklagillerin yetiştirilmesi daha mümkündür. Bu şehirdeki mescitlerin sayısı fazlaydı ve önemli sayıda alim ve şeyh bulunurdu (İdrisî, 1989:567-568) demektir. Böylece Gırnata ve Ceyyan şehirleri de anlatıldı. Bu bölüm için son alt başlık ise Endülüs'te bulunan diğer şehirleri anlatmaya geçilebilir. Şimdiye kadar altı şehir ve özelliklerinden bahsedildi.

3.5. Endülüs'ün Diğer Şehirleri

Bu başlık altında yukarıda bahsedilen şehirlerin dışında kalan ve bilgi açısından yukarıdaki şehirlere oranla daha az bilgi bulunan şehirler hakkında bilgiler verilecektir. Bu şehirlerden bahsederken şehir merkezli değil eser merkezli olunacaktır. Bundaki kast ise, şehirler hakkında az bilgi olduğu için bir karışıklık oluşmamasıdır. Endülüs bölgesi çok bereketli olduğundan her bir toprağını anlatmak, anlatana zevk vermektedir. İlk olarak müellifi belli olmayan *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserden başlanıldı. Çalışma boyunca bu eserden çokça faydalanıldı. Konu dahilinde bu eserin müellifi, şu bilgileri vermektedir:

“Lârida, Sarkus (Zaragoza), Şantariye, Reyve (Regio), İstence (Ecija), Karmûne gibi şehirler Endülüs'ün nimetleri bol ve verimli olan şehirleridir. Bu şehirlere Rum, Mağrib ve Mısır'dan tüccarlar gelmektedir. Çok zengin olan bu şehirlerin iklimi ılımandır. Cezire (Algeciras), sahilde yer alan şehirdir. İslam'ın ilk döneminde Endülüs'ün fethine bu şehirden başlanmıştır. Şanterin (Santarem), okyanus kenarında bulunan Endülüs'ün en uzak şehridir. Buradan büyük miktarda çok hoş esmer amber gelir. Turcâla (Trujillo) ve Vadi'l Hicâra (Guadalajara), Endülüs topraklarının soğuk kuşağına ait şehirleridir. Turtûşe, Rum denizinin kıyısında verimli bir şehirdir. Belensiye (Valencia), Mürsiye (Murcia) ve Becâne (Penchina) Rum denizinin halicinin kıyısında nimet sahibi şehirlerdir.” (Hudûdü'l-Âlem, 2018:116).

Endülüs şehirleri hakkında bilgi veren bir diğer müellif ise İbn Havkal'dır. Onun da eserinde kısa bilgi verdiği şehirlerden burada bahsedildi. Çalışma boyunca çokça fayda görülen, İbn Havkal'ın eserinde bu konu ile alakalı şu bilgiler yer almaktadır: Mayorka adası, Müslümanların bulunduğu meyveliklerin ve bolluğun bulunduğu bir bölgedir. Çok

sayıda ve ucuz bir şekilde hayvan üretilen meraları sahiptir. Bu ada afet bakımından oldukça az bir sayıya sahiptir. Bu adada hastalıklar ve hayvanlara zarar veren vahşi hayvanlar yoktur (Havkal, 2017:119-120). Mayorka, Endülüs'e bağlı değerli bir adadır. Fülal Dağı'nda bu adaya bağlıdır. Mayorka verimli, ucuz, sürü hayvanı çok bir ada olmasına rağmen, Sicilya kadar askeri, silahı, gücü, ticareti, verimliliği bulunan bir ada değildir (Havkal, 2017:194).

İbn Havkal, bahsettiği bir diğer şehir ise Leble'dir. Bu şehirle ilgili, Leble'nin eski bir şehir olduğundan bahsetmektedir. Nimetleri boldur ve etrafında sur bulunan bir şehirdir (Havkal, 2017:120) demektir. Bu bilgiler ile Havkal Endülüs şehirlerini tanıtmaktadır. Bu verimli toprakların anlatılması içerisinde barındırdığı güzellikleri ortaya çıkarmaktadır. Orta çağ Yahudi seyyahlarından biri olan Tudelalı Benjamin ise Endülüs bölgesinin kuzey doğusunda bulunan bir şehri tanıtmıştır. O, Barselona'yla ilgili, Barselona şehri sahilde yer alır. Güzel ve küçük bir şehirdir (Benjamin, 2009:18) demektir. Barselona, Müslümanların elinde bulduysa da genellikle Hıristiyan güçlerin elinde kalmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Müslüman kuvvetlerinin Endülüs'ün kuzeyinde kalan bölgelere çok etkin bir şekilde hâkim olamaması gelmektedir. Barselona şehri de kuzeydeki Hıristiyanlara yakın olduğundan onların etkisi altında kalmıştır.

İstahrî eserinde bahsettiği Endülüs şehirleri hakkında detaylı bilgiler verdiği gibi bazı şehirler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Kısa bilgi verdiği bir şehir de Şenterin 'dir. O, bu konuda; Şenterin şehri okyanusa sınırı olan bir şehirdir. Bu şehirde tahıl ambarı vardır. Rum denizi (Akdeniz) kıyıları ve okyanus kıyısında Şenterin haricinde ambar bulunan bir şehir bilinmemektedir (İstahrî, 2015:45) demektir. Yine aynı müellife ait bir diğer bilgi, "*Mâride, Endülüs'ün en büyük şehirlerinden birdir*" (İstahrî, 2017:45) Endülüs'te bulunan bir diğer şehirden bahsetmiştir. Özellikle Malaka ve Gırnata hakkında verdiği bilgilerle ve coşkulu anlatımıyla bizleri o şehirlere hayran bırakan İbn Battuta burada da Belleş'ten bahsetmektedir. Bu şehir hakkında şunları söylemektedir: "Malaka'dan 24 mil uzaklıktaki Belleş'e (Velez) vardım. Burası güzel bir yer ve şehirdir. İlginç bir mescidi var. Malaka'da olduğu gibi burada da üzüm, incir ve pek çok meyve yetişmektedir" (Battuta, 2000:948).

Endülüs şehirleri hakkında sayıca çok şehirden bahseden müellif, Ebü'l-Fîda denilebilir. Yukarıda olduğu gibi bu konuyla alakalı müellifin eserinden faydalanılmaya devam edildi. İlk olarak Beyyase ve Übbede şehirlerinden bahsedilmiştir: “Endülüs şehirlerinden bir Beyyase’dir. İşbiliyye nehri üzerinde yer alır ve bu şehirden daha da yukarıdadır. Toprağı verimli, ziraatı bol bir şehirdir. Burada çok safran yetişir ve diğer bölgelere gönderilir. Beyyase şehri yakınında Übbede şehri bulunmaktadır. Nehir kıyısında bulunmaz. Şehir İslam döneminde, Endülüs Emevileri tarafından kurulmuştur” (Ebü'l-Fidâ, 2017:156). Müellifin bahsettiği diğer şehirler ise Üşbune ve Ceziretü'l-Hadrâ’dır. Bu iki şehir hakkında verilen bilgiler şu şekildedir: “Üşbune (Lizbon), kuzeyinde ve güneyinde birer tuzlu göl vardır. Bu şehir okyanus kenarında bir merkezdir. Bu şehir çok eskidir. Bostanları, güzel meyveleri ve seçkin doğanları vardır. Ceziretü'l-Hadrâ, Septe karşısında Güney Endülüs’te hoş, nezih, sahil şehirlerinin ortasında bir şehirdir suru denize bakar. Limanı en güzel geçiş yerlerinden, toprağı ziraat ve mera toprağı bakımından verimli bir yerdir. Şehrin dışında akarsular, yemyeşil bostanlar bulunur. Vadisi bal vadisi olarak tanınır” (Ebü'l-Fidâ, 2017:159).

Ebü'l-Fidâ kaleme aldığı eserinde Medinet-i Velid (Valladolid) şehriyle alakalı, “Endülüs’ün en güzel şehirlerindedir. Bu şehrin 300’den fazla ırmağı vardır. Bu şehir Endülüs’ü ikiye bölen Şâre (Sierra) dağının güneyinde, Tuleytula’nın batısındadır” (Ebü'l-Fidâ, 2017:162) demektedir. Görüldüğü gibi Endülüs’ün güzel şehirleri saymakla bitmemektedir. Almeria şehriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. “Endülüs’te Malaka ile Mürsiye arasındadır. Almeria, boğaz denizi kıyısında yer alır bu şehir surla çevrilidir. Doğunun kapısı, rızkın anahtarıdır. Gümüş gibi toprağı, zebercet gibi denizi, yüksek surları ve sağlam kalesi vardır. Havası ılımandır. Buradan başka ülkelerin ipeklilerinden üstün ipekliler imal edilir” (Ebü'l-Fidâ, 2017:163-164). Saragusta (Zaragoza) hakkında müellif, Endülüs’ün doğusunda bulunur ve yukarı sınır bölgesinin merkez şehridir. Arazisi güzel, beyaz bir şehirdir. Yeşil, zümrüt gibi bostanlarla ve dört ırmakla çevrilidir. Çok eski bir şehir olmakla birlikte her tarafı bahçelerle süslüdür. Mesire yerleri bakımından çok güzel mesire alanlarına sahip bir yerdir (Ebü'l-Fidâ, 2017:166) demektedir. Ebü'l-Fidâ son olarak Mayorka ve Minnurka (Minorca) adalarından bahsetmiştir. Bu adalar Endülüs’e bağlı olup bu bölgeye yakın adalardır. Bu adalar hakkında şu bilgileri vermiştir: “Mayorka, Akdeniz’de Endülüs karşısındadır. İslam hâkimiyetini en son kabul

eden yerdir. Kuzeyden güneye bu adanın mesafesi 40 mildir. Buraya devamlı akarsu verilir. Valinin oturduğu bir kalesi vardır. Minorca adası ise Akdeniz’de Endülüs karşısındadır. Kuzeyden güneye uzunluğu biraz meyilli olarak 50 mil, bir rivayete göre 70 mildir. Minorca adası, Mayorka adasının doğusundadır. Minorca dikdörtgen şeklinde genişliği pek olmayan bir adadır. Ortasında müstahkem bir kale vardır” (Ebü’l-Fidâ, 2017:173). Görüldüğü gibi Ebü’l-Fidâ birçok Endülüs şehirlerinden bahsederek eserinden faydalananlara çok kıymetli bilgiler vermiştir. Bir diğer değerli bilgileri aktaran müellif ise İbn Rüseyd’dir. Eserinde bahsettiği şehirler arasında Almeria şehrini de saymaktadır. O, bu şehir hakkında; bu şehir sahilde olduğu için çok önemli bir ticaret merkeziydi. Almeriyye doğunun kapısıydı. Bu şehirde elbise yapımı ve ipek işlemeciliği meşhurdur (Rüşeyd, 2003:49) demektedir.

Endülüs bölgesinin verimli topraklarına sahip olan şehirlerinden bahsedilen bu bölümde önemli bilgiler aktarılmıştır. Bu şehirler hakkında bilgi veren müelliflerden biri de Ubeyd el-Bekrî’dir. Bekrî Maride, Batalyos ve Barselona şehirlerinden bahsetmiştir. Maride Kurtuba’nın kuzeyinde yer almaktadır ve batısına yakındır. Eskiden krallar burada yaşamışlar ve çok eser bırakmışlardır. Şehrin etrafında surlar vardır. Bu surların genişliği 12, yüksekliği 18 arşındır. Surun üzerinde yer alan bir kitabenin tercümesi şöyledir: bu surun 15 arşını İlia halkı tarafından inşa edilmiştir. Maride’de birçok bölge ve kale vardır. Bu kalelerden bazıları şunlardır: Madelin, Mûreş, Ümmü Cafer, Cezire, Cenah gibi adını sayamayacağımız birçok kale vardır (Bekrî, 2003:393). Batalyos yeni bir şehirdir. Burası Emir Muhammed’in izniyle Culeyka lakabıyla bilinen Abdurrahman b. Mervan tarafından inşa edilmiştir. Mervan bu bölgede hâkimiyet kurduktan sonra mescit, hamam ve çarşıların kurulması gerçekleşmiştir. Batalyos’da birçok bölge ve kale vardır (Bekrî, 2003:393). Barselona şehri ise Endülüs’ün üçüncü kısmında yer alır. Deniz kıyısındadır ve surları bulunur. Bölgedeki Yahudilerin sayısı Hıristiyanlarınkı kadar vardı. Yahudilerin Barselona şehri dışında banliyöleri vardır. Şehrin bugünkü hâkimi Raymond b. Belenkır Barrill’dir (Bekrî, 2003:398).

Bu tez çalışmasında alt başlık olarak kullanılan Endülüs'ün diğer şehirleri başlığı altına yazılan şehirlere bir de önemli bir müellif olan İdrisî'nin eserinden örneklerle bilgiler vererek açıklanacaktır. Birçok değerli şehrin içinde Endülüs bölgesi anlatmakla bitmeyen bir refah, bolluk ve huzura sahip olduğunu kanıtlamaktadır. İdrisî, İşbiliyye'nin hemen yakınında yer alan Leble şehrinde çok sayıda çarşı ve dükkân yer alırdı demektir. Bu şehirde önemli miktarda yeşillik alanı ve çok sayıda pınar vardı. Leble'ye oldukça yakın mesafede Şaltış Adası yer alır. Bu ada Leble'ye o kadar yakındı ki, buradan Leble'ye taş atmak mümkündü. Leble ahalişi Şaltış'te yer alan lezzetli içme sularından faydalanıyordu. Bununla birlikte Şaltış'te birinci sınıf demir üretilmekteydi (İdrisî, 1989:543). Şaltış'e yakın mesafede yer alan Kıstala Kalesi yer alıyordu ve burada önemli miktarda incir yetişiyordu. Oradaki ahali bölgedeki incirin yetiştirilmesi ve satılmasıyla geçimini sağlıyordu. Saint Maria ise büyük deniz kenarında yer alıyordu. Burada incir ve üzüm üretimi fazlaydı. Çok sayıda gemi buraya yanaşarak yetişen ürünleri alıyordu (İdrisî, 1989:543).

Ceziretü'l Tureyf Şam Denizi (Akdeniz) kenarında yer alır. Batısında ise Atlas Okyanusu bulunur. Bu şehirde çarşılar, oteller, hamamlar ve dükkânlar oldukça fazladır. Buranın karşısında iki ada bulunur. Ceziretü'l Tureyf'ten Ceziretü'l Hadra'ya 18 millik mesafe vardır ve orya gitmek için Nisa Vadisi'nden geçmek gerekir. Ceziretü'l Hadra modern, muasır bir şehirdir. Şehrin surları taşandır ve üç kapısı vardır. Bölgede üretim vardır ve şehri ortasından geçen Asel nehri ikiye böler. Bu nehrin suyu insanlar tarafından içilirdi. Nehrin her iki tarafında da bostanlar yer alırdı. Ceziretü'l Hadra'dan Sebte⁴'ye 18 millik bir deniz yolu vardır. Ceziretü'l Hadra Müslümanların fethettiği ilk şehirdir. H. 90 yılında Musa b. Nusayr tarafından görevlendirilen Tarık b. Ziyad Mervan'ın hilafeti (Emeviler) sırasında fethedildi. Bölgede yapılan ilk mescit burada şehrin girişinde yer alır ve adı er-Rayat mescididir. Ceziretü'l Hadra'nın Malaka'ya 5 günlük, İşbiliyye'ye 2 günlük yürüme mesafesi vardır (İdrisî, 1989:539-540).

---

⁴ Endülüs'ün karşı kıyısında yer alan bir şehirdir.

Batalyos bir nehrin karşısında yer alıyordu. Burası Kurtuba'ya 6 günlük yürüme mesafesinde yer alıyordu. Doğusunda yer alan Merida ile arasında ise 30 millik mesafe vardı. Merida bölgesinin ismi zamanında bu bölgede hüküm süren krallardan birinin kızı Marda'dan gelmektedir. Merida'da çok uzun ve büyük bir su kemeri bulunmaktaydı ve mükemmel bir şekilde inşa edilmişti. Şehrin çok muhkem surları bulunmaktadır (İdrisî, 1989:544-545). Leşbona'da (Lizbon) Tace Nehri şehrin kuzeyinde yer alıyordu. Şehrin ortasında sıcak sular vardı, yaz ve kış aylarında ortaya çıkardı. Leşbona Karanlık Denize (Atlas Okyanusu) yakındı. Şehir ile deniz arasında bağlantıyı sağlayan bir nehir vardı. Bölgede el-Maden kalesi yer alıyordu. Kaleye bu ismin verilmesinin nedeni, deniz dalgalı olduğu zamanlar dalgalar o kadar büyük gelirdi ki kalenin içine su sıçratırdı. Fırtına sona erdikten sonra kalenin içine püsküren suların içinden çeşitli maden taşları çıkıyordu. Bu çok hayret verici bir olaydır ve bizde bunu gördük (İdrisî, 1989:547).

Vaktiyle 8 kişilik gezgin bir ekip Karanlık Denizi (Atlas Okyanusu) geçmek istediler ve büyük hazırlıklar yaptılar ve Leşbona'dan yola çıktılar. Yaptıkları uzun yolculuk esnasında anlattıklarına göre önce büyükçe bir adaya denk gelmişler, burada daha önce kendi vatanlarında görmedikleri keçi, teke ve koyun benzeri hayvanları görmüşlerdir. Bunları kesip yemeye çalışmışlarsa da etlerini beğenmemişlerdir. Daha sonra iki aylık bir yolculuğun ardından büyükçe bir kara parçasına denk gelmişler ve burada daha önce görmedikleri insan tiplerini görmüşlerdir. Bu insanlar farklı giyinen ve farklı bir dille konuşan insanlardı. Bu kabile mensupları önce gezginleri hapsetmiş üç gün hapisten sonra tekrar doğuya gitmeleri şartıyla onları serbest bırakmışlardır. Böylelikle bu sefer bilmedikleri bir limandan doğuya doğru hareket eden gezginler yine iki aylık bir sürenin ardından Fas'a gelmişlerdir. Gezginler bu kabilenin kadınları-nın çok güzel olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca kabilenin önde gelenlerinin bu gezginlerden önce de farklı gemicilerin bölgeye geldiklerini dile getirdiklerini ifade etmişlerdir (İdrisî, 1989:547). Endülüs'ün en batısından yapılan bu seyahat o dönem içinde bilinmeyen dünyaya yapılmıştır. Atlas Okyanusunun iç bölgelerine doğru yapılan bu seyahat sonucunda çeşitli farklılıklarla karşılaşmıştır. Bu farklıları bu sekiz gezgin daha önceden görmedikleri için onlara ilginç ve tuhaf gelmiştir. Karşılaşılan kabilenin gezginlere davranışı ve sonrasında onları şartlı bir şekilde ülkelerine dönmelerini sağlamaları ülkelerinin elden kaybedilmesi önlemek amacını taşıyabilir. Bu yeni karşılaşılan toprak

parçaları acaba Atlas Okyanusunda bulunan adalar mıydı yoksa çok sonraları keşfedilen Amerika kıtası mıydı? Bu soruların cevabını tam olarak verebilmek güçtür. Hikâyenin izlediği anlatım yolu bu soruların oluşmasını sağlamaktadır. Orta çağda gezginlerin, denizcilerin ve coğrafyacılardan bu denli çılgınca faaliyetleri mevcuttur. Bu çılgınlıklar ileride gerçekleşecek birçok yeni keşiflerin fitilini ateşlemiştir.

Endülüs'teki en sağlam kalelerden biri Talbira'da bulunur. Burada çok yüksek bir gözcü kulesi bulunmaktaydı. Burası kadim bir şehirdir ve çok muntazam şekilde inşa edilmiş binaları bulunmaktaydı. Çarşıları, hamamları, dükkânları vardı ve Tace nehri kıyısında bulunuyordu (İdrisî, 1989:551). Saragosta, Endülüs'ün önemli merkezlerinden dir. Çok büyük bir şehirdir ve sokakları oldukça geniştir. Surları taştan inşa edilmiştir ve son derece muhkemdir. Çok büyük olan ve Rum ülkelerinden gelen İbre nehrine kıyısı vardır. Saragosta "beyaz şehir" olarak bilinmektedir. Burada gayet büyük bir köprü vardır. Saragosta'dan Tuleytula'ya 50 mil mesafe vardır (İdrisî, 1989:554). Larida şehri de küçük ve modern bir şehirdir. Surları muhkem olan bu şehrin Büyük nehre kıyısı vardır. Tartuşa şehrinde ise büyük ve muazzam gemiler inşa edilirdi. Bu gemiler Tartuşa'da yer alan dağın eteklerinde bulunan çamlardan imal edilen ahşaplardan üretiliyordu. Bu çamlar oldukça uzun ömürlüydü ve elde edilen tahtalar oldukça dayanıklıydı (İdrisî, 1989:555). Tartuşa ile Tarkona arasında 50 millik mesafe vardır. Tarkona'da Yahudilerin sayısı daha çoktu bunun yanında da az sayıda Rumlar da yaşamaktaydı. Surları mermerden inşa edilmiştir ve muhkem burçları vardır. Bu şehirden Barselona'ya 60 millik mesafe bulunmaktaydı (İdrisî, 1989:555). Belensiye şehri Endülüs'ün en önemli merkezlerinden dir. Bu şehirde yaşayan mimar ve tüccarların sayısı oldukça fazladır. Çok sayıda çarşı ve dükkân bulunmaktadır. Bu şehrin ulaşımının kolay olması ve gerekli olan malzemelerin rahatlıkla temin edilebiliyor olması nedeniyle sefer veya seyahat halindeki insanların uğrak noktasıydı. Belensiye'nin denize uzaklığı 3 mildir. Aynı zamanda şehirden bir nehir geçiyordu. Şehir ahalisi bostanlarını bu nehrin suyuyla suluyorlardı. Belensiye ile Saragosta arasında 9 günlük mesafe bulunuyordu (İdrisî, 1989:556).

Danya şehride denize nazırdır. Danya’da birçok mamur kasaba ve mahalle vardır. Şehrin doğusunda deniz tarafında yer alan ve bir kısmı da denizle birleşen surları vardı. Bu surlar oldukça sağlam bir şekilde inşa edilmiş ve civarında çok muhkem kasabalar yer alırdı. Danya’da incir ağaçlarının ve üzüm bağlarının sayısı faladır. Bu şehirde aynı zamanda gemilerle yolculuk yapılır ve tersanesinde çok sayıda gemi inşa edilirdi (İdrisî, 1989:557). Bukeyran’da yer alan kale tıpkı şehir gibi çok sağlamdır. Şehirde çarşılar vardır ve çevresinde oldukça yüksek fiyata satılan beyaz elbiselerin imal edildiği yerler bulunurdu. Burada üretilen elbiseler oldukça uzun ömürlüdür. Ayrıca burada eskimiş yapraklardan güzel elbiseler yapılırdı. Öyle ki, bu elbiselerle kâğıt arasında incelik ve beyazlık açısından herhangi bir fark bulmak mümkün değildir. Lakant şehri ise küçük ve mamur bir şehirdir. Çarşısı, mescidi ve minberi vardır bu şehirde meyveler ve baklalar yetişirdi. İncir ve üzüm bağlarının sayısı fazladır. Burada rakımı çok yüksek olan sağlam bir kasaba bulunurdu. Bu kasaba dağın en yüksek kısmında yer aldığı için çok güçlükle inilir ve çıkılırdı. Yine bu şehirde yolcu gemileri inşa edilirdi (İdrisî, 1989:558). Larka şehri dağın eteğinde yer alan kalesi ile tanınır. Aşağı kısımlarında ise daha çok çarşıları ve küçük kasabaları vardı. Yeşil alanlara sahip bu bölgede amber bol miktarda bulunurdu (İdrisî, 1989:562).

Elmira şehrinde bütün sanayi ve üretim kolları yer alırdı. Burada ipek üretimi vardı ve 180’e yakın ipek çeşidi bulunmaktaydı. Kraliyet giysileri, Haleb, Dibac, İsbahani, Cürzani gibi elbise tarzında üretim yapılırdı. Kırmızı, yeşil çizgili türde yapılan bu elbiselerde ipek kullanılırdı. Elmira’da demir, bakır gibi aletlerin üretimi noktasında adı sayılamayacak çok sayıda üretim yapılırdı. Bunun yanında vadiye çok sayıda güzel meyveler yetişirdi. Bu vadi aslında Bicâne’ye bağlıydı. Elmira ile arasında dört millik bir mesafe vardı. Vadi ve çevresi mükemmel bir verimliliğe sahipti. Burada bostanlar ve değirmenler yer alırdı. Elmira aynı zamanda İskenderiye, Şam gibi yerlerden gelen gemiler için önemli bir uğrak noktasıydı. Burada halk rahat ve refah bir yaşam sürüyordu (İdrisî, 1989:563).

İdrisî yukarıda da görüldüğü gibi Endülüs bölgesi ve şehirleri hakkında çok ayrıntılı ve verimli bilgiler vermiştir. Bu çalışmada diğer şehirler başlığı altında incelenen şehirlere yine İdrisî'nin eseri Nüzhetü'l-Müştak'tan faydalanılarak devam edelim. Menkeb şehri orta büyüklükte bir şehirdi. Burada balık tutma oldukça revaçta olan bir meşguliyetti. Bu şehirde çok sayıda meyve yetişirdi. Şehrin ortasında büyük bir bina vardı. Heykel şeklinde olan bu binaya su kemeri aracılığıyla su taşınırdı (İdrisî, 1989:564). Menkeb'ten Şat'a kadar on iki mil mesafe vardı. Şat kuru üzümüyle meşhurdu. Oldukça büyük olan bu kuru üzümler kırmızı renkliydi ve güzellerdi. Fakat bu üzüm yenildiğinde ağızda hafif bir acı tat bırakan özelliğe sahiptir. Buradan çıkan üzüm bütün Endülüs şehirlerine gönderilirdi (İdrisî, 1989:565). Vadi'l-Âş şehri orta büyüklükte bir şehirdi ve surları gayet uzundu. Bu bölgede su ihtiyacı her zaman rahatlıkla karşılanırdı. Bu şehre yakın olan bir nehirde yılın her döneminde su akıntısı olurdu. Tıpkı bu şehir gibi Basta şehri de orta büyüklükteydi. Surları muhkemdi ve çok temiz çarşılara, güzel evlere sahiptir. Burası hem ticaret hem de sanayi alanında önemli bir şehirdir (İdrisî, 1989:567-568). Beyase şehrinde bakıldığında Ceyyan'ı görmek mümkündür. Beyase bir tepenin üzerine kurulu bir şehirdir ve buradan Büyük Nehir görünürdü. Bu şehirde çok sayıda evler, dükkânlar, çarşılar mevcuttu ve tarım yapılırdı. Burada yetişen en meşhur ürün çiğdemdi (İdrisî, 1989:568). Böylelikle bu başlık altında yazılanlar tamamlandı ve anlatılan şehirlerde tamamlanmış oldu. Son başlık altında bahsedilen şehirler daha az öneme sahip olduğu düşüncesiyle tek başlık altında anlatılmadı. Yararlanılan kaynaklar bu şehirler hakkında kısa bilgiler verdiği için bunlar tek başlık altında toplandı.

SONUÇ

İber yarımadası, kuzeyinde bulunan Avrupa'nın geri kalan kısmından Prienelerle ayrılmaktadır. Kuzey Afrika'dan ise Cebel-i Tarık boğazıyla ayrılan yarımada batısında Atlas okyanusu, doğusunda ise Akdeniz vardır. Yarımada Akdeniz iklimi hâkim olmakla birlikte, kuzeyinde karasal iklim, batısında ise okyanusa bağlı farklılıklar bünyesinde bulunmaktadır. Dünya üzerinde verimli ve bereketli birçok bölge bulunmaktadır. İslam devleti kurulduğunda Arap toplumu sıkışıp kaldığı Arap yarımadasından o dönemde bilinen dünyanın büyük bir kısmına hâkim olmayı hayal dahi edemiyordu. Fakat İslam ile değişen anlayışların oluşturduğu dinamik düşünme ve hareket kabiliyeti ile Müslümanlar büyük bir devlet kurmuşlardır. Çöl ve onun dayattığı hayat tarzıyla yaşamak zorunda kalan bu toplum, Müslümanlar olarak fetih hareketlerine başladıklarında, ele geçirdikleri birçok yerin yanında Endülüs'ün ayrı bir yeri vardır. Burasının yer altı ve yer üstü zenginlikleri o dönemde cezbedici bir özelliği vardı.

Müslümanların Endülüs'ün fethini Hz. Osman zamanına dayandırma çabalarından yukarıda bahsedildi. Aslında bu fetih hareketinin meşruluğu ve büyük bir fetih olduğunu gösterme isteği, Hz. Peygamber'in bu fetihle ilgili müjdelerde bulunduğu kadar ifade edilmiştir. Bu söylemler doğru olsa da olmasa da Müslümanların zihin dünyasında, Endülüs bölgesinin fethi önemli bir yere sahiptir ve çok değerlidir. Müslümanların sekiz asır süren ve oluşturdukları müthiş medeniyet, 1492 tarihinde tarih sahnesinden silinmiştir. Hıristiyan krallıkları, yeniden fetih denen reconquista hareketi sonucunda kuzeyden güneye doğru, Müslümanların elindeki şehirleri tek tek ele geçirdiler. Bu tasfiye hareketiyle İslam'ın izini yarımadadan silmek istedilerse de bunu tam anlamıyla başaramadılar. Bugün bile hala hem yer adları hem de dillerinde, Arap Müslümanların etkisini görmek mümkündür. Bugün İspanya'nın güneyinde bulunan "Andalucia" (Endülüs) eyaleti bunun bir örneğidir. Bu eyaletin şehirleri, Almeria (el-Meriye), Granada (Gırnata), Jaen (Ceyyan), Cordoba (Kurtuba), Sevilla (İşbiliyye), Huelva (Velbe), Malaga (Malaka), Cadiz (Kadis) şehirleridir.

Müslümanların Endülüs'ün fethi 711 yılından 714 yılına kadar sürmüştür. 714 yılında sonlandırılan fetih hareketlerinden sonra Endülüs'te Valiler dönemi diye adlandırılan bir dönem başladı. İlk Vali de Musa b. Nusayr'ın oğlu Abdülaziz oldu. Böylelikle 714 yılında başlayan bu dönem, Emevilerin başkenti olan Şam'da yaşayan halifenin atamasıyla göreve gelen valiler ve dönemi 756 yılına kadar sürdü. Bu yılda Abbasilerin elinden kaçan Abdurrahman Emevi ailesine mensuptu ve canını Endülüs'e kaçarak kurtardı. Burada giriştiği mücadele sonucunda Endülüs Emevi devletini kurdu. Bu devlet 1031 yılına kadar Endülüs'ü yönetti. 1031-1090 yılları arasında Mülûküt-Tavâif denilen başıboş komutan ve valilerin yönettiği dönem yaşandı. Sonrasında Kuzey Afrika kökenli önce 1091-1147 yılları arasında Murâbitlar dönemi, sonra 1147-1238 yılları arasında Muvahhidler dönemi yaşandı. Bu dönemlerde Müslümanlar çok güzel günler yaşadıysa da işler sürekli öyle gitmemiştir. Müslümanların elindeki toprak parçası giderek küçüldü ve en son Gırnata ve çevresi kaldı. 1238-1492 yılları arasında ise Nasrîler (Gırnata Sultanlığı ya da Benî Ahmer Devleti) denilen devlet kuruldu. Bu devletin yıkılmasıyla, Müslümanların rüya gibi geçen Endülüs macerası sonlanmış oldu. Endülüs savaşmak yerine, sarayına son bir bakışla ağlayan yöneticilerin eline kaldığı için mi, bu duruma düştü?

Çalışma boyunca incelenen eserler ve müelliflerin gözüyle ele alınan Endülüs coğrafyası, şehirleri, zenginlikleri, ekonomisi, dini yapısı ve ilgi çekici özelliklerinden bahsedildi. Bu konuda, yol gösteren kaynakların anlatımı, Endülüs'ü görerek ve görmeden anlatanlar şeklinde bir ayırım yapıldığında, aradaki fark pek belli olmayacak derecedir. Çünkü görüp anlatan bir müellifle, görmeden, duyarak ve kendinden öncekini okuyarak anlatan müelliflerin coşkusu ve heyecanı aynıdır. Gördükleri yer Endülüs'tü ve insana hayranlık duygusunu tattırmaktaydı. İslam coğrafyacılığı ise böylesine önemli bir bölgeye kayıtsız kalamazdı. Burası tarihler süresince birçok devlete ve topluma ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğu konum itibarıyla ayrı bir öneme sahiptir. Güneyinde bulunan Cebel-i Tarık boğazının diğer yakasını oluşturan Afrika kıtası, içinde çok derin faaliyetleri barındırıyordu. Bu koca ve eski kıta kâinatın yaratılışından bu tarafa birçok medeniyeti içinde doğurmuş ve barındırmıştır. Kendine has özelliklerinin yanında iklimiyle de birçok bölgeden ayrılmaktaydı. Güneyde bu kıtaya komşu olan Endülüs yarımadası kuzeyinde ise bir başka kendine has özellikleri içinde bulunduran bir kıta olan

Avrupa kıtası ile komşuydu. Avrupa kıtası da birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu kıta kötü bir zaman dilimi olarak orta çağ zamanını hatırlamaktaydı. Onlar bu çağdan bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Batısı ise bilinmeyen bir okyanustur. İlerleyen zamanlarda bu bilinmeyen okyanusun sonunda bulunan kıtayı keşfetmek için yapılan seyahatlerde, yine İber yarımadasından gerçekleşecekti. Doğusunda ise dünyanın kadim kültürlerinin denizi Akdeniz yer almaktaydı. Böylesine farklı ve verimli bir çevreye sahip olan Endülüs bölgesi etrafında toplanan bu avantajları reddetmemiştir. Aksine bünyesinde bu güzellikleri barındırmıştır.

Bu çalışmada incelenen eserlerden yola çıkarak ele alınan Endülüs bölgesi Müslümanlar için çok değerli bir bölgeydi. Musa b. Nusayr'ın isteği doğrultusunda girilen bu fetihle birlikte asırlar boyunca sürecek olan müthiş bir medeniyetin ilk adımı atılmış oluyordu. Arap yarımadası sınırlarını aşan fetihlerle birlikte Müslümanlar çok çeşitli toplumlarla muhatap olmuşlardır. Bu toplumları etkiledikleri gibi kendileri de birçok alanda bu toplumlardan faydalanmışlardır. Tıpkı diğer fethedilen bölgelerde olduğu gibi Endülüs bölgesinde de bu durum bu şekilde olmuştur. Endülüs bölgesinin İslam Devleti'nin fethinden önceki birikmiş olan medeniyet özelliklerinden fetihten sonra da Müslümanlar faydalanmıştır. Özellikle Yahudi toplumunun bu konudaki faydası önemlidir. Tıp, coğrafya, tarih, devlet yönetimine katkı gibi birçok alanda Yahudilerin önemli katkıları bulunmaktadır. Bu kaynaşma ve etkileşim kurulan medeniyette etkili olmuştur. Öyle ki, Endülüs İslam hâkimiyetinde önemli görevler üstlenen Yahudilere örnek olarak Hasday b. Şaprut'un Hazar Kağanıyla mektuplaşması verilebilir. O mektuplaşmalarda birbirine uzak bölgelerde yaşayan Yahudi inancına mensup kişilerin birbirlerinin varlıklarından haberdar olmalarını ilginçlikle karşılamışlardır. Yine bu toplum ve bölgede yaşayan Hıristiyan toplumu da tercümanlık, elçilik gibi konularda Endülüs'e hâkim olan Müslümanlara destek olmuşlardır. Bu karşılıklı kaynaşmayla birlikte her toplum birikimini paylaştığında ortaya çıkarılan yeni medeniyetin vasıfsız kalması gibi bir durum söz konusu olamazdı. Bu medeniyette yetişmiş birçok bilginin yazdığı eserler, bulduğu buluşlar sonucunda Avrupa medeniyetine katkıları çok ve etkili olmuştur.

İslam hâkimiyetinde yaşanan bu huzur ve ilim alanında gerçekleşen başarılı faaliyetler hem Müslümanların kendi içlerinde hem de Hıristiyan toplumunun yeniden fetihle kaybettikleri toprakları geri alma düşüncesi sayesinde bozulmuştur. Hıristiyanların yeniden fetih düşüncesi maalesef ki yeniden yıkıma dönüşmüştür. Kurulan medeniyetin özellikleri ele geçirdikleri şehirler gibi sırayla tahrip edilmiştir. Ayrıca Müslümanlara yaptıkları katliamlar, din değiştirme politikası, sürgün gibi insan ahlakına ve haysiyetine sığmayan uygulamaları gerçekleştirmişlerdir. Bu durum yeniden fetihden önce kurulan düzenin bir daha bu topraklara gelemeyeceğini ilan etmek oluyordu. Bu kaybedilen ve tahrip edilen şehirlerin, verimli toprakların ve insanların tek sorumlusu olarak Hıristiyan toplumunu görmek yanlış bir bakış açısı olacaktır. Onlara bu yaptıklarını kolaylaştıracak birçok uygulamayı da Müslümanlar kendi içlerinde yaşamışlardır. Sürekli iç savaşlar, kuzeydeki Hıristiyan devletlerle iş birliği yapılması yaşanan bu kötü durumun yaklaşmasını hızlandırmıştır. Bu çalışmada yararlanılan kaynaklarda müelliflerin överek bitiremedikleri Endülüs bölgesi böyle bir sonu hak etmemiştir.

Bu tez çalışmasında önemli bilgileri aktaran seyyah ve coğrafyacıların eserlerinden faydalandı. Bu eserler dönemlerinin tanıdığı oldukları için ayrı bir öneme sahiptir. Yarımada bulunan tüm zenginliklerden, ticaretinden bahsedildi. Endülüs bölgesinde üretilen ürünlerin Kuzey Afrika başta olmak üzere çeşitli memleketlere gönderildiği ve bu bölgelerden de Endülüs'e ürünlerin geldiği incelenen eserlerden öğrenildi. Endülüs, İslam hâkimiyetine girdikten sonra, daha önceden orada bulunan Hıristiyan ve Yahudi inançlarının yanına İslam inancı da eklenmiş oldu. Bu tez çalışmasında özelde İslam inancı içindeki mezhepsel ayrılıkların, Endülüs'e nasıl yansıdığıyla ilgilenildi ve bu doğrultuda bir değerlendirmede bulunuldu. Endülüs şehirlerinin ise cennetten bir parça gibi sahip oldukları bereketli toprakları ve bu şehirlere yazılan şiirlere, güzel sözlere yer verilerek bahsedilen şehirlerin ne kadar güzel yerler olduğundan bahsedildi. Yararlanılan eserlerde bölgenin madenleri, dağları, vadileri, akarsuları, güçlü şahsiyetleri, coğrafyasının özellikleri, bölgenin komşuları gibi konular ayrıntılı bir şekilde incelendi.

Bu çerçevede oluşturulan bu eser, ilim kurallarına uyarak ve alanında bir yer edinmesi amacıyla, özenle hazırlandı. Bu çalışmayla ülkemizde az ilgi gören Endülüs tarihine dikkat çekilmek istenildi. Endülüs'ün coğrafyamızdan uzak olması, bizim Endülüs'ten yüz çevirmemize neden olmamalıdır. Çalışmaların sayıca ve nitelikçe daha da artmasıyla bize özgü değerlendirmelerle Endülüs tarihi yeniden yazılmalıdır. Endülüs tarihi var olduğu sürece ve yeterli ilgi gösterildiğinde, akademi hayatında büyük bir eksiklikte kapanmış olacaktır. Tarih, sadece bir devlet ve birkaç padişah ya da devlet adamından oluşmamaktadır. Müslümanların tarihi, çok geniş coğrafyalara yayılmış ve keşfedilmeyi bekleyen koca bir çınar gibi ilgi ve sabır beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim (2004), “Mes’udî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXIX, ss.353-355), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ağarı, Murat (2002), *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, Kitabevi: İstanbul.
- Ağarı, Murat (2007), “İrak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya’kubî ve İstahrî”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C:34, ss.169-191.
- Ağarı, Murat (2006), “İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, ss.195-215.
- Ağarı, Murat (2013), “Ya’kubî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XLIII, ss.287-288), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ahmad, S. Maqbul (1993), “Coğrafya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: VIII, ss.62-66), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ahmad, S. Maqbul (1999), “İbn Rüste”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XX, ss.253-254), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ahmad, S. Maqbul (1999), “İbn Hurdazbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XX, ss.78-79), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ak, Mahmut (2000), “İklim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXII, ss.28-30), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Atçeken, İsmail Hakkı (2002), *Endülüs’ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Araştırma Yayınları: Ankara.
- Atçeken, İsmail Hakkı (2011), “Tarif b. Malik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XL, ss.29), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Atçeken, İsmail Hakkı (2011), “Tarık b. Ziyad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XL, ss.24-25), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Adıgüzel, Cumhuriyet Ersin (2008), *İşbiliyye’nin Endülüs’ün Siyasi ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, Seher (2014), *el-Girnatî’nin el-Murib Adlı Eserinin Çevirisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Aykut, Said (1999), “İbn Battuta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XIX, ss.361-368), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

- Arslan, Fazlı ve Erkoçoğlu, Fatih (2013), “Ziryab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XLIV, ss.464-465), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Aydın, Cengiz ve Aydın, Gülseren (1992), “Batlamyus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: V, ss.196-199), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Bakır, Abdülhalik (2001), *Orta Çağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Mamulleri Sanayi*, Bizim Büro: Ankara
- Bakır, Abdülhalik (2008), *Orta Çağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Bizim Büro: Ankara.
- Bakır, Abdülhalik (2000), *Orta Çağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Bizim Büro: Ankara.
- Bekrî, Abdullah b. Muhammed b. Eyyub b. Amr el-Endelüsî (2003), *el-Mesalik ve'l-Memalik*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut.
- Benjamin ve Petachia (2009), *Benjamin ve Petachia Seyahatnamesi* (çev. Nuh Arslantaş), M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasan Ahmed (1987), *Fütuhu'l-büldan* (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Carr, Edward Hallet (2018), *Tarih Nedir?* (Çev. Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Cafer, Kudame (2018), *Kitabü'l Harac* (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Doğanay, Hayati (1993), *Coğrafyaya Giriş I (Metotlar, İlkeler ve Terminoloji)*, Gazi Büro Kitapevi: Ankara
- Ebü'l- Fidâ (2017), *Takvimü'l Büldan* (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Gırnatî, Ebu Hamid (2015), *Tuhfetü'l Elbab ve Nuhbet'l-A'cab* (çev. Sadık Yazar), Büyüyen Ay Yayınları: İstanbul.
- Günaltay, Şemseddin (1991), *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, Kitabevi: İstanbul.
- Hacci, Abdurrahman (2017), *Endülüs Tarihi İslami Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar (711-1492)* (çev. Kadir Kınar), İlk Harf Yayınevi: İstanbul.
- Hinz, Walter (1990), *İslam'da Ölçü Sistemleri* (çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Hitti, Philip (2011), *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (çev. Salih Tuğ), M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları: İstanbul.

- İdrisî, Ebu Abdillâh Muhammed b. eş-Şerif (1989), *Nüzhetü'l-Müştak*, Alemü'l-Kütüb: Beyrut.
- “İspanya”, (2001), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. XXIII, ss.173-176), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Irving, Thomas (2000), “İbnü'd Delâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXI, ss.9-10), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Irving, Thomas (2002), “Kurtuba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXVI, ss.451-453), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- İbn Havkal, Ebü'l Kasım Muhammed (2017), *Surat el-Arz* (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları: İstanbul.
- İbn Hurdazbih, Ebü'l Kasım Ubeydullah b. Abdullah (2008), *Kitabü'l Mesalik ve'l-Memalik* (çev. Murat Ağarı), Kitabevi: İstanbul.
- İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed (2015), *Kitabü'l Mesalik ve'l-Memalik* (çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları: İstanbul.
- İbn Battuta, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed (2000), *er-Rihle* (çev. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Fakîh el-Hemedanî (1988), *Kitabü'l-Büldan*, Dar-ü İhyai't-Turasi'l-Arabî: Beyrut.
- İbn Rüşeyd, Ebu Abdillâh Muhibbüddin Muhammed b. Ömer (2003), *Rihletu İbn Rüşeyd es-Sebti* (tah. Ahmed Haddadi), Vizaretü'l Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye: Rabat.
- İmamüddin, Muhammed (1990), *Endülüs Siyasi Tarihi* (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayıncılık: Ankara.
- İbnü'l Esir, Ali (1987), *el-Kâmil fi't-Tarih* (çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınevi: İstanbul.
- İzgi, Cevat (2002), “Kazvîni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXV, ss.160), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kahraman, Ünal (1999), “İbn Cübeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XIX, ss.400-402), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kallek, Cengiz (2002), “Kudame b. Cafer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXVI, ss.311-312), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kaya, Eyüp Said (2003), “Mâlikî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXVII, ss.519-535), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kazvîni, Ebu Yahya Cemalüddin Zekeriya (2009), *Asari'l Bilad ve Ahbarü'l İbad* (çev. Murat Ağarı), Kitabevi: İstanbul.

- Kandemir, Yaşar (1999), “İbn Rüşeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XX, ss.292-294), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kramers, J. H. (1940-1987), “Coğrafya”, MEB İslam Ansiklopedisi, (C. III, ss.202-220), MEB İslam Ansiklopedisi: Ankara.
- Kennedy, Hugh (2019), *Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi* (çev. Ayşenur Demir), Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Kurtuluş, Rıza (1998), “Hudûdü'l-Âlem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XVIII, ss.304), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Lewis, Bernard (2009), *Tarihte Araplar* (çev. H. Dursun Yıldız), Düşün Yayınları: İstanbul.
- Mes'udî, Ebü'l Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (2004), *Muruc ez-Zeheb* (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul.
- Mes'udî, Ebü'l Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (2018), *Kitabü't Tenbih ve'l-İşraf* (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat: İstanbul.
- Makdisî, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed (2015), *Ahsenü't Tekasim* (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul.
- Montgomery, William ve Cachia, Pierre (2011), *Endülüs Tarihi* (çev. C. Ersin Adıgüzel-Qiyas Şükürov), Küre Yayınları: İstanbul.
- Minorsky, V. (2018), *Hudûdü'l-Âlem* (çev. Murat Ağarı-Abdullah Duman), Kitabevi: İstanbul.
- Nasr, S. Hüseyin (2006), *İslam ve Bilim* (çev. İhsan Kutluer), İnsan Yayınları: İstanbul.
- Özdemir, Mehmet (2013), *Endülüs Siyasi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Özdemir, Mehmet (2017), *Endülüs Kültür ve Medeniyet Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Özdemir, Mehmet (1994), “Ubeyd el-Bekrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: X, ss.247-248), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Özdemir, Mehmet (1994), “Ebu Hamid el-Gırnatî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: X, ss.128-130), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Özdemir, Mehmet (2012), “Tuleytula”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XLI, ss.363-368), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Özdemir, Mehmet (1996), “Gırnata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XIV, ss.51-57), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

- Özdemir, Mehmet (1995), “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XI, ss.225-232), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Özaydın, Abdülkerim (1994), “Ebü'l-Fidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: X, ss.320-321), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Saltan, Mehmet (2015), *el-Mesalik ve'l-Memalik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Sezgin, Fuat (2008), *İslam'da Bilim Teknik* (çev. Abdurrahman Aliyy), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Secall, Maria Isabell Calero (2003), “Maleka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XVII, ss.485-486), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Şeşen, Ramazan (1998), *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, IRCICA: İstanbul.
- Şeşen, Ramazan (2000), “İdrisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXI, ss.493-495), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Şeşen, Ramazan (1999), “İbn Havkal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XX, ss.34-35), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Touati, Houari (2004), *Orta Çağ'da İslam ve Seyahat* (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Tomar, Cengiz (2000), “İbnü'l Fakîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXI, ss.38-39), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Tolmacheva, Marina (2003), “Makdisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXVII, ss.431-432), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Tolmacheva, Marina (2001), “İstahrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXIII, ss.203-205), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ubûdî, Casim (2001), “İşbiliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXIII, ss.428-429), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Ubûdî, Casim (2006), “Musa b. Nusayr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXXI, ss.224-225), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Varol, Bahaüddin (2009), “Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar”, *İSTEM*, C: 14, ss.61-77.
- Ya'kubî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Cafer b. Vehb b. Vâzıh (2002), *Kitabü'l Büldan*, (çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları: İstanbul.
- Yazıcı, Hüseyin (2009), “Seyahatname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C: XXXVII, ss.9-11), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Yurtalan, Betül (2015), *İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldız, Şevket (2008), *Kurtuba VIII-XIII Yüzyıllar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

EKLER

Resim 1: İber Yarımadası Endülüs Emevi Devleti ile Hıristiyanların hâkimiyeti altındaki toprakları gösteren harita

<https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>

Resim 2: El-Hamra Sarayı dıştan görünüşü

<https://www.wannart.com/endulusun-gozbebegi-elhamra-sarayi/>

Resim 3: İstahrî'nin Mesâlikü'l-Memâlik adlı eserinde İspanya ve Afrika'yı gösteren harita

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cografya>

Resim 4: Makdisî'nin Ahsenü't-Tekasim adlı eserindeki dünya haritası

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cografya>

Resim 5: Kurtuba'dan (Cordoba) bir görünüş

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtuba>

Resim 6: Tuleytula'dan bir görünüş

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tuleytula>

Resim 7: İşbiliyye'den (Sevilla) bir görünüş

<https://islamansiklopedisi.org.tr/isbiliye>

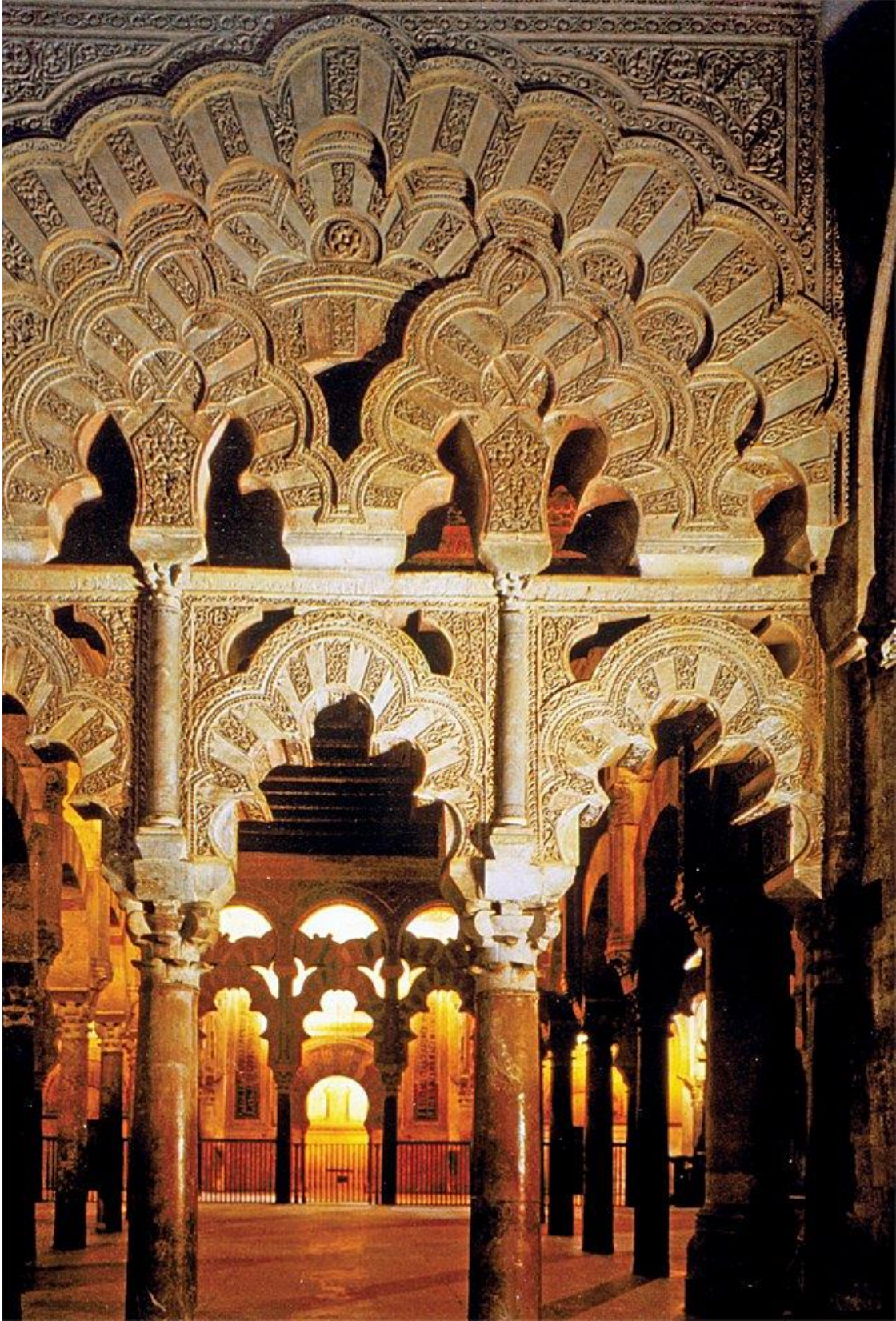
Resim 8: Tuleytula'da el-Kantara Kp rř

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tuleytula>

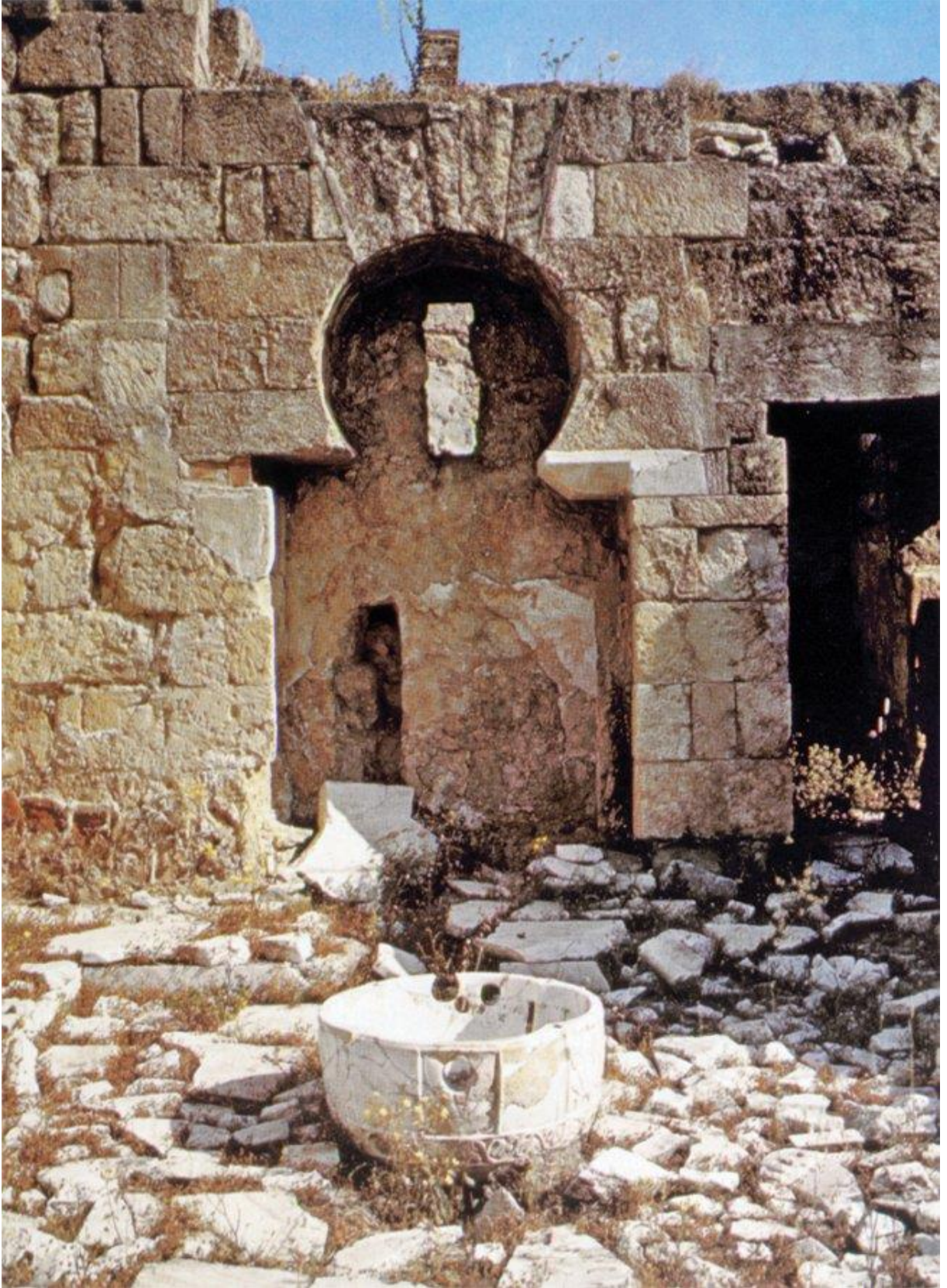

Resim 9: Kurtuba Ulucami içinden bir görüntü

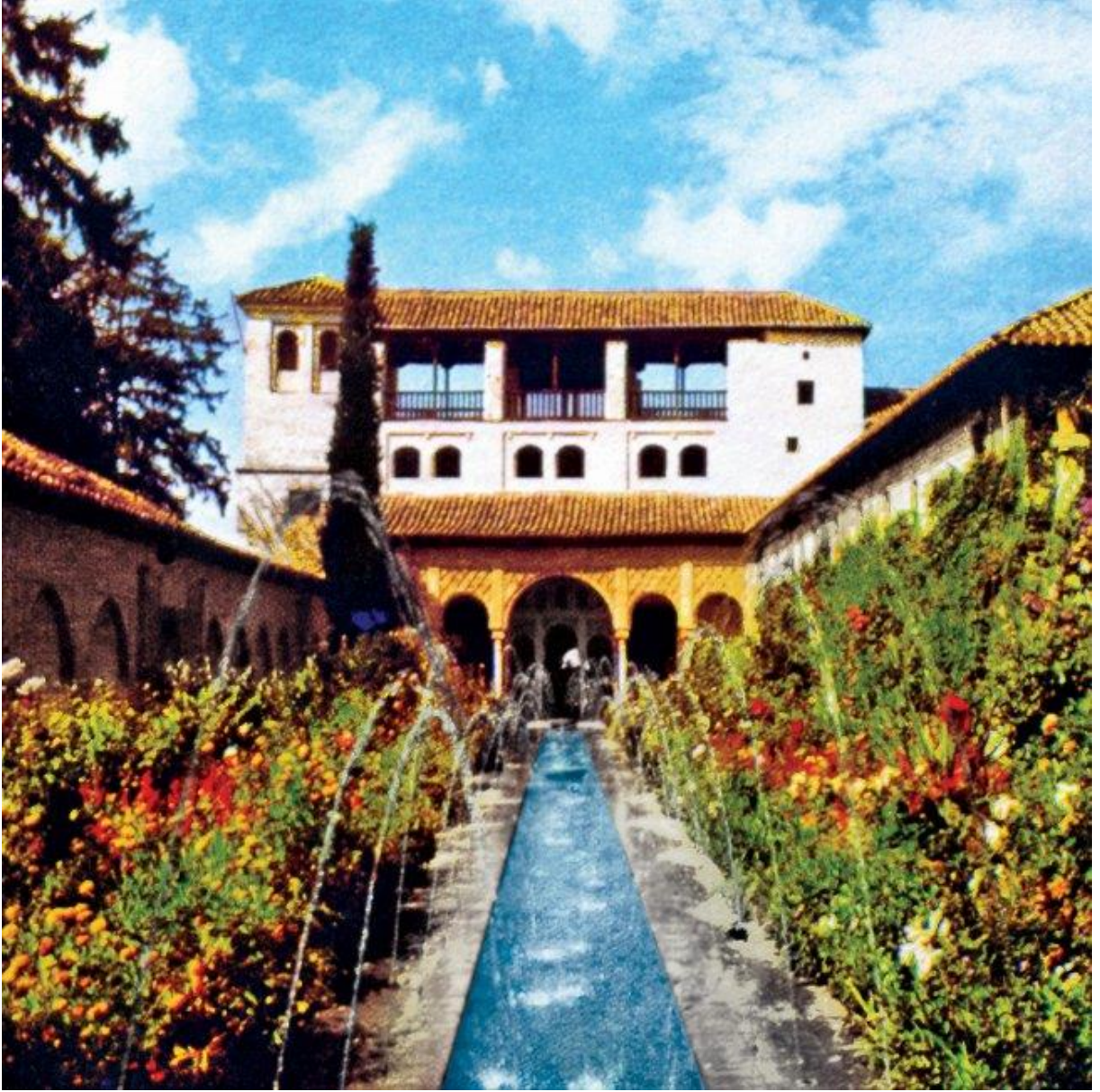
<https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>

Resim 10: Abdurrahman (III) döneminde kurulan el-Zehra şehrinin saray kalıntıları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>

Resim 11: Generalife bahçelerinden bir görünüş

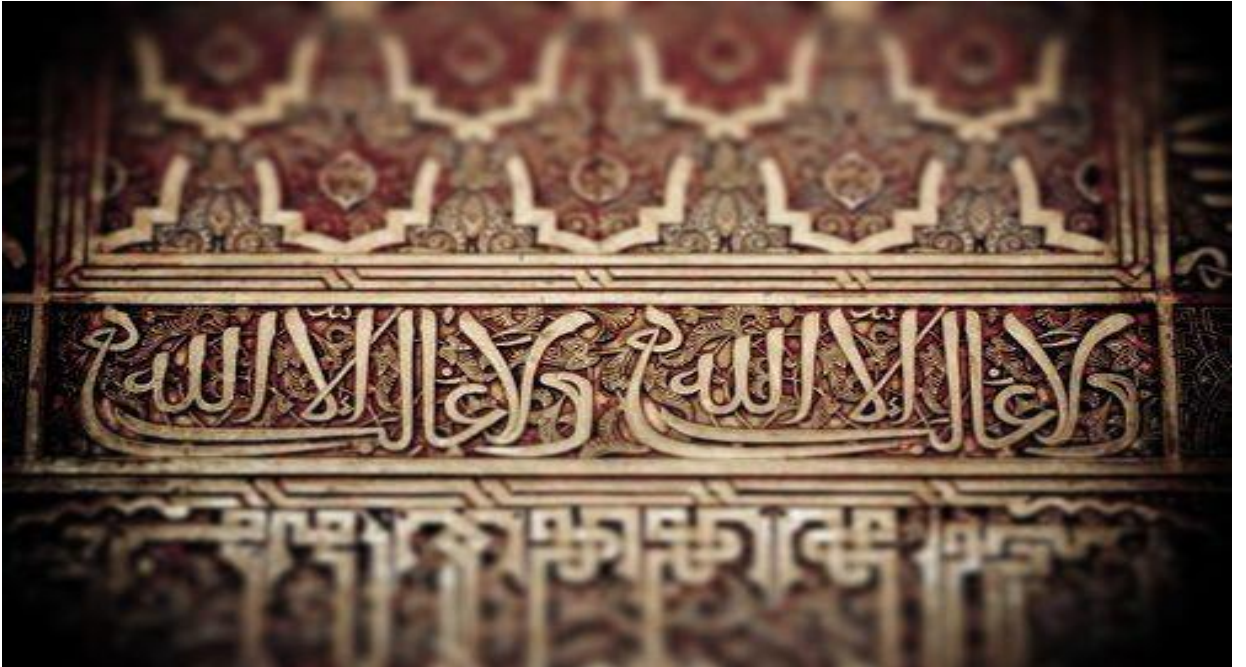
<https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>

Resim 12: Malaka (Malaga) Kalesi

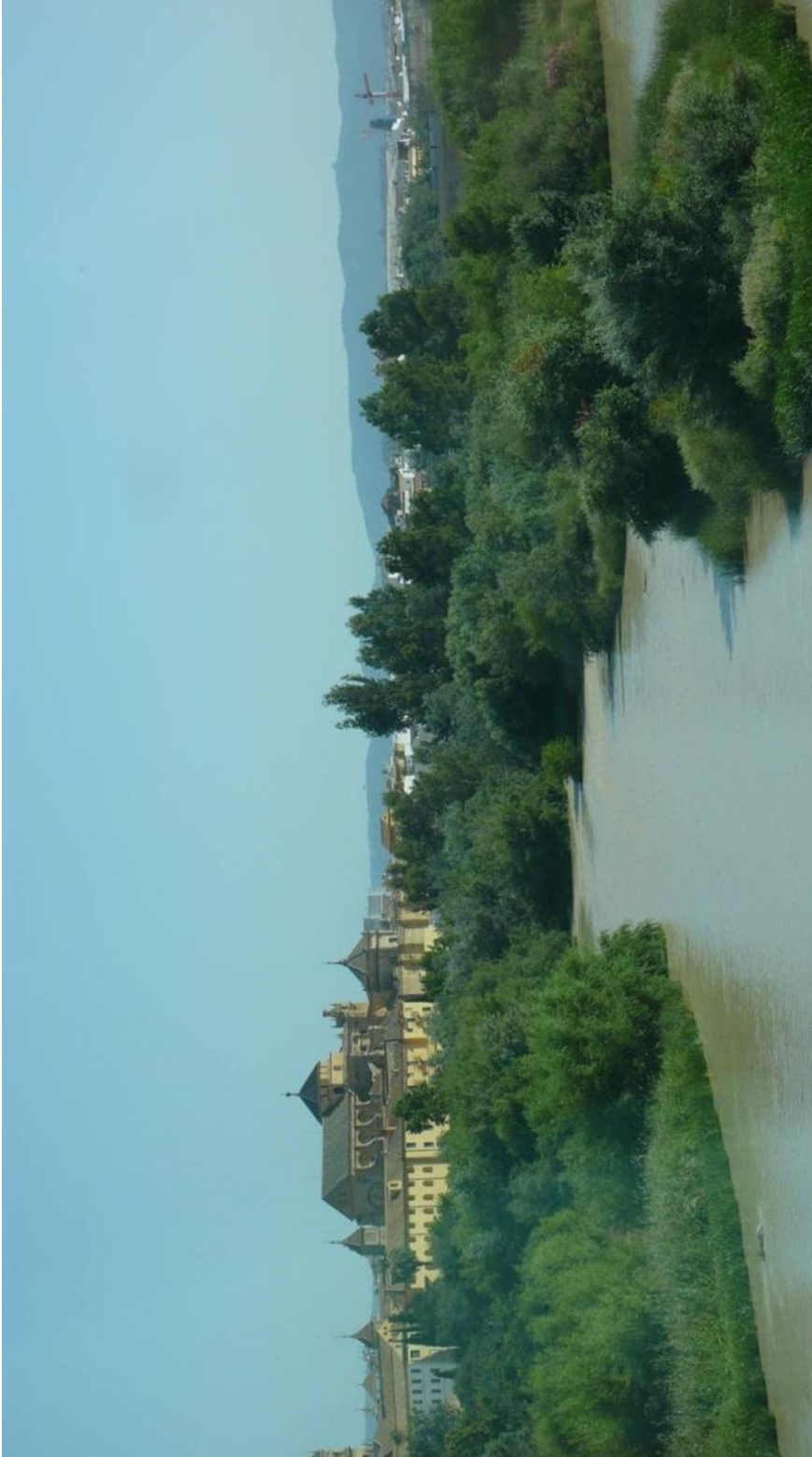
<https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus>

Resim 13: El-Hamra Sarayı içinden bir levha

<https://www.beyz tarih.com/gunun-resmi/detay/elhamra-sarayindaki-levha-ve-la-galibe-illallah>

Resim 14: Kurtuba Nehri (Vadi'l Kebir / Guadalquivir)

Şevket Yıldız, 'Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar' adlı Doktora tezinden.

Resim 15: Bir Endülüs evi

Şevket Yıldız, 'Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar' adlı Doktora tezinden.

Resim 16: Kurtuba
Ulucami Minaresi

Şevket Yıldız,
'Kurtuba VIII-XIII.
Yüzyıllar' adlı
Doktora tezinden.

	T.C. BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÖĞRENCİ ÖZGEÇMİŞ FORMU		
Adı-Soyadı	Mete SAĞLAM		
Lisans Öğrenimi	İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü	Doğum Yeri	Düzce
Yüksek Lisans Öğrenimi	BŞEÜ SBE	Doğum Tarihi	17.07.1993
<p>1993 Düzce doğumlu olan Mete SAĞLAM, Düzce’de oturmaktadır. Düzce Fatih Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, Elektrik-Elektronik Teknolojisi bölümünden mezun olmuştur. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünü kazanmış, 3.12 ortalama ile 2016 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Pedagojik Formasyon Eğitimini başarıyla tamamlayıp sertifika almaya hak kazanmıştır. Ayrıca 2017 yılı Sonbahar döneminde Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başlamıştır.</p>			
<i>İLETİŞİM BİLGİLERİ</i>			
<p>ADRES: Kültür mah. Bankalar sk. No:15 D:5 Merkez / Düzce</p> <p>TELEFON: 0553 982 5981</p> <p>E-Posta: metesaglam81@gmail.com</p>			